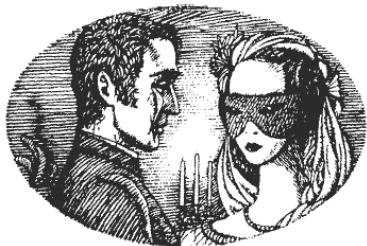

Жорж Санд КОНСУЕЛО

«ВЕЛИКИЙ МАЙСТЕР ІДЕАЛЬНОГО...»

«Пані Санд була великим майстром ідеального», — так зовсім не схильний до пафосу скептик й іроніст Анатоль Франс сказав про автора численних романів, новел, казок, п'єс, публіцистичних статей, історичних нарисів, мемуарів.¹

Майстер ідеального в епоху постмодернізму — чи потрібний він? Чи є в ньому необхідність? У часи вже навіть не фемінізму, а постфемінізму чи не безнадійно застаріла письменниця, творчість

¹ А. Франс. Жорж Санд и идеализм в искусстве. — Собр. соч. в 8 т. — Т. 8. — М., 1960. — С. 81.

якої вперто пов'язують з «жіночим питанням», животрепетним два століття тому? Чи не залишилась вона зі своїми проблемами, думками, тривогами в ХІХ столітті? Та й взагалі, чи не відійшов в минуле самий літературоцентризм, витіснений телебаченням та Інтернетом?

* * *

ХІХ століття — століття класичної літератури, століття шедеврів і геніїв. Бальзак і Стендаль, Діккенс і Теккерей, Гофман і Гейне, Байрон і Гюго, Пушкін, Шевченко, Міцкевич, Петефі та ін., але і в цьому ряду обраних не загубилось ні ім'я, ні місце французької письменниці Жорж Санд (1804–1876).

Значущість письменниці розуміли колеги-літератори — Бальзак, Гюго, Мюссе, Сент-Бев, Флобер, а це ж цвіт Франції! Але її також знали й цінували німецький поет Гайне, й угорець Петефі, й поляк Міцкевич, й американець Вітмен. Перед нею, називаючи її «Іоанною д'Арк нашого часу»², схилився Белінський. Тургенев у гіркому

² В. Г. Белінський. Письмо Бакунину от 7.ХІ. 1842 г. — ПСС, т. ХІІ. — М., 1956. — С. 115.

листі про смерть письменниці пише: «Жорж Санд — одна з наших святих».³

Чудові портрети Жорж Санд створив знаменитий Етен Делакура. Ференц Ліст, захоплюючись музикальністю прози Санд, мріяв написати оперу за романом «Консуело», а Бальзак для героїні-письменниці з чоловічим псевдонімом Каміл Мопен у своєму романі «Беатріса» прототипом обрав Жорж Санд. Що вже казати про Альфреда де Мюссе, у якого образ Жорж, образ втраченого кохання, пронизує не тільки славетний роман «Сповідь дитини віку», але й лірику «Ночей» та романтичні драми «Примхи Маріанни» та «Коханням не жартують...»

Дивна жінка, що сколихнула ХІХ сторіччя! Серед розумових напрямів двох століть: руссоїзм і вольтер'янство, байронізм і толстовство, марксизм і ніцшеанство — єдина жінка, чия особистість і творчість стали основою жоржсандизму, вплив якого на суспільну думку був не меншим за байронізм чи вольтер'янство.

³ *И. С. Тургенев. Несколько слов о Жорж Санд. — Соч. в 15 т. — Т. XIII. — М., 1967. — С. 234.*

Творчість Жорж Санд починається в 1830-ті й триває 40 років. За це сорокаліття змінювались літературні епохи й смаки: доба романтизму, класичний реалізм, а в 1860-ті вже сформовано натуралізм. Між; тим популярність Жорж стійко триває. Слава знайшла її одразу — з першим твором, романом «Індіана», який Аврора Дюпен (у заміжжі Дюдеван) підписала псевдонімом Жорж Санд. За рік до цього був, правда, ще роман «Роз і Бланш», написаний у співавторстві з Жюлем Сандо, якому Жорж зобов'язана хіба що вибором псевдоніму.

Ранні твори — «Індіана» (1832), «Валентина», що вийшла в тому ж році, «Лелія» (1839), «Жак» (1834) — співпадають із часом, що одержав у французькій історіографії назву «криза 1830-х». Ця післяреволюційна криза цілком відповідає тому, що Гегель назвав «іронією історії». Липнева революція 1830 року підбиває ризику під останніми намаганнями реставраційного режиму Бурбонів повернути та вдержати уклад часів Луї Капета — це була перемога. Та одночасно революція привела до влади «короля-буржуа» Луї-Філіппа, і він став устами свого першого міністра. Гізо проголосив головний принцип Липневої монархії: «Збагачуйтесь!» Перемога із збентежуючим,

неочікуваним результатом. Черговий приклад «іронії історії», коли замість жаданих змін відкриті шлюзи для небувалої розпусти, безсоромного кар'єризму, злочинних махінацій з присвоєнням чужих багатств. Реакція численної художньої інтелігенції на післяреволюційні «свободи» майже завжди несла на собі відбиток розгубленості й глибокого розчарування. За словами літературного критика й письменника-романтика Сент-Бева, «епоха породжує тупу гіркоту, безсильну огиду»⁴. Ці кризові настрої повною мірою відбиваються в ранніх романах Жорж Санд.

В «Індіані» вже закладені проблеми, образи, мотиви, які будуть супроводжувати творчість письменниці до кінця. Безсумнівно, її переважно цікавить становище жінки в сучасному світі, так зване «жіноче питання». Це програмує центральне положення в більшості її книг не героя, а героїні, про що свідчить сама поетика заголовків романів. Разом з тим «жіноче питання» вирішується у жанрі романтичного соціального роману в такому згустку проблем, які вилучають вузькість підходів і виходять за межі однієї жіночої проблематики.

⁴ Ш. Сент-Бев. Літературные портреты. — М., 1970. — С. 161.

Героїні Санд завжди наділені романтичною винятковістю — духовно-емоційною, інтелектуальною, творчою, моральною, фізичною. Перші героїні, Індіана та Валентина, не інтелектуалки. Їх винятковість полягає в площині духовної обдарованості, духовної краси. Саме це й провокує неминучість конфлікту особистості з оточенням, позбавленим «внутрішньої шляхетності».

В «Індіані» конфлікт визначений як емоційний протест героїні проти сімейного деспотизму. Полковник Дельмар, колишній наполеонівський офіцер, груба та примітивна людина, «взяв собі жінку, як взяв би в дім економку». Індіана ж «не любила свого чоловіка, тому що її примушували його любити». Саме визначення трагедії шлюбу для французької літератури цього часу досить традиційне (Стендаль, Бальзак, Меріме), але цікавим в романі починаючої письменниці є психологічне мотивування драми героїні. Ж. Санд створює різні чоловічі типи: Дельмар, Раймон де Рам'єр, Ральф Браун — чоловік, спокусник, друг. Кожний з персонажів має свою неповторну характерність, але в романі цій неповторності дається соціальне й психологічне пояснення. Дельмар, найстарший з трьох, сформувався за часів Імперії і, за висловом літературознавця, є «живе, індивідуалізоване

втілення наполеонівського кодексу законів»⁵. Раймон, схильний до політичної кар'єри, — творіння Реставрації, коли «з хартією Людовіка XVIII сталося те ж, що з Євангелієм Ісуса Христа: вона стала текстом, яким користувались краснобаї для вправ у красномовності».⁶

Ральф, як і Індіана, наділений романтичною винятковістю. Нею вони «дистанційовані» від оточення, реставраційного середовища. Вони не французи, зростають далеко від Парижа, на екзотичному острові. Їх підкреслена позитивність має відтінок руссоїстської «природної людини».

Сенс в тому, що Ж. Санд в романі відбиває не тільки принизливе становище жінки в шлюбі, але й показує драматизм адюльтеру як соціальну проблему. Ізольованість жінки від широкого суспільного життя, її підкореність спочатку батькові, потім чоловікові звужують її горизонт,

⁵ Н. С. Шрейдер. Из истории зарубежной литературы 1830-х — 1840-х гг. — Днепропетровск, 1968. — С. 47.

⁶ Йдеться про «Конституційну хартію» 1814 р., в якій де-юре ліквідовані станові привілеї та розширені громадські права, але фактично ці права поширювались лише на забезпечені верстви населення — Див.: История Франции. — В 3-х т. — Т. 2, М., 1973.

роблять короткозорою та беззахисною перед посяганнями галантного солодколюбця. Індіана тільки в фіналі, наблизившись до межі самогубства, змогла оцінити безкорисну мовчазну відданість Ральфа. В цьому романі драматизм подолано ідилією: Індіана і Ральф знаходять щастя на лоні природи острова Бурбон. Але показово, що ідилія може бути втілена лише далеко від суспільства. Єдиний, але вагомий штрих, що уточнює ідеал Ж. Санд: герої витрачають свої кошти на те, щоб дарувати свободу чорним рабам, викупуваючи їх з неволі.

Серед ранніх творів Ж. Санд «Індіана» здається найбільш оптимістичною. Головні герої щасливо уникли загибелі, знайшли сенс буття, кохання й спокій. У наступних романах концентрація трагізму збільшується. Розв'язкою драматичних перипетій стане самогубство як знак безнадії та безпорадності. Валентині вже буде недоступною руссоїстська ідилія, і її романтичний бунт проти духовної бідності буржуазно-аристократичного суспільства Реставрації закінчиться добровільною смертю. Самогубством завершується і життєвий шлях Жака, який розчарувався і в суспільному, і в особистому житті.

Найбільш вагомим романом стала «Лелія». Сама Жорж Санд визнавала, що вклала в цей твір

«саму себе більше, ніж в будь-яку книгу». Та часткова нейтралізація трагізму, яка відчувається в попередніх романах, тут повністю знята. Тут вирує трагічне світосприйняття. «Лелія» — не книга, це крик скорботи», — пише Жорж Санд про свій твір.

Уперше в центрі роману Санд героїня, чий інтелект здатний охопити всеосяжні проблеми буття в найширшому розумінні. Письменниця обирає іншу стильову стратегію, ніж в попередніх романах. Польський поет Юліуш Словацький назвав «Лелію» «байронічною поемою в прозі». Якщо романтичні героїні Індіана та Валентина протиставлені середовищу все ж за своїм масштабом можуть бути порівняні з іншими персонажами, бодай і з моральною перевагою, то Лелія ж принципово незрівнянна, її інтелект, її мораль, розуміння світу набагато випередили свій час. Це своерідна «сповідь дочки віку», яка болісно вдивляється в сучасність, в минуле й не бачить майбутнього.

Сенс життя, любов, релігія, доля людства, зокрема жінки, останні можливості людського знання про себе і світ — усі ці питання стають «проклятими» для скептичної, втратившої віру та надію «дочки віку». Ствердження кінця історії, вичерпаності творчих можливостей людства, прокляття світові — це нове, майже шокує в жіночому світосприйнятті, що ніколи не було і

надалі не буде характерним для жоржсандівських героїнь. Вихід для Лелії відкривається лише в смерті.

«Жіноче питання» в романі «Лелія» перейшло в іншу, ніж раніше, площину. Створено образ героїні з могутнім інтелектом, високою гідністю і, за виразом Достоєвського, «гордістю запросу», якому не відповідає і не може відповісти дійсність. Без сумніву, це найтрагічніший з творів Ж. Санд. У 1839 році письменниця повернеться до свого роману і внесе корективи, які зроблять текст більш оптимістичним, та, за думкою багатьох літературознавців, це лише погіршить його.

В цілому «Лелія» була болючим відгуком на кризові протиріччя 1830-х років та внутрішні протиріччя самої Жорж Санд. Надалі в її творчості залишаться всі питання Лелії: доля людства, його минуле й майбутнє, мораль, релігія, мистецтво тощо, — але «комплекс Лелії» — трагічна втрата віри в прогрес — буде подоланий. Допоможе захоплення ідеями утопічного соціалізму та й сама революціонізація французького суспільства. Сен-Сімон, Фур'є, особливий й переважний П'єр Леру вплинули на пошуки письменницею «ідеальної правди». Вона не стала ні сен-сімоністкою, ні фур'єристкою, ні ортодоксальною послідовницею вчення Леру, але лозунги революції 1789 року «свобода, рівність,

братство» саме вони актуалізували для неї. В цей період нею написані найзначніші романи: «Мопра» (1837), «Мандруючий підмайстер» (1840), «Орас» (1841), діалогія «Консуело» (1842–1843) і «Графиня Рудольштадт» (1844), «Мельник із Анжібо» (1847).

Відтепер ідея безупинного морального прогресу як сенсу історії наповнить специфічну тріаду «свобода, рівність, братство» універсальним змістом. Нагальне в ранній творчості «жіноче питання» не закреслене, але розплавиться в цій універсали, буде синтезоване нею.

Віднині ця тріада стане й перевіркою можливостей досягнення морального прогресу історії. Революція 1789 року, ворожа до привілейованих станів дворянства та духовенства, постане перед героєм-аристократом в романі «Мопра», примусить зробити вибір героя-монаха в романі «Спірідіон». Те, що обидва стануть на бік революції, — доказ життєздатності морального прогресу та лозунгів «свобода, рівність, братство».

У 1840-ві роки розшириться репертуар позитивних героїв Ж. Санд. В «Мандруючому підмайстері» це буде «пролетарій-філософ» П'єр Югенен, шляхетний пролетарій, обдарований живописець з народу Поль Арсен, талановита дівчина з демократичних низів Марта, студент Ларавіньєр («Орас») і, зрозуміло, геніальна співачка, дитя народу, циганочка Консуело. Вони

змінити героїв з соціальних верхів, не поступаючись їм ні духовністю, ні благородством, ні талановитістю. Ж. Санд дещо ідеалізує своїх героїв — і П'єра Югенена, і Поля Арсена, і Консуело, але це — частина її філософії «ідеальної правди», яку вона відстоювала як принципи свого мистецтва.

«Орас» і «Консуело» — найкращі романи, написані Ж. Санд в цей період. Різні за тематикою, обсягом, проблемами, саме ці твори найбільше прояснюють етичні ідеї Санд. В «Орасі» вона створює узагальнений образ прогресивної молоді 1830-х років, об'єднуючи розмаїтість індивідуальностей. Це й художньо обдарований Поль Арсен, це Марта, акторські здібності якої допоможе реалізувати Поль, це професійний революціонер Ларавін'єр й сен-сімоністка робітниця Ежені. В цю групу входить й герой-оповідач, молодий лікар. Аристократ за походженням, він відчуває свою єдність з цією молоддю, серед якої пролетарії і буржуа. Показово, що автор «Лелії» може розгледіти і побачити в кризових роках те, що протистоїть відчаю та зневірі. Відчувається перегук тем, мотивів, що були задіяні раніше, з теперішніми творами. В історії Марти, зрадженої Орасом, відлуння історії Нун та Раймона, Індіани та Раймона. Раймон — «герой фрази» 1820-х років, має своє продовження в «герої

фрази» 1830-х Орасі тощо. Однак помітно посилюється соціальність проблематики.

Вперше Жорж Санд досягає такої міри історизму, відтворюючи багатогранний образ Парижа, передаючи атмосферу Франції, атмосферу болісних розчарувань в Липневій революції, але й пошуків істини, пошуків засобів перетворення соціальної системи. Також уперше в романі письменниці в центрі опиниться не позитивний герой, а антигерой Орас. Цей образ органічно вписується в плеяду створених французькими письменниками молодих героїв-честолюбців — Растіньяка, Люсьєна Шардона, Жюльєна Сореля, але Орас являє ще один різновид цього типу. Жорж Санд у своєму творі немов передбачає тему Флобера: переродження романтичної винятковості в огидний фарс. Специфічну цілісність Ораса, його соціально-психологічну сутність створює амбівалентне поєднання романтичної пози й зрадницької схильності. Хоч в романі й нема зображення червневого повстання 1832 року, але саме ця дата створює те моральне поле, в якому остаточно формується оцінка героїв. Закономірно на барикадах опиняться Ларавіньер і Поль Арсен. Також закономірно Орас покине вкритий барикадами Париж, запевнивши себе, що не зраджує справу, яку так патетично славив. Зрадник

в коханні і в дружбі, зрадою Орас виявляє й свою громадянську нікчемність.

У 1840-ві роки особливо відчутна симпатія Жорж Санд до демократичного героя. Вміння любити, здібність до самопожертви доповнюється ще однією цінністю: труд. У художній світ Санд входять трударі з народу — селянин Пасьянс («Мопра»), столяр П'єр Югенен («Мандрівний підмайстер»). Геніальна співачка Консуело — невтомна тружениця. Аристократичне походження героя-оповідача в романі «Орас» важливо підкреслити тому, що введений він як фахівець — лікар.

Роман «Консуело» відноситься до найбільш досконалих творів Жорж Санд. Більший за обсягом, ніж всі попередні романи, цей твір мов би увібрав мотиви, проблеми, ситуації, які були використані письменницею раніше. В «Консуело» легко розпізнати вже звичні риси жоржсандівських героїнь: незалежність, волелюбність, внутрішню чистоту, почуття гідності. Не раз в її творчості втілювалась ситуація духовної переваги жінки в коханні, зіткнення шляхетності й підлості в любовному сюжеті. Взаємовідносини різних соціальних верств, питання релігії, таємні організації революційно-бунтівного характеру тою чи іншою мірою вже знаходили місце в книгах Жорж Санд. Але всі ці й багато інших проблем

будуть представлені в романі, де головним стане нове для письменниці питання: митець і мистецтво, їхня компетенція, їхні можливості й призначення. Для романтиків ця тема традиційна, але ж Санд, використавши немало з цього «арсеналу», в головному цілком самостійна.

Ще ніколи письменниця не створювала текст з таким розвиненим сюжетом, з таким багатством його ліній. Головною сюжетною лінією стане історія героїні, талановитої співачки з простолюддя, показана, якщо брати до уваги другу частину діалогії, роман «Графиня Рудольштадт», майже в безмежжі простору й часу. На початку оповідання Консуело, як шекспірівській Джульетті, 14 років і життєва дорога в неї попереду. В фіналі другого роману Консуело — дружина Альберта Подебрада-Рудольштадта, мати в оточенні дітей — у часі без ознак, аналізі вічності.

Роман «Консуело» поєднує можливості і прикмети різних жанрів. «Роман дороги» законно вписується в синтез соціально-психологічного, історичного, авантюрного жанру — і не тільки тому, що події відбуваються у XVIII сторіччі. «Роман дороги» програмує тему пізнання життя та самопізнання й самовиховання. «Роман художника» невіддільний від проблем народження й самореалізації творця. Тут багато й від авантюрного роману з його ризикованими пригодами. Не

відмовляється Ж. Санд й від роману нравів з його скрупульозною конкретикою життєвих обставин, ситуацій. Але перш за все соціальність і психологізм обумовлюють цілісність і єдність художньої картини. Потужна лірична стихія супроводжує оповідання про талановиту дівчину з народу, багатоаспектно відображену: в коханні, у творчій самореалізації, спілкуванні з сильними світу цього, з обездоленими. Консуело для автора — ідеал митця, бо обдарованість в неї невід'ємна від шляхетної демократичності, відданості мистецтву, гуманності.

Другий головний герой діалогії Альберт Рудольштадт ідейно пов'язаний з великим і трагічним минулим Чехії — Гуситськими війнами, з історичними постатями Яна Гуса і Яна Жижки.

В другій частині діалогії Альберт буде пов'язаний з таємним «Товариством невидимих», члени якого борються за соціальне перебудування суспільства, спираючись на ідеї Гуса, Жижки, таборитів. Ця ідеологія синонімічна лозунгам французької революції: «свобода, рівність, братство».

Різні за стилем романи діалогії єдині в ствердженні цих ідей.

Події 1848 року позбавили Жорж Санд ілюзій скорого втілення лозунгів у життя. Утопічний соціалізм після революції залишився химерою.

В повісті «Маленька Фадетта» Ж. Санд передасть своє відчуття через діалоги двох друзів:

«— А проте природа не змінилась. Ніч, як завжди, чиста; зірки блищать, як завжди; дикий чебрець пахне, як завжди.

— Але люди стали гіршими, і ми теж. Добрі стали слабкими, слабкі малодушними, скептики — розпутними, егоїсти — жорстокими.

— А ми, ким ми були і ким стали?

— Ми були сумними, а стали нещасними».

Жорж Санд не зреклась своїх ідеалів, але ілюзії про братерство буржуа й пролетаріїв після розстрілу керівництвом робітників в червні 1848 року були вбиті.

В 1850–1870 роки вона вже не напише романів, рівних за художньою цінністю «Індіані», «Орасу», «Консуело».

Будуть виходити її літературно-критичні статті, «сільські» повісті, в яких з великою симпатією вона створює образи селян-трудівників. Подібно до Гюго, автора циклу «Мистецтво бути дідусем», вона теж явить «мистецтво бути бабусею», написавши чудові добрі казки.

Творча спадщина Жорж Санд у повному обсязі ще не опанована. Можливо, скоро з'явиться дослідник, який зможе продемонструвати все багатство її творів. Але спочатку слово за читачем.

Л. А. Мироненко

КОНСУЕЛО

Розділ 1

— Так, так, пані, можете хитати головою скільки вам завгодно: найрозсудливіша, найкраща

серед вас — це... Але я не назву її, тому що вона єдина у всьому моєму класі скромниця, і я боюся, що варто мені назвати її ім'я, як вона відразу ж утратить цю рідкісну чесноту, якої я бажаю й вам.

— *In nomine Patris, et Filii, et Spiritu Sancto*⁷, — проспівала Констанца із зухвалим виглядом.

— *Amen*⁸, — хором підхопили всі інші дівчатка.

— Кепський злюка, — сказала Клоринда, мило надувши губки й злегка вдаряючи ручкою віяла по кощавих, зморшкуватих пальцях учителя співу, немов заснулих на німій клавіатурі органа.

— Це ви не за адресою! — мовив старий професор із глибоко незворушним виглядом людини, що протягом сорока років по шість годин на день піддавалася зухвалим і пустотливим нападкам кількох поколінь юних осіб жіночої статі. — І все-таки, — додав він, ховаючи окуляри у футляр, а табакерку до кишені й не підводячи очей на роздратований і глузливий вулик, — ця розумна, ця лагідна, ця старанна, ця уважна, ця добра дівчинка — не ви, синьйоро Клориндо, не ви,

⁷ Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа (*лат.*).

⁸ Амінь (*лат.*).

синьоро Констанцо, і не ви, синьоро Джульєтто, і, вже звичайно, не Розіна, і ще того менш Мікела...

— Виходить, це я!

— Ні, я!

— Зовсім ні, я!

— Я!

— Я! — закричало разом із півсотні блондинок і брюнеток, хто приємним, хто різким голосом, немов згряя галасливих чайок, що кинулися на злочасну мушлю, викинуту на берег хвилиною, що відринула.

Ця мушля, тобто маестро (і я наполягаю, що ніяка метафора не підійшла б більшою мірою до його незграбних рухів, очей із перламутровим відливом, вилиць, поцяткованих червоними прожилками, а особливо — до тисячі сивих, твердих і гострих завитків його професорської перуки), — маестро, повторюю я, змушений тричі опускатися на лаву, з якої він підводився, збираючись піти, але, спокійний і безпристрасний, як мушля, заколисана й скам'яніла серед бур, довго не піддавався проханням сказати, яка саме з його учениць заслуговує похвал, на які він — завжди такий скупий — щойно так розщедрився. Нарешті, мовби з жалем поступаючись проханням, викликаним його ж хитрістю, він узяв свою професорську тростину, якою зазвичай відбивав такт, і з її допомогою поділив цю недисципліновану

череду на дві шеренги; потім, просуваючись із поважним виглядом між подвійним рядом легковажних голівок, зупинився в глибині хорів, де містився орган, проти маленької фігурки, що примостилася на сходинці. Сидячи навпочіпки, обпершись ліктями на коліна, заткнувши пальцями вуха, щоб не відволікатися шумом, вона, скорчившись і зігнувшись, як мавпочка, розучувала півголосом урок, щоб нікому не заважати: а він, урочистий і радісний, стояв, випроставшись і простягнувши руку, немов Паріс, що присуджує яблуко, але не найкрасивішій, а найрозумнішій.⁹

— Консуело? Іспанка? — закричали в один голос юні хористки в якнайбільшому здивуванні. Потім пролунав загальний гомеричний регіт, що викликав рум'янець обурення та гніву на величному чолі професора.

Маленька Консуело, заткнувши вуха, нічого не чула з того, що говорилося, очі її неухважливо блукали, ні на чому не зупиняючись; вона була так занурена в розучування нот, що протягом кількох хвилин не звертала ані найменшої уваги на весь цей

⁹ ...*немов Паріс, що присуджує яблуко...* — Троянський царевич Паріс мусив вирішити, кому із трьох богинь — Гері, Афіні чи Афродіті — віддати яблуко з написом «найпрекраснішій». Паріс оддав його Афродіті.

гомін. Помітивши нарешті, що вона є предметом загальної уваги, дівчинка відняла руки від вух, поклала їх на коліна й упустила на підлогу зошит. Спочатку, немов скам'янівши від здивування, не сконфужена, а скоріше трохи перелякана, вона продовжувала сидіти, але потім підвелася, щоб подивитися, чи немає за нею якого-небудь дивовижного предмета або смішної фігури, що викликали таку гучну веселість.

— Консуело, — сказав професор, взявши її за руку без подальших пояснень, — іди сюди, моя гарна, і проспівай мені «*Salve, Regina*»¹⁰ Перголезе¹¹, яку ти розучуєш два тижні, а Клоринда зубрить цілий рік.

Консуело, нічого не відповідаючи, не виявляючи ні страху, ні гордості, ні зніяковілості, пішла слідом за професором, що знову всівся за орган і з тріумфуючим виглядом дав тон своїй юній

¹⁰ «*Salve, Regina*» — твір для голосу, скрипкового квартету та органу. Написано на слова католицького гімну на честь Діви Марії.

¹¹ ...Перголезе (Перголезі) Джованні Баттіста (1710–1736) — видатний композитор неаполітанської оперної школи, один із авторів опери-буфу («Служниця-пані», 1733). Із творів церковної музики, написаних Перголезе, найбільш відомий «*Stabat mater*».

учениці. Консуело заспівала просто, невимушено, і під високими церковними зводами зазвучав такий чистий, прекрасний голос, який ніколи ще тут не звучав. Вона проспівала «Salve, Regina», причому пам'ять її жодного разу не підвела, вона не взяла жодної ноти, що не пролунала б чисто й повно, не була б вчасно обірвана або витримана саме стільки, скільки було потрібно. Слухняно й точно дотримуючись настанов маестро й ретельно виконуючи його розумні та ясні поради, вона при всій своїй дитячій недосвідченості й безтурботності досягла того, чого не могли б дати й викінченому співакові школа, навичка й натхнення: вона проспівала бездоганно.

— Добре, дочко моя, — сказав старий маестро, завжди стриманий у своїх похвалах. — Ти розучила цю річ сумлінно й проспівала її з розумінням. До наступного разу ти повториш кантату Скарлатті¹², вже пройдену нами.

— Si, signor professore ¹³, — відповіла Консуело. — А тепер мені можна піти?

¹² ... *Скарлатті* Алессандро (1659–1725) — один із основоположників неаполітанської школи, який створив зразки серйозної опери (опери-серія). Писав також ораторії, меси, кантати.

¹³ Добре, синьйоре професоре (*лат.*).

— Так, дитя моє. Дівиці, урок закінчено!

Консуело склала в кошичок свої зошити, олівці й маленьке віяло із чорного паперу — нерозлучну іграшку кожної іспанки й венеціанки, — яким вона майже ніколи не користувалася, хоча завжди мала при собі. Потім вона шмигнула за органі труби, втекла з легкістю мишки внутрішніми сходами, що вели до церкви, на мить схилила коліна, проходячи повз головний вівтар, і при виході зіштовхнулася біля кропильниці з гарним молодим синьйором, який, усміхаючись, подав їй кропило. Окропивши чоло й дивлячись незнайомцеві просто в обличчя зі сміливістю дівчинки, яка ще не вважає й не почуває себе жінкою, вона одночасно й перехрестилася й подякувала йому, і це вийшло так кумедно, що юнак розреготався. Розсміялася й сама Консуело, але раптом, начебто згадавши, що її хтось чекає, вона пустилася бігцем, як оком змигнути вискочила за двері й утекла сходами на вулицю.

Тим часом професор знову сховав окуляри до широкої кишені жилета й звернувся до учениць, які притихли.

— Сором вам, красуні! — сказав він. — Ця дівчинка — а вона наймолодша з вас і прийшла в мій клас останньою — тільки одна й може правильно проспівати соло, та й у хорі, хоч яку б какофонію ви розводили навколо неї, я неухильно

чую її голос, чистий і вірний, як нота клавесина. І це тому, що в неї є ретельність, терпіння й те, чого немає й не буде ні в кого з вас: у неї є *розуміння*.

— Не міг не випалити свого улюбленого слівця, — крикнула Клоринда, тільки-но маестро пішов. — Під час уроку він повторив його тільки тридцять дев'ять разів і, напевно, занедужав би, якби не дійшов до сорокового.

— Чому тут дивуватися, якщо ця Консуело робить успіхи? — сказала Джульетта. — Вона така бідна, що тільки й думає, як би скоріше навчитися чому-небудь і почати заробляти на хліб.

— Мені говорили, що її мати циганка, — додала Мікеліна, — і що дівчинка співала на вулицях і на дорогах, перед тим як потрапити сюди. Не можна заперечувати, що в неї прекрасний голос, але в бідолахи немає й тіні розуму! Вона зубрить усе, рабськи дотримуючись вказівок професора, а все інше довершують її здорові легені.

— Нехай у неї будуть найкращі легені й надзвичайний розум на додачу, — сказала красуня Клоринда, — я відмовилася б від усіх цих переваг, якби мені довелося помінятися з нею зовнішністю.

— Ви втратили б не так уже й багато, — заперечила Констанца, не особливо прагнучи визнавати красу Клоринди.

— Вона зовсім негарна собою, — додала ще одна. — Жовта, як великодня свічка, а очі великі,

але зовсім невиразні. До того ж завжди так погано одягнена! Ні, безперечно: вона погануля.

— Бідолаха! Яка вона нещасна! Ні грошей, ні краси!

Так дівчата закінчили свій «панегірик» на честь Консуело й, пожалівши її, віддячили собі за те, що захоплювалися нею, коли вона співала.

Розділ 2

Це відбувалось у Венеції близько ста років тому, в церкві Мендіканті¹⁴, де знаменитий маестро Порпора¹⁵ щойно закінчив першу репетицію своєї музики до великої вечерні, якою він мав диригувати наступної неділі, у день

¹⁴ *Мендіканті* («жебрущі») — чернечі ордени (францисканці, домініканці, кармеліти та ін.), члени яких зобов'язувалися жити милостинею.

¹⁵ *Порпора* Нікколо (1686–1766) — композитор, капельмейстер і видатний вокальний педагог. Працював у Неаполі, Венеції, Відні, Дрездені, Лондоні. У «Консуело» відображено епізоди біографії композитора, які відносяться до 1740—1750-х рр.: викладання музики у Венеції, потому перебування у Відні та знайомство з юним Гайдном. У романі йдеться, за словами Жорж Санд, про смугу життя Порпори, майже невідому його біографам.

Успіння. Молоді хористки, яких він так суворо пробрав, були вихованками однієї з тих шкіл¹⁶, де дівчат навчали за казенний кошт, а потім давали посібник «для заміжжя або для переходу в монастир», як сказав Жан-Жак Руссо¹⁷, що захоплювався їхніми чудовими голосами незадовго до описуваного часу й у цій самій церкві. Ти добре пам'ятаєш, читачу, всі ці подробиці й чарівний епізод, розказаний ним самим із цього приводу у восьмій книзі його «Сповіді».

Я не повторюватиму тут ці чарівні сторінки, після яких ти, звичайно, не побажав би знову взятися за мої. Я вчинив би так само на твоєму

¹⁶ ...однієї з тих шкіл... — В Італії перші музичні школи відкрилися при духовно-добродійних установах і являли собою сирітські будинки; італійське слово «conservatorio» спершу означало «притулок», «притулок для бідних». У Венеції музичні училища відкривалися при лікарнях і називалися «ospedale». Так у XVI ст. з'явилися Ospedale del Mendicanti, Ospedale degli Incurabili, Ospedale della Pieta.

¹⁷ ...як сказав Жан-Жак Руссо... — У Франції Руссо був відомий не лише як письменник, але і як композитор та теоретик музики. Руссо жив у Венеції в 1743–1744 рр. і описав свої враження про місто в 7-й (а не в 8-й) книзі «Сповіді». Ці сторінки Руссо Жорж Санд згадує і в інших творах («Роза і Бланш», «Ускок»).

місці, мій друже читачу. Сподіваюсь, одначе, що в цю мить у тебе немає під рукою «Сповіді», і продовжую свою оповідь.

Не всі ці молоді дівчата були однаково бідні, і, безсумнівно, незважаючи на всю пильність адміністрації, до школи потрапляли іноді й такі, що не надто вже й бідували, але використовували можливість здобути за рахунок республіки артистичну освіту й непогано прилаштуватися. Тому-то деякі з них і дозволяли собі нехтувати священні закони рівності, завдяки яким їм удалося прокрастись на ті самі лави, де сиділи їхні бідніші сестри. Не всі вони додержувалися суворих приписів республіки щодо їхньої майбутньої долі. Нерідко траплялося, що яка-небудь із них, скориставшись даровим вихованням, відмовлялася потім від допомоги, прагнучи до іншої, більш блискучої кар'єри. Бачачи, що такі речі неминучі, адміністрація допускала іноді до навчання музики дітей бідних артистів, яким бродяче життя не дозволяло залишатися надовго у Венеції. До числа таких відносилася й маленька Консуело, що народилася в Іспанії й потрапила звідти в Італію через Санкт-Петербург, Константинополь, Мексику або Архангельськ, а може, яким-небудь іншим, іще більш прямим шляхом, доступним лише для циган.

Однак циганкою вона була тільки за професією й на прізвисько, тому що походження

вона була не циганського, не індійського, й, у всякому разі, не єврейського. У ній текла гарна іспанська кров, і походила вона, безсумнівно, з мавританського роду, тому що відзначалася смаглявістю й була вся перейнята спокоєм, зовсім не властивим бродячим племенам. Я аж ніяк не хочу сказати чогось поганого з приводу цих племен. Якби образ Консуело був вигаданий мною, то, цілком можливо, я запозичив би його в народі Ізраїлю або в іще більш давніх народів, але вона належала до нащадків Ізмаїла¹⁸, вся її істота говорила про це. Мені не довелось її побачити, тому що мені не виповнилось іще ста років, але так стверджували, і я не можу це спростувати. У неї не було гарячкової поривчастості, що чергується із нападами апатичної млосності, характерної для циганок. Не було в неї також і вкрадливої цікавості й настирливого жебрання бідної єврейки. Вона була спокійна, як води лагун, і разом з тим не менш рухлива, ніж легкі гондоли, що безупинно ковзають по їхній поверхні.

Позаяк росла Консуело швидко, а мати її була надзвичайно бідна, то вона завжди носила плаття,

¹⁸ ...вона належала до нащадків Ізмаїла... — Син Авраама та його єгипетської служниці Агарі Ізмаїл вважається родоначальником арабів.

занадто короткі для свого віку, що надавало цій чотирнадцятилітній дівчинці, що звикла ходити босоніж, особливу дику грацію й робило її ходу такою невимушеною, що дивитися на неї було і приємно і шкода. Чи була в неї маленька ніжка — ніхто не міг сказати, до того погано вона була взута. Зате її стан, затягнутий у корсаж, що був занадто тісний і лопнув по швах, був стрункий і гнучкий, немов пальма, але без округлості, без усякої спокусливості. Бідна дівчинка й не думала про це, вона звикла до того, що всі біляві, білі й повненькі дочки Адріатики вічно називали її «мавпою», «лимоном», «чорнушкою». Її лице, зовсім кругле, бліде й незначне, нікого б не вразило, якби коротке, густе, закинута за вуха волосся й у той же час серйозний вид людини, байдужої до всього зовнішнього світу, не надавали їй деякої, щоправда, мало приємної оригінальності. Непривабливі обличчя поступово втрачають здатність подобатися. Людина, що має таке обличчя, для всіх байдужа, починає ставитися байдуже до своєї зовнішності й цим іще більше відштовхує від себе погляди. Красива стежить за собою, чепуриться, придивляється до себе, мовби постійно видивляється в уявлюване дзеркало. Некрасива забуває про себе і стає недбалою. Але є два види некрасивості: одна, страждаючи від загального несхвалення, заздрить і злобує, — це і є справжня,

щира некрасивість; інша, наївна, безтурботна, мириться зі своїм становищем і байдужа до враження, що вона його справляє, — така некрасивість, не тішачи погляду, може привертати серця; такою саме й була некрасивість Консуело. Люди великодушні, що брали в ній участь, спочатку шкодували, що вона некрасива, потім, немовби роздумавшись, безцеремонно гладили її по голові, чого не зробили б стосовно красивої, й говорили: «Зате ти, здається, славна дівчинка». Консуело була задоволена й цим, хоча чудово розуміла, що така фраза значить: «Більше в тебе нічого немає».

Тим часом гарний молодий синьйор, що простягнув Консуело кропило зі святою водою, продовжував стояти біля кропильниці, поки всі учениці одна за одною пройшли повз нього. Він розглядав усіх з великою увагою, і коли найкрасивіша з них, Клоринда, наблизилася до нього, він вирішив подати їй святої води й омочив пальці, щоб мати задоволення доторкнутися до її пальчиків. Молода дівчина, почервонівши од відчуття вдоволеного марнославства, пішла, кинувши йому соромливо-сміливий погляд, що аж ніяк не виражав ні гордості, ні цнотливості.

Тільки-но учениці зникли за огорожею монастиря, чемний молодий синьйор повернувся на

середину церкви й, наблизившись до професора, що повільно спускався із хорів, вигукнув:

— Присягаюся Бахусом, дорогий маестро, ви мені скажете, яка з ваших учениць щойно співала «Salve, Regina»!

— А навіщо вам це знати, графе Дзустіньяні? — запитав професор, виходячи разом з ним із церкви.

— Для того, щоб вас привітати, — відповів молодик. — Я давно вже стежу не тільки за вашими вечірніми церковними службами, але й за вашими заняттями з ученицями, — ви ж бо знаєте, який я палкий прихильник церковної музики. І запевняю вас, я вперше чую Перголезе в такому довершеному виконанні, а що стосується голосу, то це прекрасніший за всі, які мені довелося чути в моєму житті.

— Присягаюся Богом, це так, — мовив професор із самовдоволеною поважністю, насолоджуючись у той же час великою понюшкою тютюну.

— Скажіть же мені ім'я неземної істоти, яка привела мене в такий захват, — наполягав граф. — Ви суворі до себе, ніколи не буваєте задоволені, але треба ж зізнатися, що свою школу ви зробили однією з кращих в Італії: ваші хори чудові, а солістки дуже гарні. Одначе музика, що ви їй даєте виконувати своїм ученицям, така піднесена, така

сувора, що мало хто з них може передати всю її красу...

— Вони не можуть передати цієї краси, тому що не відчують її самі, — зі смутком мовив професор. — Свіжих, звучних, сильних голосів, слава Богу, нам не бракує, а от щодо музичних натур — на жаль, вони такі рідкісні, такі недосконалі...

— Ну, у всякому разі, одна у вас є, і до того ж надзвичайно обдарована, — заперечив граф. — Чудовий голос! Скільки почуття, яке вміння! Так назвіть же мені її нарешті!

— Але ж правда, вона зробила вам приємність? — запитав професор, уникаючи відповіді.

— Вона зворушила мене, довела до сліз... І за допомогою таких простих засобів, так натурально, що спочатку я навіть не міг зрозуміти, в чому річ. Але потім, о мій дорогий учителю, я згадав усе те, що ви так часто повторювали, викладаючи мені ваше божественне мистецтво, і вперше осягнув, наскільки ви мали рацію.

— А що ж таке я вам говорив? — тріумфально запитав маестро.

— Ви говорили мені, що велике, істинне і прекрасне в мистецтві — це простота, — відповів граф.

— Я вам згадував також про *блиск*, *вишуканість* і *витонченість* та говорив, що нерідко доводиться аплодувати цим якостям і захоплюватися ними.

— Звичайно. Одначе ви додавали, що ці другорядні якості відокремлює від істинної геніальності ціла прірва. Отож, дорогий учителю, ваша співачка — одна по той бік прірви, а всі інші — по цей!

— Це вірно й до того ж добре сказано, — потираючи від задоволення руки, зауважив професор.

— Ну, а її ім'я? — наполягав граф.

— Чиє ім'я? — лукаво перепитав професор.

— Ах, боже мій! Та ім'я сирени, або, вірніше, архангела, якого я щойно слухав.

— А для чого вам це ім'я, графе? — суворо заперечив Порпора.

— Скажіть, пане професоре, чому ви хочете зробити з нього таємницю?

— Я вам поясню причину, якщо ви попередньо відкриєте мені, чому ви так наполегливо домагаєтеся почути це ім'я.

— Хіба не природним є непереборне бажання довідатися, побачити й назвати те, чим захоплюєшся?

— Так дозвольте ж мені викрити вас, шановний графе, — це не єдина ваша підстава: ви

великий аматор і знавець музики, це я знаю, але до того ж ви ще й власник театру Сан-Самуеле¹⁹. Не стільки заради вигоди, скільки заради слави ви залучаєте до себе кращі таланти й кращі голоси Італії. Ви прекрасно знаєте, що ми добре вчимо, що в нас серйозно поставлена справа й що з нашої школи виходять великі артистки. Ви вже викрали в нас Кориллу, а оскільки не сьогодні-завтра у вас її у свою чергу може переманити який-небудь інший театр, то ви й бродите навколо нашої школи, щоб виглядіти, чи не підготували ми для вас нової Корилли... От де істина, пане графе. Зізнайтеся, що я сказав правду.

— Ну, а якби й так, дорогий маестро, — заперечив граф усміхаючись, — яке зло вбачаєте ви в цьому?

— А таке зло, пане графе, що ви розбещуєте, ви губите ці бідні створіння.

— Одначе що ви хочете цим сказати, лютий професоре? Відколи ви стали хранителем цих тендітних чеснот?

19 ...власник театру Сан-Самуеле. — У 7-й книзі «Сповіді» у числі своїх венеціанських знайомих Руссо називає володаря театру сенатора Дзустіньяні, але не може згадати, який із театрів йому належав — Сен-Лука чи Сан-Самуеле.

— Я хочу сказати те, що є в дійсності, пане графе. Я не піклююся ні про їхню чесноту, ні про те, наскільки міцна ця чеснота: я просто піклююся про їхній талант, котрий ви псуєте й принижуйте на підмостках своїх театрів, даючи їм виконувати вульгарну музику поганого смаку. Хіба це не жах, не ганьба бачити, як та сама Корилла, що вже починала було по-справжньому розуміти серйозне мистецтво, опустилася від духовного співу до світського, від молитви — до ігрових пісеньок, від вівтаря — на підмостки, від великого — до смішного, від Аллегрі²⁰ й Палестріни²¹ — до Альбіоні²² й цирульника Аполліні?²³

²⁰ *Аллегрі* Грегоріо (бл. 1582–1652) — композитор і півчий Сікстинської капели, автор знаменитого церковного піснеспіву «Мізерере».

²¹ *Палестріна* Джованні П'єрлуїджі (бл. 1525–1594) — видатний композитор, один із реформаторів хорової музики.

²² *Альбіоні* Томмазо (1671–1750) — відомий венеціанський композитор.

²³ *Аполліні* Сальваторе (дати народження та смерті невідомі) — венеціанський скрипаль і композитор початку XVIII століття.

— Отже, ви настільки непохитні, що відмовляєтеся відкрити мені ім'я цієї дівчини, хоча я не можу розраховувати на неї, не знаючи ще, чи є в неї якості, необхідні для сцени?

— Рішуче відмовляюся.

— І ви гадаєте, я його не відкрию?

— На жаль! Задавшись цією метою, ви його відкриєте, але знайте, що я зі свого боку зроблю все можливе, щоб перешкодити вам викрасти в нас цю співачку.

— Прекрасно, маестро, тільки ви вже наполовину переможені: ваше таємниче божество я бачив, угадав, упізнав...

— Он як! Ви переконані в цьому? — недовірливо й стримано мовив професор.

— Мої очі й серце відкрили мені її, на доказ чого я зараз накидаю її портрет: вона високого зросту — це, здається, найвища із усіх ваших учениць, — біла, як сніг на вершині Фріуля²⁴, рум'яна, як небокрай на зорі прекрасного дня. У неї золотаве волосся, сині очі й приємна повнота. На одному пальчику перстеник із рубіном, — доторкнувшись до моєї руки, він обпалив мене, мов іскра чарівного вогню.

²⁴ *Фріуль* (італ. Фріулі) — місцевість у Карнійських Альпах, на північний схід од Венеції.

— Браво! — глумливо вигукнув Порпора. — У такому разі мені нема чого від вас таїти: ім'я цієї красуні — Клоринда. Ідіть до неї зараз же з вашими звабними пропозиціями, дайте їй золота, діамантів, ганчірок! Вона, звичайно, охоче погодиться вступити до вашої трупи й, імовірно, зможе замінити Кориллу, тому що нині публіка ваших театрів віддає перевагу гарним плечам над гарними звуками і зухвалим поглядам — над високим розумом.

— Невже я так помилився, мій дорогий учителю, і Клоринда всього лише пересічна краля? — з деякою зніяковілістю мовив граф.

— А що, коли моя сирена, моє божество, мій архангел, як ви її називаєте, зовсім негарна собою? — лукаво запитав маестро.

— Якщо вона почвара, благаю вас, не показуйте її мені: мою мрію було б занадто жорстоко розбито. Якщо вона тільки некрасива, я міг би ще обожнювати її, але не став би запрошувати до свого театру: на сцені талант без краси часто є для жінки нещастям, боротьбою, катуванням. Одначе що це ви там побачили, маестро, і чому ви раптом зупинилися?

— Ми якраз біля пристані, де зазвичай стоять гондоли, але зараз я не бачу жодної. А ви, графе, куди дивитесь?

— Погляньте на того молодика, що сидить коло досить непоказного дівчиська, — чи не мій це вихованець Андзолето, найтямущіший і найкрасивіший із наших юних плебеїв? Зверніть на нього увагу, маестро. Це так само цікаво для вас, як і для мене. У цього хлопчика кращий тенор у Венеції, жагуча любов до музики й виняткові здібності. Я давно вже хочу поговорити з вами й просити вас позайматися з ним. От його я дійсно готую для свого театру й сподіваюся, що через кілька років матиму винагороду за свої турботи про нього. Агов, Дзото, йди-но сюди, мій хлопчику, я відрекомендую тебе знаменитому маестро Порпорі.

Андзолето витяг свої босі ноги з води, де вони безтурботно бовталися в той час, як він просвердлював товстою голкою гарненькі мушлі, які у Венеції так поетично називають *fiogi di mare*²⁵. Весь його одяг складався з дуже поношених штанів і досить тонкої, але зовсім розідраної сорочки, крізь яку проглядали його білі, виточені, немов у юного Вакха, плечі. Він дійсно відзначався грецькою вродою молодого фавна, а в обличчі його було поєднання мрійливого смутку й безтурботної іронії, що так часто трапляється в язичеській скульптурі. Його кучеряве й разом з тим тонке

²⁵ Морськими квітами (*итал.*).

біляве волосся, позолочене сонцем, незліченними короткими крутими локонами вилося навколо його алебастрової шиї. Всі риси його лиця були ідеально правильні, але в пронизливих чорних, як чорнило, очах прозірало щось занадто зухвале, і це не сподобалося професорові. Почувши голос Дзустіньяні, хлопчик підхопився, кинув усі черепашки на коліна дівчинки, що сиділа з ним поруч, і в той час як вона, не встаючи з місця, продовжувала нанизувати їх на нитку впереміж із золотавим бісером, підійшов до графа й, за місцевим звичаєм, поцілував йому руку.

— Справді гарний хлопчик! — мовив професор, лагідно поплескавши його по щоці. — Але мені здається, що він займається занадто вже дитячою для свого віку справою; адже йому, напевно, років вісімнадцять?

— Незабаром буде дев'ятнадцять, *signor professor* ²⁶, — відповів Андзолето по-венеціанськи. — А морочуся з черепашками тільки тому, що хочу допомогти маленькій Консуело, яка робить із них намиста.

— Я й не підозрював, Консуело, що ти любиш прикраси, — мовив Порпора, підходячи із графом і Андзолето до своєї учениці.

²⁶ Пане професоре (*итал.*).

— О, це не для мене, пане професоре, — відповіла Консуело, підводячись тільки наполовину, щоб не впустити у воду черепашки з фартуха, — це намиста для продажу, щоб купити потім рису й кукурудзи.

— Вона бідна, і їй іще доводиться годувати свою матір, — пояснив Порпора. — Послухай, Консуело, — сказав він дівчинці, — коли у вас із матір'ю нестаток, звертайся до мене, але я забороняю тобі просити милостиню, зрозуміла?

— О, вам нема чого забороняти їй це, *sigor profesor*, — із жвавстю заперечив Андзолето. — Вона сама ніколи б не стала просити милостиню, та й я не допустив би цього.

— Але ж у тебе самого зовсім нічого немає! — сказав граф.

— Нічого, крім ваших милостей, ваша ясновельможносте, але я ділюся із цією дівчинкою.

— Вона твоя родичка?

— Ні, вона чужинка, це Консуело.

— Консуело? Яке дивне ім'я, — зауважив граф.

— Прекрасне ім'я, синьйоре, — заперечив Андзолето, — воно означає «розрада»...

— Час добрий! Як видно, вона твоя подруга?

— Вона моя наречена, синьйоре.

— Он як! Ці діти вже мріють про весілля.

— Ми обвінчаємося в той день, коли ви, ваша ясновельможносте, підпишете мій ангажемент до театру Сан-Самуеле.

— У такому разі, діти мої, вам доведеться ще довго чекати.

— О, ми почекаємо, — мовила Консуело з веселим спокоєм цнотливості.

Граф і маестро ще кілька хвилин бавилися наївними відповідями юної пари, потім професор звелів Андзолето прийти до нього наступного дня, обіцявши послухати його, і вони пішли, полишивши юнака на його серйозні заняття.

— Як вам ця дівчинка? — запитав професор графа.

— Я вже бачив її сьогодні і вважаю, що вона досить некрасива, щоб виправдати прислів'я: «В очах вісімнадцятирічного хлопчика кожна жінка — красуня».

— Чудово, — відповів професор, — тепер я можу вам відкрити, що ваша божественна співачка, ваша сирена, ваша таємнича красуня — Консуело.

— Як? Вона? Ця замазура? Цей чорний худенький коник? Бути не може, маестро!

— Саме вона, ясновельможний графе. Хіба ви не вважаєте, що вона була б звабною примадонною?

Граф зупинився, обернувся, ще раз подивився здалеку на Консуело і, склавши руки, з комічним розпачем вигукнув:

— Праведне небо! Як можеш ти допускати такі помилки, наділяючи вогнем геніальності таких погануль!

— Виходить, ви відмовляєтеся від ваших злочинних намірів? — запитав професор.

— Авжеж.

— Ви обіцяєте мені це? — додав Порпора.

— О, присягаюся вам! — відповів граф.

Розділ 3

Народжений під небом Італії, вирощений волею випадку, як морський птах, бідний сирота, занедбаний, одначе щасливий у сьогоднішній такий, що вірить у майбутнє, Андзолето, цей безсумнівний плід любові, цей дев'ятнадцятирічний красень юнак, що безборонно проводив цілі дні біля маленької Консуело на кам'яних плитах Венеції, аж ніяк не був новачком у любові. Пізнавши радощі легких перемог, які не раз випадали на його долю, він би вже зносився та, можливо, розбестився, якби жив у нашому сумному кліматі й якби природа не обдарувала його таким міцним організмом. Одначе, рано розвинувшись фізично, призначений для довгої й сильної зрілості, він іще зберіг чисте серце,

а незайманість його стримувалася волею. Випадково він зустрівся з маленькою іспанкою, що набожно виспівувала молитви перед статуєю мадонни; і, щоб повправляти свій голос, він співав із нею при світлі зірок цілими вечорами. Зустрічалися вони й на піщаному морському узбережжі Лідо, збираючи черепашки: він — для їжі, вона — щоб робити з них чотки та прикраси; зустрічалися й у церквах, де вона молилася Богові всім серцем, а він видивлявся на гарних дам. І при всіх цих зустрічах Консуело здавалася йому такою доброю, лагідною, послужливою й веселою, що він, сам не знаючи як і чому, зробився її другом і нерозлучним супутником. Дотепер Андзолето знав у любові лише насолоду. До Консуело він почував дружбу, але як син народу й краши, де пристрасті мають перевагу над прихильностями, він не зумів дати дружбі цій іншої назви, як любов. Коли він заговорив про це з Консуело, та лише зауважила: «Якщо ти в мене закоханий, виходить, ти хочеш зі мною одружитися?» На що він відповів: «Звичайно, якщо ти згодна, ми одружимося».

Відтоді це було справою вирішеною. Можливо, для Андзолето любов ця й була забавою, але Консуело вірила в неї найсерйознішим чином. Безсумнівним було одне: юне серце Андзолето вже знало ті суперечливі почуття, ті заплутані, складні переживання, які тривожать і порушують спокій

людей пересичених і вносять розлад у їхнє існування.

Полишений на свої бурхливі інстинкти, жадібний до задоволень, люблячи тільки те, що могло дати йому щастя, і ненавидячи й уникаючи всього, що заважає веселошам, прагнучи жити й відчуваючи життя з незвичайною гостротою, як артист аж до самих кісток, він дійшов висновку, що коханки змушують його зазнавати всіх мук і небезпеки пристрасті, не вміючи викликати в нього по-справжньому цю пристрасть. Однак, ваблений хтивістю, він час від часу сходився з жінками, але незабаром кидав їх від пересичення або з досади. А потім, розтративши негідним чином, низько надмір сил, цей дивний юнак знову відчував потребу в товаристві своєї лагідної подруги, у чистих, світлих виливах. Він міг уже сказати, як Жан-Жак Руссо: «Воістину, нас прив'язує до жінок не стільки розпуста, скільки задоволення жити біля них»²⁷. Отже, не усвідомлюючи ще того зачарування, що тягло його до Консуело, ще не вміючи сприймати прекрасне, не знаючи навіть, гарна вона собою чи бридка, Андзолето бавився з нею дитячими іграми, як хлопчик, але в той же час свято поважав її

²⁷ «Воістину, нас прив'язує до жінок...» — Руссо, «Сповідь», кн. 7.

чотирнадцять років як чоловік і вів з нею серед юрби, на мармурових сходах палаців і на каналах Венеції, життя, таке ж щасливе, таке ж чисте, таке ж усамітнене й майже таке ж поетичне, яким було життя Павла й Вірґінії²⁸ в помаранчевих гаях пустельного острова. Користуючись необмеженою й небезпечною свободою, не маючи родини й пильної ніжної матері, яка б піклувалася про їхню моральність, не маючи відданого слуги, який би відводив їх вечорами додому, не маючи навіть собаки, що міг би попередити їх про небезпеку, полишені цілком на самих себе, вони, однак, уникли падіння. Будь-якої години й у будь-яку погоду носилися вони по лагунах удвох, у відкритому човні, без весел і керма; без провідника, без годинника, забуваючи про приплив, бродили вони лиманом; до пізньої ночі співали на перехрестях вулиць, біля оповитих виноградом каплиць, а постіллю їм слугували до ранку білі плити бруківки, які ще зберегли тепло сонячних променів. Зупинившись перед театром

²⁸ *Павло і Вірґінія* — герої однойменного роману Бернардена де Сен-П'єра (1731–1814), юнак і дівчина, що виростили на лоні незайманої природи тропічного острова. Моральна чистота Павла й Вірґінії протиставляється в романі штучній цивілізації та зіпсованості вищого світу.

Пульчинелли²⁹, забувши, що ще не снідали й навряд чи будуть вечеряти, вони з пильною увагою стежили за фантастичною драмою прекрасної Коризанди, цариці маріонеток. Нестримно веселилися вони під час карнавалу, не маючи, звичайно, можливості по-справжньому нарядитися: він — вивернувши свою стару куртку, вона — причепивши собі на голову пишний бант зі старих стрічок. Вони розкішно бенкетували на поруччі мосту або на сходах якого-небудь палацу, уминаючи «морські фрукти»³⁰, стебла кропу й лимонні кірки. Словом, не знаючи ні небезпечних пестоців, ні закоханості, вони вели таке ж веселе й привільне життя, яке могли б вести два незіпсованих підлітки одного віку й однієї статі. Минали дні й роки. В Андзолето з'являлися нові коханки, Консуело ж і не підозрювала, що можна любити іншою любов'ю, а не так, як любили її.

²⁹ *Пульчинелла* — персонаж італійської комедії дель арте, горбань із довгим гачкуватим носом. Батьківщина його — Південна Італія. Селянин, який потрапив у міське середовище, Пульчинелла показував на сцені найрізноманітніші професії та заняття, поєднуючи в собі риси сільського простака та спритного, тямущого городянина.

³⁰ Різні сорти дешевих черепашок, улюблена страва простого народу у Венеції. (*Прим. автора.*)

Ставши дорослою дівчиною, вона навіть не подумала, що варто бути більш стриманою з нареченим. Він же, бачачи, як вона росте й змінюється на його очах, не відчував ніякого нетерпіння, не хотів ніякої переміни в їхній дружбі, такій безхмарній і спокійній, вільній од усяких таємниць і докорів совісті.

Минуло вже чотири роки відтоді, як професор Порпора та граф Дзустіньяні відрекомендували один одному своїх *маленьких музикантів*. Граф і думати забув про юну виконавицю духовної музики. Професор теж забув про існування красеня Андзолето, позаяк, проекзаменувавши його тоді, не знайшов у ньому жодної з якостей, яких він вимагав од учня: насамперед — серйозного й терплячого складу розуму, потім — скромності, доведеної до повного самознищення учня перед учителем, і, нарешті, відсутності будь-якого попереднього музичного навчання. «Не хочу навіть і чути про учня, — говорив він, — чий мозок не буде в моєму цілковитому розпорядженні, як чиста скрижаль, як незайманий віск, на якому я можу зробити перший відбиток. Я не маю часу на те, щоб протягом цілого року відучувати учня, перш ніж почати його вчити. Якщо ви бажаєте, щоб я писав на грифельній дошці, дайте мені її чистою, та й це ще не все: вона має бути гарної якості. Якщо вона занадто товста, я не зможу писати на ній; якщо вона занадто тонка, я її

негайно розіб'ю». Словом, Порпора хоча й визнав надзвичайні здібності в юного Андзолето, але після першого ж уроку оголосив графові з деякою досадою й іронічною смиренністю, що метода його не придатна для настільки просунутого учня й що досить взяти першого-ліпшого вчителя, щоб *загальмувати й сповільнити природні успіхи й нездоланий ріст цієї чудової індивідуальності*.

Граф направив свого вихованця до професора Мелліфьоре, і той, переходячи від рулад до каденцій, від трелі до групето, довів блискучі дані свого учня до повного розвитку. Коли Андзолето виповнилося двадцять три роки, він виступив у салоні графа, і всі, хто слухав його, визнали, що він може з безсумнівним успіхом дебютувати в театрі Сан-Самуеле на перших ролях.

Якось увечері всіх аристократів-аматорів і найзнаменитіших артистів Венеції запросили бути присутніми на останньому вирішальному випробуванні. Уперше в житті Андзолето скинув своє плебейське рам'я, одягся в чорний фрак, шовковий жилет, високо зачесав і напудрив своє розкішне волосся, взув черевики із пряжками й, прибравши поважного вигляду, навшпиньках прослизнув до клавесина. Тут, при світлі сотні свічок, під поглядами двохсот або трьохсот пар очей, він, виждавши вступ, набрав повітря в легені й із властивими йому сміливістю та честолюбством

ринувся зі своїм грудним до на ту небезпечну царину, де не журі й не знавці, а публіка тримає в одній руці пальмову галузку, а в іншій — свисток.

Нема чого говорити, що Андзолето хвилювався в душі, але його хвилювання майже не було помітно; його зіркі очі, що крадькома запитували жіночі погляди, прочитали в них безмовне схвалення, у якому рідко відмовляють молодому красеневі; і тільки-но донісся до нього схвальний шепіт аматорів, здивованих потужністю його тембру й легкістю вокалізації, як радість і надія заповнили всю його істоту. Андзолето, що дотепер навчався й виступав у пересічному середовищі, уперше в житті відчув, що він людина неабияка, і, в захваті від усвідомлення свого успіху, заспівав із разючою силою, своєрідністю й вогнем. Звичайно, його смак не завжди був тонким, а виконання протягом усієї арії не завжди бездоганним, але він щоразу виправляв свої промахи сміливістю прийомів і поривами натхнення. Він не передав тих ефектів, про які мріяв композитор, але знайшов нові, про які ніхто не думав — ні автор, який їх створив, ні професор, який їх витлумачив, і ніхто з віртуозів, які раніше виконували цю річ. Його зухвалі знахідки привабили й захопили всіх. За один новий відтінок йому прощали десять промахів, за один вияв індивідуального почуття — десять порушень

методи. Так у мистецтві найменший проблиск таланту, найменше прагнення до нових завоювань полонить людей скоріше, ніж усі завчені, загальновідомі прийоми.

Можливо, ніхто навіть не усвідомлював того, чим саме викликався такий ентузіазм, але всі були охоплені ним. Корилла виступила на початку вечора з великою арією, чудово проспівала, і їй багато аплодували, однак успіх молодого дебютанта так затьмарив її власний, що вона розлютилася. Обсипаний похвалами й компліментами, Андзолето повернувся до клавесина, біля якого вона сиділа, і, нахилившись до неї, промовив шанобливо й разом з тим сміливо:

— Невже у вас, царице співу, царице краси, не знайдеться жодного схвального погляду для нещасного, який тремтить перед вами й обожнює вас?

Примадонна, здивована такою зухвалістю, подивилася впритул на красиве обличчя, яке дотепер ледь удостоювала поглядом, — яка марнолюбна жінка на вершині слави й успіху зверне увагу на безрідного, бідного юнака? Тепер нарешті вона його помітила й була вражена його красою. Його вогняний погляд проник їй у душу. Переможена, зачарована, вона у свою чергу кинула на нього довгий і багатозначний погляд, і цей погляд став немовби печаткою на патенті його

нової слави. Цього пам'ятного вечора Андзолето полонив усіх своїх слухачів і обеззброїв найгрізнішого свого ворога, адже прекрасна співачка панувала не тільки на сцені, але й в адміністрації театру й навіть у самому кабінеті графа Дзустіньяні.

Розділ 4

У цьому вибуху одностайних і навіть дещо перебільшених оплесків, викликаних голосом і манерою дебютанта, тільки один із слухачів, — він сидів на краєчку стільця, стиснувши коліна й нерухомо простягнувши на них руки, мовби єгипетське божество, — залишався мовчазним, як сфінкс, і загадковим, як ієрогліф; то був учений професор і знаменитий композитор Порпора. У той час як його чемний колега, професор Мелліфьоре, приписуючи собі всю честь успіху Андзолето, розсипався перед дамами й низько кланявся чоловікам, дякуючи навіть за погляд, професор духовної музики сидів опустивши очі в землю, накупивши брови, стиснувши губи, немов поринув у глибокий роздум. Коли все товариство, запрошене цього вечора на бал до догареси³¹, потроху

³¹ *Догареса* — дружина дожа, глави державної влади у Венеціанській республіці.

роз'їхалося й біля клавесина залишилися тільки особливо завзяті аматори музики, кілька дам і найвідоміших артистів, Дзустіньяні підійшов до суворого маестро.

— Дорогий професоре, — сказав він, — ви занадто суворо дивитеся на все нове, і ваше мовчання мене не лякає. Ви вперто хочете залишитися глухим до світської музики, що зачаровує нас, і до її нових прийомів, але ваше серце мимоволі розкрилося й ваші вуха сприйняли звабну отруту.

— Послухайте, *sigor profesor*, — сказала по-венеціанськи чарівна Корилла, беручи зі своїм старим учителем пустотливий тон, як у минулі роки в *scuola*³², — я хочу вас просити про одну милість...

— Геть, нещасна! — з посмішкою вигукнув маестро, напівсердито відстороняючи невірну ученицю, що горнулася до нього. — Що спільного тепер між нами? Ти більше для мене не існуєш. Даруй іншим свої чарівні посмішки й підступне щебетання.

— Він уже зм'якшується, — мовила Корилла, однією рукою взявши за руку дебютанта, а іншою

³² Школі (*итал.*).

не перестаючи смикати пишну білу краватку професора... — Йди сюди, Дзото, стань на коліна перед найбільшим учителем співу всієї Італії. Принизься, упокорся перед ним, мій хлопчику, обеззброй його суворість. Одне слово цієї людини, якщо ти його доможешся, має більше значення, ніж усі труби, що пророкують славу.

— Ви були дуже суворі до мене, пане професоре, — мовив Андзолето, відважуючи йому уклін із дещо глузливою скромністю. — Однак усі ці чотири роки я тільки й жив думкою домогтися того, щоб ви змінили свій суворий вирок. І якщо це не вдалося мені сьогодні, то я не знаю, де взяти сміливість з'явитися ще раз перед публікою під тягарем вашої анафеми.

— Хлопчику, полиши жінкам медоточиві, лукаві слова, — сказав професор, стрімко підводячись із місця й говорячи з такою переконливістю, що його зазвичай зігнута й похмура постать якось одразу стала й вищою і шляхетнішою, — не принижуйся ніколи до лестоців навіть перед вищими, а тим більше перед людиною, думку якої ти, по суті, зневажаєш. Якусь годину тому ти сидів там, у кутку, бідний, невідомий, боязкий; усе твоє майбуття трималося на волоску, все залежало від звучності твого голосу, від миттєвого промаху, від капризу твоїх слухачів. І ось випадок і порив в одну мить зробили тебе

багатим, знаменитим, зарозумілим. Артистична кар'єра відкрилася перед тобою. Біжи ж уперед, поки вистачить сил! Але вислухай мене добре, тому що вперше, а може, й востаннє ти почуєш правду. Ти на поганій дорозі, співаєш погано й любиш погану музику. Ти нічого не знаєш, ти нічого не вивчив ґрунтовно. У тебе є тільки техніка й легкість. Зображуючи пристрасть, ти залишаєшся холодним. Ти воркочеш і цвірінчиш як гарненькі, кокетливі дівиці, що їм прощають поганий спів заради їхньої манірності. Ти не вмієш фразувати, у тебе вульгарна вимова, фальшивий, низькопробний стиль. Одначе не втрачай надію: хоча в тебе є всі ці вади, але є й те, за допомогою чого ти можеш їх перебороти. Ти маєш якості, які не залежать ні від навчання, ні від роботи, у тобі є те, чого не в силах у тебе відняти ні погані поради, ні погані приклади: у тебе є божественний вогонь... геніальність!.. Але, на жаль, вогню цьому не судилось опромінити нічого великого, талант твій буде марним... Я прочитав це у твоїх очах, відчув у твоїх грудях; у тебе немає схиляння перед мистецтвом, у тебе немає віри у великих учителів, немає поваги до великих творінь; ти любиш славу, тільки славу, і любиш її винятково для себе самого. Ти б міг... ти зміг би... але ні... занадто пізно. Твоя доля буде долею метеора, подібно...

Тут професор, швидко насунувши на голову капелюх, повернувся й вийшов, ні з ким не попрощавшись, зайнятий, мабуть, подальшим обмірковуванням свого загадкового вироку.

Хоча всі присутні й намагалися підняти на сміх витівку професора, проте на короткий час в усіх залишилося тяжке відчуття чогось сумного, тривожного... Андзолето, очевидно, перший перестав думати про це, хоча слова професора й викликали в ньому радість, гордість, гнів і сум'яття почуттів, яким судилося накласти відбиток на все його подальше життя. Здавалося, він був цілком поглинений самою лише Кориллою і так встиг переконати її в цьому, що вона не на жарт закохалася в нього з першої ж зустрічі. Граф Дзустіньяні не дуже ревнував її: можливо, у нього були підстави не дуже її утискувати. Найдужче він цікавився блиском і славою свого театру, — не тому, що був *жадібний до багатства*, а тому, що був, як мовиться, справжнім *фанатиком красних мистецтв*. На мою думку, це слово визначає досить поширене серед італійців почуття, що відзначається великою пристрасністю, але не завжди вмінням розмежувати гарне й погане... *Культ мистецтва* — вираз занадто сучасний, невідомий сто років тому, — означає зовсім не те, що *смак до красних мистецтв*. Граф був людиною з *артистичним смаком* у тому значенні, як це тоді

розуміли: аматор, та й годі. Задоволення цього смаку й було головною справою його життя. Він цікавився думкою публіки й прагнув зацікавити її собою, полюбляв мати справу з артистами, бути законодавцем мод, змусити говорити про свій театр, про свою розкіш, про свою люб'язність і щедрість. Словом, у нього була пристрасть, яка переважає в провінційної знаті, — показне марнославство. Бути власником і директором театру — це був найкращий спосіб догодити всьому місту й надати йому розвагу. Ще більше задоволення дістав би граф, якби зміг пригощати за своїм столом усю республіку. Коли іноземцям траплялося розпитувати професора Порпору про графа Дзустіньяні, він зазвичай відповідав: «Це чоловік, який надзвичайно любить пригощати: у своєму театрі він подає музику точнісінько так, як фазанів за своїм столом».

Запівніч гості почали розходитися.

— Андоло, де ти живеш? — запитала дебютанта Корилла, залишившись із ним удвох на балконі.

При цьому несподіваному запитанні Андолето почервонів і відразу сплотнів. Як зізнатися цій блискучій, пишній красуні, що в нього немає свого кутка? Хоча в цьому йому, мабуть, легше було б зізнатися, ніж назвати ту жалюгідну

халупу, де він ночував тоді, коли не спав просто неба із власної охоти або з необхідності.

— Що ти знаходиш дивного в моєму запитанні? — сміючись над його зніяковілістю, запитала Корилла.

З надзвичайною винахідливістю Андзолето поспішив відповісти:

— Я запитую себе, який королівський палац, палац якої чарівниці гідний прийняти гордого смертного, котрий приніс би туди спомини про ніжний погляд Корилли?

— Що ти, підлеснику, хочеш цим сказати? — заперечила вона, спрямовуючи на нього погляд, найпекучіший із усього її диявольського арсеналу.

— Що це щастя мені ще не дано, але коли б я був цим щасливцем, то, захоплений гордістю, жадав би жити між небом і морями, подібно до зірок.

— Або подібно до *cuscali*³³ ! — голосно сміючись, вигукнула співачка.

Відомо, що морські чайки вкрай невибагливі, і венеціанська приказка прирівнює до них легковажну, химерну людину, як французька — до жука: «Легковажний, мов жук».

³³ Морських чайок (*итал.*).

— Насміхайтесь з мене, зневажайте мене, — відповів Андзолето, — тільки думайте про мене хоч трохи.

— Ну, якщо ти хочеш говорити зі мною самими метафорами, — заперечила вона, — то я відвожу тебе у своїй гондолі; і якщо ти опинишся далеко від свого будинку, нарікай на себе.

— Так ось чому ви цікавилися, де я живу, синьйоро! У такому разі моя відповідь буде коротка та ясна: я живу на сходах вашого палацу.

— Ну, так іди ж і чекай мене на сходах того палацу, у якому ми перебуваємо зараз, — мовила Корилла, притишивши голос, — а то, чого доброго, Дзустіньяні ще лишиться незадоволений поблажливістю, з якою я вислуховую твої дурниці.

У пориві вдоволеного марнославства Андзолето відразу кинувся до пристані палацу, а звідти стрибнув на ніс гондоли Корилли, відраховуючи секунди за швидким биттям свого сп'янілого серця. Але ще до того, як Корилла з'явилася на сходах палацу, багато думок пронеслося в гарячковому мозку честолюбного дебютанта. «Корилла всемогутня, — говорив він собі, — але що, коли, сподобавшись їй, я тим самим накличу на себе гнів графа? Що, коли внаслідок моєї занадто швидкої перемоги він кине свою легковажну коханку й вона втратить свою могутність?»

І ось, коли крайній сумнівами Андзолето, вимірюючи поглядом сходи, по яких він міг би ще піти, подумував уже про втечу, портик раптом освітився смолоскипами й красуня Корилла в горностаєвій пелерині показалася на верхніх сходинок, оточена кавалерами, що змагалися між собою за честь провести її, за венеціанським звичаєм, до гондоли, підтримуючи під круглий лікоть.

— А ви що тут робите? — звернувся до розгубленого Андзолето гондольєр примадонни. — Заходьте скоріше до гондоли, якщо це вам дозволено, а ні — то втікайте берегом: із синьорою йде сам граф.

Андзолето, не усвідомлюючи до пуття, що він робить, забився в глиб гондоли. Він зовсім втратив розум. Але, опинившись усередині, він уявив собі, до чого буде здивований і розгніваний граф, коли, увійшовши з коханкою до гондоли, побачить там свого зухвалого вихованця. Його страх був тим болісніший, що тривав більше п'яти хвилин. Синьора, зупинившись на середині сходів, розмовляла, сміялася, сперечалася зі своїм почтом щодо якоїсь рулади, причому навіть голосно виконувала її на різні лади. Її чистий і дзвінкий голос ширяв серед палаців і куполів каналу, подібно до того як крик півня, що прокинувся вдосвіта, розлягається в сільській тиші. Андзолето,

не в силах терпіти довше таке напруження, вирішив стрибнути у воду з боку, протилежного сходам. Він уже опустив було скло в оксамитовій чорній рамі, уже заніс ногу за борт, коли другий гондольєр, що сидів на кормі, нагнувся до нього й прошепотів:

— Позаяк співають, виходить, вам треба сидіти сумирно й чекати безбоязно.

«Я ще не знаю цих звичаїв», — подумав Андзолето й став чекати, не зовсім, утім, спекавшись свого болісного страху. Кориλλα зробила собі приємність змусити графа провести її до самої гондоли. Стоячи вже на носі, вона не переставала посилати йому побажання *felicissima notte*³⁴ доти, поки гондола відчалила від берега. Потім вона всілася біля свого нового коханця так спокійно та просто, немов не ризикувала ні його життям, ні своєю долею в цій зухвалій грі.

— Бач яка Кориλλα! — говорив у цей час Дзустіньяні графові Барберіго. — Даю собі відтяти голову: вона не сама в гондолі.

— А чому вам могло спасти на думку таке? — запитав Барберіго.

— Тому що вона всіляко наполягала, щоб я провів її до її палацу.

— І ви не ревнуєте?

³⁴ Щасливої ночі (*итал.*).

— Я давно вже вилікувався від цієї слабості й дорого б дав, якби наша примадонна серйозно захопилася ким-небудь, хто змусив би її віддати перевагу перебуванню у Венеції над мріями про подорож, якою вона мені загрожує. Втішитися в її зраді мені неважко, а от замінити її, знайти інший такий голос, талант — це складніше: хто, крім неї, зможе так приваблювати публіку в Сан-Самуеле й доводити її до шаленства?

— Розумію. Але хто ж, одначе, щасливий коханець цієї химерної принцеси на сьогоднішній вечір?

Тут граф із приятелем почали перебирати всіх, на кому Корилла протягом вечора могла зупинити свій вибір. Андзолето був єдиний, про кого вони не подумали.

Розділ 5

Тим часом жорстока боротьба відбувалася в душі цього щасливого коханця в той час, як ніч і хвиля у своєму тихому мороці несли його в гондолі, розгубленого й тремтячого, поруч зі славнозвісною красунею Венеції. З одного боку, Андзолето почував наростання пристрасті, ще більш розпалюваної вдоволенням марнославством; з іншого боку, його запал охолоджувався страхом швидко потрапити в немилість, бути осміяним,

випровадженим, по-зрадницькому виданим графові. Обережний і хитрий як справжній венеціанець, він, прагнучи цілих шість років потрапити на сцену, був добре обізнаний із навіженством і владолюбством жінки, що стояла на чолі всіх театральних інтриг. У нього була цілковита підстава припускати, що його царюванню біля неї незабаром надійде край; і якщо він одразу не ухилився від цієї небезпечної честі, то тільки тому, що не припускав свою перемогу такою близькою й був підкорений і викрадений раптово. Він гадав, що його лише терпітимуть за його чемність, а його вже полюбили — за молодість, красу, за славу, що народжується! «Тепер, аби уникнути важкого й гіркого пробудження відразу після мого торжества, мені нічого більше не залишається, як змусити її боятися мене, — вирішив Андзолето з тією швидкістю міркування й умовиводу, якими володіють інші дивно влаштовані голови. — Але як я, нікчемний молодик, умудрюся вселити страх цій втіленій цариці пекла?» — думав він. Одначе він незабаром зміркував: розіграв недовіру, ревності, образу, і з таким захопленням, з такою пристрасстю, що примадонна була вражена. Всю їхню палку й легковажну бесіду можна звести ось до чого:

Андзолето . Я знаю, що ви мене не любите й ніколи не полюбите. Ось чому я такий смутний і стриманий біля вас.

Корилла . А якби я раптом тебе полюбила?

Андзолето . Я був би в повному розпачі, тому що ризикував би звалитися з неба просто в прірву і, завоювавши вас ціною всього мого майбутнього щастя, втратити вас через яку-небудь годину.

Корилла . Що ж змушує тебе припускати таку мінливість з мого боку?

Андзолето . По-перше, моя власна нікчемність, а по-друге, все те погане, що про вас говорять.

Корилла . Хто ж так злословить про мене?

Андзолето . Усі чоловіки, тому що всі вони обожнюють вас.

Корилла . Виходить, якби я мала дурість закохатися в тебе й зізнатися тобі в цьому, ти, мабуть, відштовхнув би мене?

Андзолето . Не знаю, чи знайду я в собі сили втікати від вас, але якби знайшов, то, звичайно, ніколи не став би більше з вами зустрічатися.

— У такому разі, — заявила Корилла, — мені хочеться просто із цікавості провести цей дослід...
Андзолето, мені здається, що я тебе люблю.

— А я цьому не вірю. І якщо не втікаю від вас, то тільки тому, що дуже добре розумію — ви з мене смієтесь. Але ви не збентежите мене такою грою й навіть не скривдите.

— Ти, здається, хочеш здолати мене хитрістю?

— А чом би й ні? Але я не такий страшний, оскільки сам даю вам засіб перемогти мене.

— Який же?

— Спробуйте повторити серйозно те, що ви сказали жартома. Я злякаюся на смерть і кинуся навтіки.

— Який ти дивний! Я бачу, що з тобою треба бути насторожі. Ти з тих, кому мало аромату троянди, а потрібно її зірвати та ще сховати під скляний ковпак. Я не очікувала, що у твої роки ти такий сміливий і свавільний!

— І ви зневажаєте мене за це?

— Навпаки, ти мені такий більше подобаєшся. Добраніч, Андзолето, ми скоро побачимось.

Вона простягла йому свою красиву руку, й він жагуче поцілував її.

«Спритно ж я відкараскався», — думав він, біжучи по галереях уздовж каналу.

Не сподіваючись такої пізньої години достукатися в халупу, де він зазвичай ночував, Андзолето вирішив простягтися біля першого-ліпшого порога й насолодитися тим райським спокоєм, що його знають лише діти й бідняки. Але вперше у житті він не зміг знайти жодної плити, достатньо чистої, щоб зважитися на неї лягти. Хоча бруківка Венеції й чистіша та біліша за всяку іншу на світі, все-таки вона занадто курна для елегантного чорного костюма із

найтоншого сукна. До того ж ті самі човнярі, які зазвичай уранці обережно крокували сходами, намагаючись не зачепити лахміття юного плебея, тепер, попадися тільки він їм під ноги, могли покепкувати з нього сонного і навмисно забруднити розкішну ліврею «дармоїда». Дійсно, що б подумали ці човнярі про людину, що спить просто неба у шовкових панчохах, у тонкій білизні, у мереживному жабо й мереживних манжетах? У цю хвилину Андзолето пошкодував про свій милий плащ із коричневої й червоної вовни, щоправда, вицвілий, потертий, але ще міцний і здатний відмінно захистити від нездорових туманів, що піднімаються вранці над каналами Венеції. Був кінець лютого, і хоча в тутешніх краях у таку пору року сонце вже світить і гріє по-весняному, ночі бувають іще дуже холодні. Андзолето спало на думку забратися в одну з гондол, які стояли біля берега; на лихо, всі вони виявилися замкненими. Нарешті йому вдалося відчинити двері однієї з них, але, пролазячи всередину, він наткнувся на ноги сплячого човняра й звалився на нього.

— Якого диявола! — почувся грубий, захриплий голос із глибини. — Хто ви й чого вам треба?

— Це ти, Дзането? — відповів Андзолето, впізнавши голос гондольєра, що зазвичай ставився

до нього досить дружелюбно. — Дозволь мені лягти коло тебе й виспатися під твоїм навісом.

— А ти хто?

— Андзолето. Хіба ти не впізнаєш мене?

— Ні, чорт забирай, не впізнаю! На тобі такий одяг, якого в Андзолето бути не може, якщо тільки він його не вкрав. Іди собі! Якби це був сам дож, я б не відчинив дверцят своєї гондоли людині, у якої ошатний одяг і немає кутка, де спати.

«Поки що, — подумав Андзолето, — заступництво та милості графа Дзустіньяні принесли мені більше неприємностей, ніж користі. Треба, щоб мої кошти відповідали моїм успіхам. Пора мені мати в кишені кілька цехівів, аби виконувати ту роль, яку мені дали!»

Не в гуморі, він пішов блукати порожніми вулицями, боячись зупинятися, щоб не вхопити застуду, — від втоми й гніву його пройняв піт.

«Тільки б мені не захрипнути через усе це, — думав він, — завтра пан граф зажадає, щоб його юного феноменального співака прослухав який-небудь дурний і суворий критик, і якщо я після безсонної ночі, проведеної без відпочинку й даху, буду хоч трохи хрипіти, той заявить негайно, що в мене немає голосу. А граф, якому добре відомо, що це не так, заперечить: «Ах, якби ви чули його вчора!» — «Так він не завжди однаковий? — запитає інший. — Чи не слабкого він здоров'я?» —

«А може, він перевтомився вчора? — додасть третій. — Справді, він занадто молодий для того, щоб співати кілька днів підряд. Вам, бач, перш ніж випускати його на сцену, варто було б почекати, поки він зміцніє та змужніє». На це граф, мабуть, відповість йому: «Чорт забирай! Якщо він може захрипнути від двох арій, то він мені зовсім не потрібний». І тоді, аби переконатися, що я сильний і здоровий, мене день у день змусять вправлятися до знемоги й, бажаючи впевнитися, що в мене здорові легені, надірвуть мені голос. До дідька заступництво знатних вельмож! Ах, скоріше б мені позбутися його, і тоді, здобувши славу, прихильність публіки, користуючись конкуренцією театрів, я співатиму в їхніх салонах уже тільки з люб'язності й триматимуся з ними на рівній нозі».

Так, міркуючи сам із собою, Андзолето дійшов до однієї з маленьких площ, які у Венеції називають *corti*, хоча це зовсім не двори, а збіговисько будинків, які виходять на спільний майданчик, — те, що тепер у Парижі називається *cite* — кварталом. Одначе щодо правильності розташування, вишуканості й благоустрою, то цим «дворам» далеко до наших сучасних кварталів. Це скоріше маленькі темні майданчики, що іноді являють собою тупики, а іноді слугують проходом з одного кварталу в інший; вони малолюдні, населяють їх зазвичай люди бідні й мізерні, усе

більше простий люд — робітники й пралі, що розвішують білизну на мотузках, протягнених через дорогу, — незручність, яку перехожий терпляче переносить, бо знає, що і його самого також тільки терплять, а права на прохід він, власне, не має. Лихо бідному артистові, змушеному, відчинивши вікна своєї кімнатки, вдихати повітря цих завулків, — у самому центрі Венеції, за два кроки від великих каналів і розкішних будинків перед ним розкривається раптом життя незаможного класу з його галасливими сільськими й не завжди охайними звичками. Лихо артистові, якщо для роздумів йому потрібна тиша: від світанку до ночі шум, створений курми, собаками, дітьми, що граються й репетують на цьому тісному просторі, нескінченна балаканина жінок на порогах будинків, пісні робітників у майстернях — усе це не дасть йому жодної хвилини спокою. Добре ще, якщо не з'явиться *імпровізатор* і не почне горланити свої сонети й дифірамби доти, поки збере по одному сольдо з кожного вікна. А то прийде ще Бригелла³⁵, розставить серед площі свій

³⁵ *Бригелла* — персонаж комедії дель арте, перший із двох типів «дзанні» (служників), хитрий і спритний хлопець, виверткий, який не гребує ніякими засобами. Зазвичай протистояв іншому дзанні — простакуватому й безпомічному Арлекіну.

балаганчик і терпляче візьметься за повторення своїх розмов із *avocato*, з *tedesco*, з *diavolo*³⁶, поки виснажить марно все своє красномовство перед обдертими дітлаками — щасливими глядачами, які не мають ні гроша в кишені, але ніколи не соромляться подивитися й послухати.

Зате вночі, коли все змовкає й лагідний місяць струмить своє білувате світло на кам'яні плити, всі ці будинки різних епох, які приліпилися один до одного без усякої симетрії та без претензії, з таємничими тінями в заглибленнях, являють собою картину надзвичайно мальовничого безладу, повного химерної витонченості. Все гарнішає під місячними променями: найменший архітектурний ефект підсилюється і набуває оригінальності, кожний балкон, повитий виноградом, переносить нас до романтичної Іспанії, населяє уяву пригодами лицарів плаща та шпаги³⁷. А прозоре небо, в якому

³⁶ Із адвокатом, з німцем, з дияволом (*итал.*).

³⁷ ...*пригодами лицарів плаща та шпаги*. — Маються на увазі герої побутової іспанської комедії епохи Відродження, яка дістала свою назву за типовим дворянським убранням того часу. Комедії плаща та шпаги, які відзначалися швидким темпом дії, були насичені різноманітними пригодами, сценами дуелей, переслідуваннями, переодяганнями.

над цими темними кострубатими контурами тонуть бліді куполи далеких будівель, лле на все якесь непевне, повне гармонії світло, навіваючи нескінченні мрії...

Якраз тієї хвилини, коли всі годинники, немов перегукуючись, пробили другу годину ночі, Андзолето опинився на Кортє-Мінеллі, біля церкви Сан-Фантіно³⁸. Таємний інстинкт привів його до житла тієї, чиє ім'я та образ жодного разу не промайнули в його пам'яті цього дня від самого заходу сонця. Не встиг він ступити на майданчик, як ніжний голос тихо назвав його зменшувальним ім'ям; підвівши очі, він побачив ледве окреслений силует на одній із найжалюгідніших терас цього провулка. Ще хвилина, двері халупи відчинились, і Консуело в ситцевій спідниці, закутана в стару чорну шовкову мантилю, що колись слугувала її матері, простягла йому руку, приклавши палець іншої руки до губ на знак мовчання. Навпомацки, навшпіньках піднялися вони ветхими звивистими дерев'яними сходами, що ведуть на дах, і, всівшись на терасі, завели розмову пошепки, перериваючи її

³⁸ Церква Сан-Фантіно розташована в центрі Венеції, неподалік від площі Святого Марка. Тут, поблизу Кортє-Мінеллі, мешкала й сама Жорж Санд під час своєї подорожі до Венеції 1834 року.

поцілунками; цей шепіт, немов таємничий вітерець або лепет духів, які пурхають попарно в тумані, ширяє щоночі над химерними, немов червоні чалми, димарями венеціанських будинків.

— Як? Ти чекала мене досі, моя бідолашечка? — прошепотів Андзолето.

— Але ж ти обіцяв, що прийдеш розповісти мені про свій сьогоднішній виступ! Ну, говори, говори ж скоріше, чи добре ти проспівав, чи сподобався, чи аплодували тобі, чи одержав ангажемент?

— А ти, моя добра Консуело, скажи, ти не гнівалася на мене за тривалу відсутність? Не дуже втомилася, чекаючи на мене? Не промерзла на цій терасі? Чи вечеряла ти? Не дуже турбувалася? Не сварила мене? — розпитував свою подругу Андзолето, відчувши докори сумління за такої довіри й лагідності бідної дівчини.

— Анітрошки, — відповіла вона, невинно обіймаючи його за шию. — Якщо я й гнівалася, то не на тебе. Якщо втомилася, якщо змерзла, то я вже про все це забула, адже ти зі мною. Чи вечеряла я? Далєбі, не знаю! Чи турбувалася? И не думала! Чи сварила тебе? Ніколи в житті!

— Ти просто ангел, — сказав Андзолето, цілуєчи її. — О моя розрадо! Які жорстокі й підступні інші серця!

— Що ж трапилось? Чим так засмутили «сина моєї душі»? — вигукнула Консуело, влітаючи в милу венеціанську говірку сміливі та жагучі метафори своєї рідної мови.

Андзолето розповів про все, що сталося, навіть про своє залицання до Корилли, і особливо докладно зупинився на її кокетливому дражнінні. Але він розповів усе це по-своєму, передаючи тільки те, що не могло засмутити Консуело: адже він не хотів зраджувати й не зрадив її, і все це було *майже* цілковитою правдою. Однак існує одна сота частка правди, що її ніяке судове слідство ніколи не змогло виявити, у якій жоден клієнт ніколи не зізнався своєму адвокатові й до якої жоден суддя не добирався інакше, як чисто випадково, тому що саме в цій невисвітленій невеликій кількості фактів або намірів і криється привід, причина, мета — словом, ключ усіх тих гучних процесів, де захист рідко буває на висоті, а вирок рідко буває справедливий, хоч як палко ллються промови ораторів, хоч які холоднокровні судді.

Щодо Андзолето, нема чого й говорити, про які свої грішки він змовчав, які палкі відчуття, пережиті перед публікою, він висвітлив зовсім інакше, а про свої страх та хвилювання у гондолі він і зовсім забув згадати. Найімовірніше, він зовсім нічого не сказав про гондолу, а свої влєсливі милі

речі на адресу примадонни зобразив у вигляді дотепних глузувань, завдяки яким він урятувався від небезпечних тенет підступної жінки, умудрившись притому не розгнівати її. Але, запитаєте ви, мила читачко, навіщо, не бажаючи й не маючи можливості розповісти про все так, як воно було насправді, тобто про найсильніші спокуси, перед якими він устояв тільки завдяки розсудливості й умілому поводженню, — навіщо, повторюю, було цьому юному хитрунові будити ревності в Консуело? Ви задаєте це запитання, пані? Так хіба ви самі не розповідаєте коханому або, скажімо, обраному вами чоловікові про всіх своїх шанувальників, яких ви віднадили, про всіх його суперників, якими ви пожертвували, — і не тільки до заміжжя, але й потім на всіх балах, учора ще, навіть сьогодні вранці?! Послухайте, пані, якщо ви гарні, у чому я не сумніваюся, можу поручитися головою, що ви чините так само, як Андзолето, і робите це не заради вигоди, не для того, щоб терзати ревниву душу, не для того, щоб іще більше запишався той, кого ви любите, але просто тому, що приємно мати біля себе істоту, якій можна розповісти все це, начебто виконуючи свій обов'язок, і, сповідаючись, похвастатися перед своїм духівником. Тільки вся річ у тім, пані, що ви при цьому розповідаєте *майже* все, замовчуючи яку-небудь дрібницю, — про неї ви ніколи не

згадаєте, — той ваш погляд, ту посмішку, які й викликали зухвале освідчення самовпевненого нахаби. От цим поглядом, цією посмішкою, цією дрібницею саме й була гондола, про яку Андзолето, з насолодою переживаючи знову весь захват вечора, забув розповісти Консуело. Маленька іспанка, на щастя для неї, ще не знала ревнощів: це гірке, похмуре почуття властиве душам, які вже багато страждали, а Консуело була досі так само щаслива своєю любов'ю, як і добра. Єдине, що справило на дівчину найсильніше враження, — це втішний, але суворий вирок, виголошений шановним маестро, професором Порпорою, її обожнюваному Андзолето. Вона змусила юнака ще раз повторити слова вчителя й, після того як він знову точно передав їх, довго мовчала, глибоко замислившись.

— Консуеліно, — мовив Андзолето, не звертаючи великої уваги на її замисленість, — стає щось дуже прохолодно, ти не боїшся застудитись? Подумай, люба, адже все наше майбутнє залежить од твого голосу — більше навіть, аніж од мого.

— Я ніколи не застуджуюся, — відповіла вона, — а от тобі холодно у твоєму чудовому костюмі. На, закутайся в мою мантилю.

— Чим допоможе мені цей шматок дірявої тафти? Я волів би з півгодини погрітись у твоїй кімнаті.

— Добре, — відповіла Консуело, — але нам тоді доведеться помовчати, а то сусіди нас почують і, мабуть, засудять. Люди вони непогані й не дуже допікають мене за наше кохання, тому що знають: ти ніколи не приходиш до мене вночі. Справді, краще було б, якби ти пішов спати до себе.

— Це неможливо: до світанку мені не відчинять, і мені доведеться мерзнути ще цілих три години. Чуєш, як у мене від холоду цокотять зуби?

— У такому разі ходімо, — мовила Консуело, підводячись. — Я замкну тебе у своїй кімнаті, а сама буду спати на терасі: якщо хто стежить за нами, нехай бачить, що я поведжуся скромно.

І вона дійсно провела його до себе в кімнату, доволі велику, але вбогу; квіти, колись написані на стінах, прозирали тепер там і сям крізь другий шар пофарбування, ще більш грубого й майже такого ж облізлого. Велике дерев'яне ліжко з матрацом із приборежника, ситцева стьобана ковдра, бездоганно чиста, але вся в різнобарвних латках, солом'яний стілець, невеликий столик, старовинна гітара та філігранне розп'яття становили все багатство, залишене Консуело матір'ю. Маленький спінет³⁹ і купа напівзотлілих нот, які великодушно позичав їй

³⁹ *Спінет* — невеликий клавесин чотирикутної, рідше трикутної форми.

професор Порпора, доповнювали все умеблювання юної артистки, дочки бідної циганки, учениці великого артиста, закоханої в красивого шукача пригод.

Оскільки в кімнаті був усього один стілець, а стіл був завалений нотами, то Андзолето не залишалося нічого більше, як сісти на ліжко, що він зараз же й зробив без церемоній. Ледве він присів на самий краєчок ліжка, як, змучений утомою, повалився на велику подушку.

— Моя люба, моя гарна дружинонько, — промурмотав він, — я зараз віддав би всі роки, які мені залишається жити, за одну годину міцного сну й усі скарби світу за те, щоб укрити ноги краєчком цієї ковдри. Ніколи в житті мені не було так холодно, як у цьому проклятому фракку; після безсонної ночі мене трусить, як у лихоманці.

Хвилину Консуело вагалася. Вісімнадцятирічна сирота, зовсім самотня на світі, вона, по суті, відповідала за свої вчинки тільки перед Богом. Вірячи в обіцянки Андзолето, як у слова Євангелія, вона не боялася, що набридне йому або що він кине її, якщо вона поступиться всім його бажанням. Але під впливом почуття соромливості, що Андзолето ніколи не намагався в ній побороти, вона вважала його прохання трохи неделікатним. Проте вона підійшла до нього й узяла його за руку — рука була холодна, а коли

Андзолето притулив її руку до свого чола, дівчина відчула, що чоло юнака гаряче.

— Ти хворий! — вигукнула вона з тривогою, відкинувши всі інші міркування. — Якщо так, звичайно, поспи годинку на моїй постелі.

Андзолето не змусив її двічі повторювати цю пропозицію.

— Добра, як сам Бог, — прошепотів він, простягаючись на матраці із прибережника.

Консуело накрила його ковдрою й, притягнувши з кутка таке-сяке своє ганчір'я, ще прикрила йому ноги. Укладаючи його з материнською дбайливістю, вона тихенько прошепотіла йому:

— Андзолето, ліжко, на якому ти зараз заснеш, — те, де я спала з моєю матір'ю протягом останніх років її життя. Тут вона померла, і я, одягнувши її в саван, стояла біля неї й молилася, поки похоронний човен не відвіз її від мене назавжди. Отож, я хочу зараз розповісти тобі, що вона змусила мене обіцяти їй у свої останні хвилини. «Консуело, — сказала вона, — заприсягнися мені перед розп'яттям, що Андзолето ляже в це ліжко на моє місце не раніше, ніж ви з ним обвінчаєтеся в церкві».

— І ти заприсяглася?

— І я заприсяглася. Але, дозволивши тобі спати тут зараз, я поступилася тобі не місцем матері, а моїм власним.

— А ти, бідолашко, так і не заснеш? — вигукнув Андзолето, роблячи над собою зусилля й підводячись. — Який я, одначе, негідник! Зараз же піду спати на вулицю!

— Ні! Ні! — сказала Консуело, лагідно змушуючи його лягти назад на подушку. — Ти хворий, а я здорова. Мати моя померла щирою католичкою, вона тепер на небі й постійно дивиться на нас звідти. Вона знає, що ти дотримався даної їй обіцянки — не покинув мене. Вона знає також, що наша любов не менш чиста тепер, ніж була при ній. Вона бачить, що й у цю мить я не подумую ні про що погане, не роблю нічого поганого. Упокій, Господи, її душу!

Тут Консуело перехрестилась. Андзолето вже заснув. Виходячи, Консуело прошепотіла:

— Там, на терасі, я помолюся, щоб ти не занедужав.

— Добра, як Бог, — у півсні повторив Андзолето, навіть не помітивши, що наречена залишила його самого.

Консуело дійсно пішла молитися на терасу. Через якийсь час вона повернулася глянути, чи не гірше йому, і, побачивши, що він безтурботно спить, довго, зосереджено дивилася на його красиве бліде лице, осяяне місяцем.

Потім, не бажаючи піддаватися сну й згадавши, що хвилювання сьогоднішнього вечора

перешкодили їй займатися, вона знову засвітила лампу, сіла за свій столик і почала наносити на нотний папір завдання з композиції, задане на завтрашній день її вчителем Порпорою.

Розділ 6

Граф Дзустіньяні, незважаючи на всю свою філософську байдужність і свої нові захоплення — Корилла досить незграбно прикидалася, начебто ревнує його, — далеко не був так байдужий до зухвалих капризів своєї шаленої коханки, як намагався це показати. Добрий, слабохарактерний і легковажний, він був розпусним більше на словах і з огляду на своє суспільне становище. Тому він не міг не страждати в глибині душі від тої невдячності, якою ця жінка відповіла на його великодушність. І хоча в ті часи у Венеції, як і в Парижі, ревнувати вважалося межею непристойності, його італійська гордість повставала проти смішної й жалюгідної ролі, яку Корилла змушувала його грати.

І ось того самого вечора, коли Андзолето так блискуче виступав у його палаці, граф, весело пожартувавши зі своїм другом Барберіго над витівками Корилли, дочекався, поки роз'їдуться всі гості й погасять вогні, накинув плащ, узяв шпагу і для власного заспокоєння вирушив до палацу, де жила його коханка.

Упевнившись, що вона сама, Дзустіньяні, не задовольняючись цим, вступив потихеньку в розмову з гондольєром, що ставив гондолу примадонни під портиком, спеціально для цього пристосованим. Трохи цехінів розв'язали гондольєрові язик, і граф незабаром переконався, що не помилився, припустивши, що в Корилли в гондолі був супутник, з'ясувати ж, хто саме, йому так і не вдалося: гондольєрові ця людина була невідома; хоча він і бачив сотні разів Андзолето, як той вештався біля театру й палацу Дзустіньяні, однак уночі, у чорному фрак, напудреного, він його не впізнав.

Ця непроникна таємниця ще дужче збільшила досаду графа. Він навіть не міг утішитися глузуваннями над своїм суперником — єдиною помстою гарного тону, настільки ж жорстокою в цю епоху показних залицянь, як убивство в епоху серйозних пристрастей. Усю ніч він не зімкнув очей і ще раніше тої години, коли Порпора починав свої заняття в консерваторії для бідних дівчат, попрямував до школи Мендіканті й пройшов до зали, де мали зібратись юні учениці.

Ставлення графа до вченого професора останніми роками значно змінилося. Дзустіньяні вже не був його музичним супротивником, — навпаки, він був тепер його союзником і навіть до певної міри начальником: граф зробив значне

пожертвування установі, якою завідував учений маестро, і на знак вдячності йому було доручено керівництво школою. Відтоді ці двоє друзів жили в добрій злагоді, наскільки це було можливим при нетерпимості професора до модної світської музики, — нетерпимості, яку він змушений був трохи зрадити, бачачи, що граф витрачає сили й кошти на викладання та поширення серйозної музики. До того ж граф поставив на сцені свого театру Сан-Самуеле оперу, яку Порпора щойно написав.

— Шановний маестро, — сказав граф, відводячи його вбік, — необхідно, щоб ви не тільки погодилися на викрадення однієї з ваших учениць, але щоб ви самі вказали ту, яка ліпше за всіх могла б замінити в театрі Кориллу. Артистка стомлена, вона втрачає голос, її капризи розоряють нас, не сьогодні-завтра вона набридне й публіці. Справді, потрібно подумати про те, щоб знайти їй *succeditrice*⁴⁰. (Вибач, дорогий читачу, так говорять італійською, і граф не винайшов неологізму.)

— У мене немає того, що вам потрібно, — сухо відповів Порпора.

— Як, маестро! — вигукнув граф. — Ви знову впадаєте у чорну меланхолію? Чи можливо, щоб

⁴⁰ Спадкоємицю (*итал.*).

після всіх доказів моєї відданості вам і всіх жертв з мого боку ви, коли я звертаюся до вас за допомогою й порадою, відмовили мені в найменшій послугі?

— Я вже не маю на це права, графе, але те, що я вам сказав, — щира правда. Повірте людині, яка по-справжньому до вас прихильна і бажала б зробити вам послугу: у моїй вокальній школі немає нікого, хто б міг замінити Кориллу. Я анітрошки не переоцінюю її, але хоча в моїх очах талант цієї жінки й не є серйозним талантом, все-таки я не можу не визнати за нею знання справи, звички до сцени, мистецтва впливати на почуття публіки, що здобувається довголітньою практикою й не швидко дасться дебютантці.

— Все це так, — сказав граф, — але ж ми самі створили Кориллу: ми керували її першими кроками, ми змусили публіку її оцінити; решту зробила її краса. А у вас у школі є чарівні учениці, не гірші за неї. Вже цього ви не будете заперечувати, маестро! Погодьтеся, що Клоринда — найкрасивіше створіння у світі.

— Але вона неприродна, манірна, взагалі нестерпна... Втім, можливо, публіка й знайде чарівним це смішне кривляння... А співає вона фальшиво, у ній немає ні душі, ні розуміння... Щоправда, у публіки теж немає вух... Але у Клоринди до того ж немає ні пам'яті, ні спритності;

її не врятує від провалу навіть те легке шарлатанство, що вдається багатом.

При цих словах професор мимоволі подивився на Андзолето, який, користуючись своїм становищем улюбленця графа, прослизнув у клас (буцімто для того, щоб переговорити з ним) і, стоячи поблизу, слухав на всі вуха.

— Однаково, — сказав граф, не звертаючи уваги на злісний випад професора, — я стою на своєму. Давно я не чув Клоринди. Покличмо її сюди; нехай вона прийде з п'ятьма-шістьма найкрасивішими ученицями. Слухай, Андзолето, — додав він, сміючись, — ти так вирядився, що можеш здатися молодим професором. Іди у сад, вибери там найгарніших учениць і скажи їм, що професор і я чекаємо їх тут.

Андзолето послухався. Але, задля розваги чи з іншою метою, він привів найнезугарніших. От коли Жан-Жак Руссо міг би вигукнути: «Софі була одноока, а Каттіна кульгава».⁴¹

До цього непорозуміння поставилися добродушно й, посміявшись під сурдинку, відправили дівиць назад, доручивши їм прислати учениць за вказівкою самого професора. Незабаром

⁴¹ «Софі була одноока, а Каттіна кульгава». — Руссо, «Сповідь», кн. 7.

з'явилася група чарівних дівчат із красунею Клориндою на чолі.

— Що за прекрасне волосся! — прошепотів граф на вухо Порпори, коли повз нього пройшла Клоринда зі своїми чудовими білявими косами.

— *На* цій голові набагато більше, ніж *усередині*, — відповів, навіть не притишуючи голосу, суворий критик.

Цілу годину тривала проба голосів, і граф, не в змозі витримати довше, вийшов зовсім пригнічений, не забувши наділити співачок найлюб'язнішими похвалами, а професорові прошепотіти: «Нема чого й думати про таких папуг».

— Якщо його ясновельможність дозволить мені сказати два слова щодо тієї справи, що так його турбує... — прошепотів Андзолето на вухо графові, спускаючись із ним сходами.

— Говори! Чи, бува, не знаєш ти те чудо, що ми шукаємо? — запитав граф.

— Так, ваша ясновельможносте.

— У глибині якого моря виловиш ти цю перлину?

— У глибині класу, куди хитрий професор Порпора ховає її в ті дні, коли ви, ваша ясновельможносте, робите огляд своєму жіночому батальйону.

— Як? Ти говориш, що в школі є діамант, блиску якого мої очі ніколи ще не бачили? Якщо маестро Порпора зіграв зі мною такий жарт...

— Діамант, про який я говорю, не належить до числа учениць школи. Це бідна дівчина, що співає тільки в хорі, коли її запрошують; професор дає їй приватні уроки з милості, але ще більше з любові до справи.

— Виходить, у цієї дівчини зовсім виняткові здібності: адже задовольнити професора нелегко й він не дуже щедрий ні на свій час, ні на свою працю. Можливо, я чув її коли-небудь, але не знав, що це співає саме вона?

— Ваша ясновельможність чули її давно, коли вона була ще дитиною. Тепер це доросла, сильна дівчина, старанна і вчена, як сам професор; якби вона проспівала на сцені три такти поруч із Кориллою, то б одразу освистали.

— І вона ніколи не співає привселюдно? Невже професор не змушує її виступати на своїх великих вечернях?

— Раніше професор охоче слухав її спів у церкві, але відтоді як заздрісні й мстиві учениці пригрозили вигнати її з хорів, якщо тільки вона з'явиться серед них...

— Так, виходить, це дівчина поганої поведінки?

— О Боже милостивий! Вона чиста, як двері раю, ваша ясновельможносте. Але вона бідна й низького походження... як і я, ваша ясновельможносте, якого, одначе, ви милостиво наближаєте до себе. А ці злі відьми загрожували професорові поскаржитися вам на те, що він, усупереч правилам школи, приводить у клас приватну ученицю.

— Де ж я можу послухати це чудо?

— Накажіть, ваша ясновельможносте, професорові, щоб він змусив її проспівати у вашій присутності, і тоді ви самі будете мати можливість судити про її голос і величезне обдаровання.

— Твоя впевненість мимоволі змушує мене повірити тобі. Так ти говориш, що я колись чув її... Я намагаюся пригадати, але...

— У церкві Мендіканті в день генеральної репетиції «Salve, Regina» Перголезе...

— Згадав! — вигукнув граф. — Голос, виразність, розуміння надзвичайні!

— І вона ж була тоді зовсім дитиною, ваша ясновельможносте, їй було всього чотирнадцять років.

— Так, але... пригадується, вона некрасива.

— Некрасива, ваша ясновельможносте? — перепитав здивований Андзолето.

— Як її звали?.. Здається, це була іспанка... ще таке дивне ім'я...

— Консуело, ваша ясновельможносте.

— Так, так, це вона! Ти хотів тоді одружитися з нею, і ми з професором іще посміялися з вашого роману. Консуело! Так, так... улюблениця професора, розумниця, але дуже вже некрасива.

— Некрасива? — повторив приголомшений Андзолето.

— Авжеж, мій хлопчику. А ти все ще в неї закоханий?

— Вона моя подруга, ваша ясновельможносте.

— «Подругою» ми називаємо й сестру, й коханку. Хто ж вона тобі?

— Сестра, ваша ясновельможносте.

— Тоді ти не засмутишся, якщо я скажу те, що думаю. У твоїй пропозиції немає жодної краплі здорового глузду. Щоб замінити Кориллу, треба бути ангелом краси, твоя ж Консуело, я добре пригадую тепер, не тільки некрасива, а просто потворна.

У цю мить до графа підійшов один із приятелів і відвів його вбік, а Андзолето все стояв, вражений, і, зітхаючи, повторював: «Вона потворна!»

Розділ 7

Вам, може, здасться дивним, ласкавий читачу, а тим часом це правда, що в Андзолето не було

сформованої думки щодо того, гарна чи некрасива Консуело. Вона була істотою, настільки відособленою від усіх і непомітною у Венеції, що нікому й на думку не спадало відхилити її покрив забуття й мороку, аби глянути, під якою оболонкою — привабливою чи непримітною — виявляються її розум і доброта. Порпора, для якого нічого не існувало, крім мистецтва, бачив у ній тільки артистку. Сусіди її по Корті-Мінеллі не ставили їй у докір цнотливу любов до Андзолето: у Венеції не дуже суворі в цьому відношенні. Але часом вони все-таки попереджали її, що вона буде нещасна з цим бездомним юнаком, і радили їй вийти заміж за чесного, сумирного робітника. А позаяк вона зазвичай відповідала, що їй, дівчині без родини й опори, Андзолето саме й підходить, і до того ж за всі шість років не було дня, коли б їх не бачили разом, причому молоді люди із цього не робили таємниці й ніколи не сварилися, то зрештою всі звикли до їхнього вільного й нерозривного союзу. Ніхто із сусідів ніколи не упадав за «подругою» Андзолето. Чи тому, що вона вважалася його нареченою, чи внаслідок її вбогості? Чи її зовнішність нікого не приваблювала? Найбільш правдоподібним є останнє припущення.

А тим часом усім відомо, що дівчатка-підлітки від дванадцяти до чотирнадцяти років бувають зазвичай худі, незграбні, що в рисах їхнього лица, у

фігурі, у рухах немає гармонії. До п'ятнадцяти років вони мовби «переробляються», за висловом літніх французенок із простолюду, і ось та, котра здавалася колись потворою, раптом стає якщо не гарною, то принаймні миловидною. Є навіть прикмета, що для майбутності дівчинки не вигідно, якщо вона занадто рано стає гарненькою...

Увійшовши в пору юності, Консуело погарнішала, як це відбувається з усіма дівчатами, і про неї перестали говорити, що вона некрасива; так, вона й справді не була вже некрасивою. Але оскільки вона не була ні дофіною, ні інфантою і її не оточували придворні, волаючи про те, як з кожним днем розквітає краса царственої дитини, оскільки нікому було піклуватися з ніжною турботою про її майбутність, то ніхто й не потрудився сказати Андзолето: «Тобі не доведеться червоніти перед людьми за твою наречену».

Андзолето чув, що її називали поганулею в ті часи, коли це для нього не мало ніякого значення, а відтоді як про зовнішність Консуело більше не говорили ні добре, ні погано, він і зовсім перестав про це думати. Його марнославство було спрямоване тепер в інший бік — він мріяв про театр, про славу; йому було не до того, щоб хвастатися своїми любовними перемогами. До того ж пекучу цікавість, цей супутник ранньої чуттєвості, було в нього значною мірою вгамовано.

Я говорив уже, що у вісімнадцять років для нього не було таємниць у любові, у двадцять два роки він уже був майже розчарований, і у двадцять два роки, як і у вісімнадцять, його прихильність до Консуело, незважаючи на кілька поцілунків, зірваних без трепету й повернутих без зніяковілості, була так само безтурботною, як і колись.

Такий спокій і така чеснота в парубка, який узагалі ними не відзначався, пояснювалися тим, що безмежна воля, що нею, як згадувалося на початку цієї розповіді, насолоджувалася юна пара, поступово обмежувалася й помалу, із часом, майже зникла. Консуело було близько шістнадцяти років, і вона все ще продовжувала вести бродяче життя, втікаючи після занять у консерваторії на П'яццетту⁴² розучувати свій урок і ласувати рисом у товаристві Андзолето, коли мати її, украй виснажена, перестала співати вечорами у різних кав'ярнях, де вона дотепер виступала, граючи на гітарі та збираючи гроші в дерев'яну тарілочку. Бідна жінка знайшла притулок на одному із найбільш злидарських горищ Корте-Мінеллі й там повільно згасала на жалюгідному одрі. Тоді добра

⁴² *П'яццетта* — «мала площа», слугує мовби переддвер'ям, яке сполучає площу Святого Марка з морським каналом.

Консуело, щоб не залишати матір одну, зовсім змінила свій спосіб життя. За винятком тих годин, коли професор удостоював давати їй уроки, вона або вишивала, або писала роботи з контрапункту, не залишаючи узголів'я своєї владної, але вбитої нуждою матері, що суворо поводитися з нею в дитинстві, а тепер являла собою жахливе видовище агонії без мужності й без смиренності. Любов до матері та спокійна самовідданість Консуело ні на мить не зрадили її. Радощі дитинства, волю, бродяче життя, навіть любов — усе вона принесла в жертву без гіркоти й без вагань. Андзолето часто скаржився на це, але, бачачи, що його докори марні, вирішив махнути рукою й почав розважатись. Однак це виявилось неможливим. Андзолето не був таким посидючим у роботі, як Консуело; він похапцем і погано займався на уроках, які давав йому так само похапцем і погано його професор заради плати, обіцяної графом Дзустіньяні. На щастя для Андзолето, природа, щедро обдарувавши його, допомагала йому, наскільки можливо, надолужувати згаяний час і загладжувати результати поганого навчання; але в підсумку в нього виявлялося багато годин для гультайства, і тоді йому страшно не вистачало товариства відданої й життєрадісної Консуело. Він спробував поринути у пристрасті, властиві його віку й становищу: відвідував шинки, програвав із різними

джигунами подачки, одержувані часом від графа Дзустіньяні. Таке життя тривало тижнів два-три, після чого він відчув, що його загальне самопочуття, його здоров'я й голос помітно погіршуються... Він зрозумів, що неробство й розбещеність — різні речі, а до розбещеності в нього схильності не було. Позбувшись порочних пристрастей, звичайно, тільки з любові до самого себе, він усамітнився й спробував засісти за навчання, але це усамітнення здалося йому тяжким і нудним. Він відчув, що Консуело так само необхідна для його таланту, як і для щастя. Старанна й наполеглива, Консуело, для якої музика була такою ж рідною стихією, як повітря для птаха або вода для риби, любила переборювати труднощі й, немов дитина, не усвідомлювала при цьому значущості своїх досягнень; прагнучи побороти перешкоди й проникнути в тайники мистецтва з огляду на той самий інстинкт, який змушує паросток пробиватися крізь землю до світла, вона належала до тих рідкісних щасливих натур, для яких праця — насолода, щирий відпочинок, необхідний, нормальний стан, а бездіяльність — важка, болісна, просто згубна, якщо вона взагалі можлива. Але вона їм незнайома: навіть коли здається, начебто вони ледарюють, вони й тоді працюють; у них немає мріянь, а є міркування. Коли бачиш їх за справою, думаєш, що вони саме в

цей час створюють щось, тоді як у дійсності вони тільки виявляють те, що вже створено ними раніше. Мабуть, ти скажеш мені, любий читачу, що не знав таких виняткових натур. На це я можу відповісти тобі, що на своєму віку зустрів тільки одну таку істоту, але ж я старший за тебе. Ах, чому я не можу сказати тобі, що мені вдалося простежити на прикладі власного бідного розуму божественну таємницю цієї розумової діяльності! Але, на жаль, друже читачу, ні ти, ні я не будемо вивчати її на нас самих.

Консуело працювала не покладаючи рук і завжди із задоволенням. Цілими годинами вільно розспівуючи або читаючи ноти, вона переборювала труднощі, які злякали б Андзолето, якби він був полишений на самого себе; ненавмисно, не думаючи ні про яке змагання, вона між вибухами дитячого сміху, серед польотів поетичної та творчої фантазії, властивої людям із народу в Іспанії та Італії, змушувала його рухатися за нею, вторити їй, розуміти її, відповідати їй. Андзолето, сам того не усвідомлюючи й не помічаючи, протягом ряду років переймався геніальністю Консуело, всотуючи її немов біля самого джерела. Але внаслідок своїх лінощів він являв собою в музиці дивне поєднання знання й неуцтва, натхнення й легкодумства, сили й незграбності, сміливості й безсилля — всього того, що при останньому його виступі занурило Порпору

в цілий лабіринт думок і припущень. Старий музикант не підозрював, що всі ці скарби знання Андзолето викрав у Консуело. Пояснюється це тим, що, пробравши один раз дівчинку за дружбу з таким шалапутом, він ніколи більше не зустрічав їх разом. Консуело, прагнучи зберегти прихильність свого вчителя, намагалася не попадатися йому на очі в товаристві Андзолето, а коли вони бували разом, вона, ще здалеку помітивши професора, ховалася зі спритністю кошеняти за найближчу колону або забивалася в яку-небудь гондолу.

Цих застережних заходів уживалося й пізніше, коли Консуело зробилася доглядальницею біля постелі матері. Андзолето, не в силах більше терпіти розлуку з Консуело, відчуваючи, що без неї він не може ні жити, ні сподіватися, ні спалахувати натхненням, ні навіть дихати, вирішив ділити з нею її самотницьке життя й із вечора у вечір вислуховувати кпини та відчувати на собі спалахи роздратування її вмираючої матері. Нещасна жінка за кілька місяців до смерті стала менше страждати й під впливом своєї набожної дочки сама зм'якшилася. Помалу вона звикла до послуг Андзолето, і сам він, хоча зовсім не був створений для такої ролі, звик ставитися до слабості й до страждання лагідно, з веселою готовністю допомогти. В Андзолето була розважлива вдача і приємні манери. Його вірність стосовно Консуело

та її самої нарешті скорила серце матері, і перед смертю вона змусила їх заприсягтися, що вони ніколи не розлучаться. Андзолето дав слово й у цю урочисту хвилину навіть пережив ніколи досі не відчуте глибоке розчулення. Він з тим більш легким серцем дав цю обіцянку, що вмираюча сказала: «Хоч ким би вона була для тебе — подругою, сестрою, коханкою чи дружиною, не кидай її, адже вона тільки тебе й визнає, тільки тебе й слухає». Потім, прагнучи дати дочці розумну й корисну пораду й, не замислюючись над тим, наскільки вона здійсненна, мати, як ми вже бачили, взяла особливу обітницю з Консуело, що та не буде належати своєму коханому до вінця. Дівчина заприсяглася, не передбачаючи перешкод, які могли виникнути через невір'я й незалежний характер Андзолето.

Осиротівши, Консуело продовжувала заробляти шиттям, але в той же час займалася й музикою, вбачаючи в ній їх спільну з Андзолето майбутність. Протягом двох останніх років, коли Консуело жила сама на своєму горищі, Андзолето зустрічався з нею щодня, але не відчував до неї ніякої пристрасті. Втім, він не відчував пристрасті й до інших жінок, віддаючи перевагу над усім принадності дружньої близькості з Консуело та *задоволенню жити біля неї*.

Не осягаючи до пуття величезних здібностей своєї подруги, він усе-таки настільки встиг

розвинути в собі музичний смак і розуміння, аби усвідомлювати, що в неї більше вміння й можливостей, ніж у всіх співачок театру Сан-Самуеле, не виключаючи самої Корилли. І ось до його прихильності приєдналася надія, майже впевненість у тому, що, об'єднавши свої інтереси, вони з часом вибудують блискучу кар'єру. Консуело не мала звички думати про майбутнє; передбачати було не в її характері. Вона була готова займатися музикою винятково за покликанням, а спільність інтересів, що виникала в неї з Андзолето завдяки тому, що вони обоє займалися цим мистецтвом, уявлялась їй тільки як джерело ще більшої взаємної прихильності й щастя. Тому, раптом вирішивши прискорити здійснення їхніх мріянь, Андзолето навіть не попередив її. У ту хвилину, коли Дзустіньяні був заклопотаний, ким замінити Кориллу, з рідкісною проникливістю вгадавши думки свого покровителя, юнак вніс ту несподівану пропозицію, про яку вже йшлося.

Потворність Консуело, ця несподівана, дивна перешкода, непереборна, якщо тільки граф не помилявся, внесла страх і сум'яття в душу Андзолето. У такому стані побрів він на Кортє-Мінеллі. Зупиняючись на кожному кроці, він силкувався уявити собі образ подруги й усоте запитував себе: «Так вона некрасива? Потворна? Бридка?»

Розділ 8

— Що ти так дивишся на мене? — запитала Консуело, бачачи, що Андзолето, увійшовши до кімнати, мовчки розглядає її з якимось дивним виглядом. — Можна подумати, що ти мене ніколи не бачив.

— Це правда, Консуело, — відповів він, — я ніколи тебе не бачив.

— Що ти говориш? Ти сповна розуму?

— О господи! — вигукнув Андзолето. — У мене в мозку немов якась чорна пляма, через яку я не бачу тебе.

— Боже милосердний! Та ти хворий, мій друже!

— Ні, люба моя, заспокойся, і постараймося все з'ясувати. Скажи мені, Консуело, ти вважаєш мене красивим?

— Ну звичайно, адже я тебе люблю.

— А якби ти мене не любила, яким би я тобі здавався?

— Звідки мені знати?

— Але, коли ти дивишся на інших чоловіків, розрізняєш же ти, красиві вони чи некрасиві?

— Розрізняю, але для мене ти гарніший усіх красенів.

— Через те, що я дійсно красивий, чи через те, що ти мене любиш?

— І через те й через інше. Втім, усі вважають тебе красивим, і ти сам це добре знаєш. Але яке тобі до цього діло?

— Мені хочеться знати, чи любила б ти мене, якби я був потворний?

— Мабуть, я й не помітила б цього.

— Виходить, на твою думку, можна любити й некрасивого?

— Чому ж ні? Адже любиш ти мене.

— Виходить, ти некрасива, Консуело? Говори, відповідай же! Ти справді некрасива?

— Мені завжди це говорили. А сам ти хіба цього не бачиш?

— Ні, ні, справді не бачу.

— Ну, тоді я вважаю себе досить гарною й дуже задоволена цим.

— От зараз, Консуело, ти дивишся на мене такими добрими, щирими, люблячими очима, що здаєшся мені прекраснішою за Кориллу. Але мені хочеться знати, чи дійсно це так чи це тільки моя омана. Розумієш, я добре знаю твоє лице, знаю, що воно чесне й подобається мені. Коли я роздратований, воно діє на мене заспокійливо, коли я смутний, утішає мене, коли я пригнічений, надихає мене. Але я не знаю твоєї зовнішності. Я не знаю, Консуело, чи дійсно ти некрасива.

— Я ще раз запитую: яке тобі до цього діло?

— Мені необхідно це знати. Як ти гадаєш, чи може красивий чоловік любити некрасиву жінку?

— Але ж любив ти мою бідолашну матір, а вона зробилася під кінець цілковитим страховиськом. А я ж бо як її любила!

— І ти вважала її потворною?

— Ні. А ти?

— Я й не думав про її зовнішність. Але це зовсім не те, Консуело... Я говорю про іншу любов — про пристрасну; адже я тебе люблю саме такою любов'ю, чи не правда? Я не можу обходитися без тебе, не можу з тобою розлучитись. Адже це справжня любов, правда?

— А чим іншим могло б це бути?

— Дружбою.

— Так. Можливо, що це і є дружба.

Тут здивована Консуело замовкла й уважно подивилася на Андзолето. А той, поринувши в роздуми, уперше сушив собі голову над тим, що він відчував до Консуело — любов чи дружбу, і про що говорили цей спокій почуттів і ця цнотливість, яку він так легко зберігав біля неї, — про повагу чи про байдужість? Уперше подивився він на дівчину очима молодого чоловіка, не без деякого хвилювання розбираючи й оцінюючи її чоло, очі, фігуру — все те, що дотепер жило в його уяві у вигляді якогось затуманеного ідеального цілого.

Уперше схвильована Консуело була збентежена поглядом свого друга: вона зашарілася, серце її забилося, і, не маючи сили дивитись у вічі Андзолето, вона відвернулася. Андзолето все ще продовжував зберігати мовчання. Не зважаючи на його перервати, Консуело раптом відчула невимовну тривогу, великі сльози одна за одною покотилися по її щоках, і, затуляючи лице руками, вона вигукнула:

— О, я бачу, ти прийшов мені сказати, що не хочеш більше, аби я була твоєю подругою.

— Ні, ні, ніколи я цього не говорив і не говорю! — вигукнув Андзолето, наляканий її сльізьми, які бачив уперше, і поспішно по-братському обійняв її.

Але в цю мить Консуело відвернулася, і тому замість свіжої, прохолодної щоки поцілунок його зустрів гаряче плече, ледь прикрите косинкою із грубого чорного мережива.

Коли перший спалах пристрасті виникне в сильній молодій істоті, яка зберегла всю свою дитячу чистоту, але вже досягла повного розквіту, він викликає приголомшливе, майже болісне відчуття.

— Не знаю, що зі мною, — мовила Консуело, вириваючись із обіймів свого друга із страхом, якого досі не відчувала, — але мені зле, мені здається, начебто я вмираю...

— Не треба вмирати, люба, — говорив Андзолето, ніжно підтримуючи її, — тепер я переконаний, що ти красуня, справжня красуня.

Дійсно, Консуело була дуже гарна в цю мить. І Андзолето, відчувши це всією своєю істотою, не міг стриматися, щоб не висловити їй свого захоплення, хоча й не був упевнений у тім, що її краса відповідає вимогам сцени.

— Та скажи нарешті, навіщо тобі знадобилося сьогодні, щоб я була красива? — запитала Консуело, зненацька сполотнівши й знесилівши.

— А хіба тобі самій не хочеться бути красивою, мила Консуело?

— Так, для тебе.

— А для інших?

— Яке мені до них діло?

— А якби від цього залежало наше майбутнє?

Тут Андзолето, бачачи, як збентежив він свою подругу, відверто розповів їй про те, що сталося між ним і графом. Коли він передав їй не дуже втішні для неї слова Дзустіньяні, добродушна Консуело, що зрозуміла тепер, у чому річ, і встигла заспокоїтися, витерла сльози і розсміялася.

— Як, — вигукнув Андзолето, уражений такою цілковитою відсутністю марнославства, — ти нітрохи не схвильована, не збентежена? О, я бачу, Консуело, що ви маленька кокетка й чудово знаєте, що ви не потворні.

— Послухай, — відповіла вона, всміхаючись. — Позаяк ти надаєш такого значення усіляким дурницям, я мушу тебе трохи заспокоїти. Я ніколи не була кокеткою: при моїй зовнішності це було б смішно. Одначе безсумнівно, що я тепер уже не потворна.

— Справді? Ти це чула? Хто ж говорив тобі це, Консуело?

— По-перше, моя мати, її ніколи не бентежила моя некрасивість. Вона не раз повторювала, що це мене й що сама вона в дитинстві була ще гірша. А тим часом я від багатьох, хто знав її, чула, що у двадцять років вона була найкрасивішою дівчиною в Бургосі. Пам'ятаєш, коли вона співала в кав'ярні, не раз доводилося чути: «Яка, мабуть, ця жінка була гарна в молодості». Бачиш, друже мій, для бідняків краса — це справа однієї миті: сьогодні ти *ще* не красива, а завтра *вже* перестала бути красивою. Можливо, і я ще буду гарненькою, тільки б мені не перевтомлюватися, висипатися добре та не дуже голодувати.

— Консуело, ми з тобою не розлучимося. Я незабаром розбагатію, ти ні в чому не будеш мати потреби й зможеш гарнішати, скільки тобі заманеться.

— У добрий час! Нехай допоможе нам Господь в усьому іншому!

— Так, але все це не вирішує справи зараз: необхідно дізнатися, чи вважатиме тебе граф достатньо красивою для сцени.

— Клятий граф! Тільки б він не був занадто вимогливим.

— Ну, принаймні ти не погануля.

— Так, я не погануля. Ще недавно я чула, як скляр, — той, що живе напроти нас, — сказав своїй дружині: «А знаєш, Консуело зовсім непогана з лиця, до того ж у неї чудова фігура, а коли вона сміється, так просто серце радіє; коли ж заспіває — робиться й зовсім красивою».

— А що відповіла на це його дружина?

— Вона відповіла: «А тобі що до цього, дурню? Ліпше займайся своєю справою: одруженому чоловікові нема чого заглядатися на дівчат».

— І, скажи, видно було, що вона гнівається?

— Ще й як!

— Так, це гарна ознака. Вона вважала, що чоловік її не помилився. Ну, а ще що?

— А потім графиня Моченіго, — я шию на неї, і вона завжди турбувалася про мене, — отож минулого тижня входжу я до неї, а вона й говорить докторові Анчилло: «Подивіться, докторе, як ця дівчинка виросла, побіліла, яка в неї чарівна фігура».

— А доктор що відповів?

— Він відповів: «Так, дійсно, пані, я не впізнав би її, присягаюся вам! Вона з тих флегматичних натур, які біліють, коли починають повніти; побачите, з неї вийде красуня».

— Чи не чула ти ще чого?

— Ще ігуменя монастиря Санта-К'яра, — вона замовляє мені вишивки для своїх віктарів, — теж сказала одній з черниць: «Хіба не моя була правда, коли я говорила, що Консуело схожа на нашу святу Цецилію⁴³? Щоразу, молячись перед образом, я мимоволі думаю про цю дівчинку, думаю й прошу Бога, щоб вона не впала в гріх і завжди співала тільки в церкві».

— А що відповіла сестра?

— Вона відповіла: «Ваша правда, мати ігуменя, суця правда». Зараз же після цього я побігла до їхньої церкви подивитися на святу Цецилію. Її написав великий художник, і вона така красуня!

— І вона схожа на тебе?

— Трошки.

— Чому ж ти мені ніколи про це не говорила?

⁴³ *Свята Цецилія* — згідно з католицькою легендою, знатна римлянка, що прийняла мученицьку смерть за християнство. Вважалася покровителькою музики, особливо церковної.

— Та я якось не думала про це.

— Мила моя Консуело, так, виходить, ти красива?

— Цього я не думаю, але я вже не така погана собою, як говорили раніше. У всякому разі, про свою потворність я більше не чую. Щоправда, може, причина в тому, що люди не хочуть мене засмучувати тепер, коли я стала дорослою.

— Ну, Консуело, подивись-но на мене гарненько! Почати з того, що в тебе найкрасивіші у світі очі.

— Зате рот занадто великий, — вставила, сміючись, Консуело, розглядаючи себе в осколок розбитого дзеркала.

— Рот не малий, але які чудові зуби, — продовжував Андзолето, — просто перлини! Так і сяють, коли ти смієшся.

— У такому разі, коли ми з тобою будемо у графа, ти мусиш неодмінно розсмішити мене.

— А волосся яке чудове, Консуело!

— Оце правда. На, подивися...

Вона витягла шпильки, і цілий потік чорного волосся, у якому сонце відбилось, як у дзеркалі, спустився до землі.

— У тебе високі груди, тонка талія, а плечі... До чого вони гарні! Навіщо ти ховаєш їх від мене, Консуело? Адже я хочу бачити тільки те, що тобі неминуче доведеться показувати публіці.

— Нога в мене досить маленька, — бажуючи перемінити розмову, сказала Консуело, виставляючи свою крихітну, чудову ніжку — ніжку справжньої андалузки, яку майже неможливо зустріти у Венеції.

— Ручка — теж чудова, — додав Андзолето, вперше цілуючи їй руку, яку дотепер тільки по-товариському потискував. — Ну, покажи мені свої руки вище!

— Ти ж їх сто разів бачив, — заперечила вона, знімаючи мітенки.

— Та ні ж бо! Я ніколи ще їх не бачив, — сказав Андзолето.

Це безневинне й разом з тим небезпечно розслідування починало дивним чином хвилювати юнака. Він якось одразу замовк і все дивився на дівчину, а та під впливом його поглядів з кожною хвилиною перетворювалась, роблячись усе гарнішою й гарнішою.

Можливо, він був не зовсім сліпий і раніше; можливо, вперше Консуело, сама того не усвідомлюючи, скинула із себе вираз безтурботності, припустимий лише при бездоганній правильності ліній. У цю мить, іще схвильована ударом, який уразив її в саме серце, та вже знову простодушна й довірлива, однак іще відчуваючи легку зніяковілість, що виникала не від кокетства, яке прокинулося, а від почуття соромливості,

пережитого й зрозумілого нею, вона прозорою білизнаю лиця й чистими, ясними очима дійсно нагадувала святу Цецилію з монастиря Санта-К'яра. Андзолето не в силах був одірвати від неї очей. Сонце зайшло. У великій кімнаті з одним маленьким вікном швидко темніло, і в цьому напівсвітлі Консуело стала ще гарнішою, — здавалося, начебто навколо неї розвівається подих невланих насолод. У голові молодого Андзолето пронеслася думка віддатися пристрасті, що пробудилася в ньому з незною дотепер силою, але негайно ж холодний розум узяв гору над цим поривом. Йому хотілося своїм палким захватом схвилювати Консуело й перевірити, чи може її краса розбудити в ньому таку ж пристрасть, яку будили всіма визнані красуні, що ними він уже володів. Але він не посмів піддатися цій спокусі, недостойній тієї, що викликала в ньому такі думки. Хвилювання його все росло, а страх втратити це нове для нього солодке відчуття змушувало бажати, щоб ця мить тривала якомога довше.

Раптом Консуело, що не могла вже терпіти довше зняковілість, яка охопила її, зробила над собою зусилля і, щоб знову повернутися до колишньої безтурботної веселості, почала походжати по кімнаті, наспівуючи з перебільшеною експресією уривки з ліричної драми й

супроводжуючи спів, немов на сцені, трагічними жестами.

— Так це ж чудово! — захоплено вигукнув Андзолето, бачачи, що вона здатна вдаватися до сценічних трюків, чого він у ній ніколи не підозрював.

— Зовсім не чудово! — сказала Консуело, сідаючи. — Сподіваюся, ти це говориш жартома?

— Запевняю тебе, це було б чудово на сцені. Повір, тут немає нічого зайвого. Корилла луснула б від заздрості: це так само ефектно, як те, за що їй аплодують з таким шаленством.

— Мій милий Андзолето, я зовсім не хочу, щоб вона луснула від заздрості до такого фіглярства. І якби публіка здумала аплодувати мені тільки тому, що я вмію передражнювати Кориллу, то перед такою публікою я більше не захотіла б і з'являтися.

— Ти, виходить, сподіваєшся її перевершити?

— Так, сподіваюся або відмовлюся від усього.

— Як же ти це зробиш?

— Поки ще не знаю...

— Спробуй.

— Ні, все це лише мрії; і поки не буде вирішено, погана я собою чи гарна, нам нема чого будувати повітряні замки. Може, ми обоє з тобою несповна розуму і, як висловився пан граф, Консуело дійсно потворна.

Це останнє припущення дало Андзолето сили піти.

Розділ 9

У цю смугу свого життя, майже невідому його біографам, Нікколо Порпора, один із кращих композиторів Італії та найбільший професор співу XVIII століття, учень Скарлатті, вчитель співаків Гассе⁴⁴, Фаріnellі⁴⁵, Кафареллі⁴⁶, Салімбені⁴⁷,

⁴⁴ *Гассе* Йоганн-Адольф (1699–1783) — один з найвидатніших і найбільш плідних оперних композиторів XVIII ст. Народився в Гамбурзі. Молодість провів в Італії, де здобув музичну освіту й уславився своїми першими операми. 1731 р. Гассе разом з дружиною — співачкою Фаустіною Бордоні — вирушив до Дрездена і став капельмейстером придворної італійської опери. 1763 р. переїхав до Відня, 1773 р. повернувся до Італії. Помер у Венеції.

⁴⁵ *Фаріnellі* (справжнє ім'я — Карло Брості, 1705–1782) — співак-сопраніст, який дістав у себе на батьківщині прізвисько «дитя». Співав в оперних театрах Італії, Відня, Лондона та Мадрида. Уславився не тільки як співак-віртуоз, але і як видатний актор.

⁴⁶ *Кафареллі* (Кафаріелло; справжнє ім'я — Гаetano Майорано, 1710–1783) — співак-сопраніст, пожинав лаври в Лондоні, Відні та Парижі. Портрет Кафареллі дано в другій половині роману, де описується життя героїні у Відні.

Уберто⁴⁸ (відомого під ім'ям Порпоріно)⁴⁹ і співачок Мінготті⁵⁰, Габріеллі⁵¹, Мольтені⁵², —

⁴⁷ *Салімбені* Феліче (бл. 1712–1751) — сопраніст, виступав в Італії, Відні, Берліні, Дрездені.

⁴⁸ *Уберті* Антоніо, прозваний Порпоріно (1696–1783) — контральтист, за походженням німець (справжнє ім'я — Губерт), був придворним співаком пруського короля Фрідріха II.

⁴⁹ *Фаріnellі, Кафареллі, Салімбені, Уберті* (Ж. Санд називає останнього Уберто) — знамениті співаки-кастрати. Оскоплення з метою збереження дитячого голосу стало широко практикуватися в Італії з кінця XVIII ст., після нечуваного успіху кількох співаків, яким у ранньому віці зробили цю операцію. У залежності від голосу вони називалися сопраністами або контральтистами.

⁵⁰ *Мінготті* Реджіна (1722, за іншими даними 1728–1807) дебютувала у придворному театрі Дрездена, де суперничала з Бордоні-Гассе, виступала разом із Фаріnellі в Мадриді, співала в Лондоні.

⁵¹ *Габріеллі* Катаріна (1730–1796) виступала у Відні, Пармі, Петербурзі, Венеції та Мілані.

⁵² *Мольтені* Бенедетта Емілія (1722— бл. 1780) була співачкою Берлінської опери.

словом, родоначальник найзнаменитішої школи співу свого часу, Нікколо Порпора животів у Венеції, у стані, близькому до вбогості й розпачу. А тим часом колись він стояв на чолі консерваторії Оспедалетто в цьому самому місті, і то був найблискучіший період його життя. Саме в ту пору ним було написано й поставлено його кращі опери, кращі кантати й усі його головні твори духовної музики. Викликаний 1728 року до Відня, він, щоправда не без деяких зусиль, домігся там заступництва імператора Карла VI ⁵³. Він користувався також прихильністю саксонського двору⁵⁴, а потім був запрошений до Лондона, де протягом дев'яти чи десяти років мав честь суперничати із самим великим Генделем, зірка якого саме в цю пору трохи потьмяніла⁵⁵. Але

⁵³ *Карл VI* (1685–1740) — австрійський імператор (1711–1740). Захоплювався музикою, протегував композиторів і співаків.

⁵⁴ Нікколо Порпора давав там уроки співу й композиції принцесі Саксонській, пізніше французькій дофіні, матері Людовіка XVI, Людовіка XVIII і Карла X. (*Прим. автора.*)

⁵⁵ ...до Лондона, де... мав честь суперничати із самим великим Генделем... — Запрошення Порпори до Лондона (1733) було пов'язане з боротьбою, яку вели проти Генделя його супротивники, підтримувані принцом Уельським. Опера

зрештою геній Генделя запанував, і Порпора, уражений у своїй гордості та майже без грошей, повернувся до Венеції, де не без труднощів посів місце директора вже іншої консерваторії⁵⁶. Він написав тут іще кілька опер і поставив їх на сцені, але це було нелегко; остання ж опера, хоча й написана у Венеції, ішла тільки в лондонському театрі, де не мала ніякого успіху. Генієві його було завдано жорстокого удару; слава й успіх могли б іще відродити його, але невдячність Гассе, Фарінеллі й Кафареллі, які все більше й більше забували свого вчителя, остаточно розбила його серце, озлобила його, отруїла йому старість. Відомо, що він помер у Неаполі на вісімдесятому році життя у злиднях і горі.

У той час, коли граф Дзустіньяні, передбачаючи відхід Корилли й майже бажаючи його, підшукував їй заступницю, Порпора

Порпори «Аріадна» йшла одночасно з «Аріадною» Генделя і взяла гору завдяки більш сильному складу виконавців. Порпора намагався змагатися з Генделем і у створенні ораторій, протиставивши його «Деборі» «Давида і Вірсавію». До 1737 р. оперна трупа Порпори розпалась, і він змушений був повернутися до Венеції.

⁵⁶ ...посів місце директора вже іншої консерваторії. — Ідеться про Ospedale della Pieta.

переживав якраз один із нападів озлоблення, і його роздратування мало деяку підставу. Якщо у Венеції любили й виконували музику Йомеллі⁵⁷, Лотті⁵⁸, Каріссімі⁵⁹, Гаспаріні⁶⁰ й інших чудових майстрів, то це не заважало публіці одночасно захоплюватися, не перебираючи, легкою музикою Коккі⁶¹, Буїні⁶², Сальваторе Аполліні й інших

⁵⁷ *Иомеллі* Нікколо (1714–1774) — видатний композитор, творчість якого сприяла оновленню традиційного жанру італійської серйозної опери (опери-серія).

⁵⁸ *Лотті* Антоніо (бл. 1667–1740) — венеціанський композитор, писав оперну та церковну музику.

⁵⁹ *Каріссімі* Джакомо (1605–1674) — композитор, капельмейстер і органіст; був відомий своїми ораторіями.

⁶⁰ *Гаспаріні* Франческо (1668–1727) — композитор і капельмейстер. Створив понад шістдесят опер і велику кількість творів церковної музики. Викладав у Ospedale della Pieta.

⁶¹ *Коккі* Джоакіно (1715–1804) — оперний співак. Викладав музику у Венеції та в Лондоні.

⁶² *Буїні* Джузеппе Марія (бл. 1695–1739) — поет і композитор, представник опери-буфу, яка зароджувалася в Італії на початку XVIII століття.

більш або менш бездарних композиторів, що лестили пересічним людям своїм легким і вульгарним стилем. Опери Гассе не могли подобатися його вчителеві, справедливо розгніваному на нього. Маститий і нещасний Порпора, що закрив серце й вуха для сучасної музики, намагався задушити її славою й авторитетом старих. Із надмірною суворістю він гудив граціозні твори Галуппі⁶³ й навіть оригінальні фантазії Кьодзетто⁶⁴ — популярного у Венеції композитора. З ним можна було розмовляти лише про падре Мартіні⁶⁵, про Дуранте⁶⁶, про

⁶³ *Галуппі* Бальдассаре (1706–1785) — композитор і капельмейстер, один із найвидатніших майстрів опери-буфу. Значну кількість його творів написано на лібрето Гольдоні. Працював у багатьох містах Європи, в тому числі в Петербурзі, де в 1743–1748 рр. керував придворною співочою капелюю.

⁶⁴ *Кьодзетто* (справжнє ім'я — Джованні Кроче, бл. 1537–1609) — плодовитий венеціанський композитор, який писав мадригали, канцонети, гумористичні пісеньки (капричі).

⁶⁵ *Мартіні* Джованні Баттіста (1706–1784) — композитор і теоретик контрапункту, автор тритомної «Історії музики».

⁶⁶ *Дуранте* Франческо (1684–1755) — неаполітанський композитор і педагог, писав переважно церковну музику.

Монтеверді⁶⁷, про Палестріну; не знаю, чи був прихильним він навіть до Марчелло⁶⁸ й Лео⁶⁹. Ось чому перші спроби графа Дзустіньяні запросити на сцену його невідому ученицю, бідну Консуело, якій він бажав, однак, і слави й щастя, були зустрінуті Порпорою холодно й зі смутком. Він був занадто досвідченим викладачем, аби не знати ціни своїй учениці, не знати, на що вона заслуговує. Сама думка, що цей істинний талант, вирощений на шедеврах старих композиторів, буде піддано

⁶⁷ *Монтеверді* Клаудіо (1567–1643) — найвидатніший італійський композитор XVII ст. Створив новий тип опери, що відзначалася емоційною схвильованістю, глибиною музично-психологічних характеристик, багатством ансамблевих і аріозних форм.

⁶⁸ *Марчелло* Бенедетто (1686–1739) — композитор і поет. Писав опери, кантати, меси, ораторії; уславився написанням музики до 50-ти псалмів, перекладених віршами Джіроламо Асканіо Дзустіньяні. Є автором сатири «Модний театр» (бл. 1720 р.), написаної у формі іронічних порад оперним композиторам.

⁶⁹ *Лео* Леонардо (1694–1744) — неаполітанський оперний композитор, який виявив себе як у жанрі опери-серія, так і в жанрі опери-буфу.

профанації, жахала старого. Опустивши голову, пригніченим голосом він відповів графу:

— Ну що ж, беріть цю незаплямовану душу, цей чистий розум, киньте його собакам, віддайте на поживу звірам, якщо вже така в наші дні доля генія.

Ця серйозна, глибока й разом з тим комічна печаль старого музиканта піднесла Консуело в очах графа: якщо цей суворий учитель так цінує її, значить є за що.

— Це дійсно ваша думка, шановний маестро? Справді Консуело така незвичайна, божественна істота?

— Ви її почуєте, — мовив Порпора з виглядом людини, що скорилася неминучому, і повторив: — Така її доля.

Граф усе-таки зумів розсіяти зневіру маестро, обнадіявши його обіцянкою серйозно переглянути оперний репертуар свого театру. Він обіцяв виключити з репертуару, як тільки йому вдасться позбутися Корилли, погані опери, що ставилися, за його словами, лише за її примхою і заради її успіху. Він натякнув досить спритно, що буде дуже стриманий відносно постановок опер Гассе, і навіть заявив, що у разі, якщо Порпора побажає створити оперу для Консуело, то день, коли учениця вкриє свого вчителя подвійною славою, передавши його думки у відповідному стилі, буде торжеством для оперної сцени Сан-Самуеле й найщасливішим днем

у житті самого графа. Порпора, переконаний його доводами, трохи полагіднішав і потай уже бажав, щоб дебют його учениці, якого він спочатку побоювався, гадаючи, що вона могла б надати нового блиску творам його суперника, відбувся. Однак, оскільки граф висловив побоювання щодо зовнішності Консуело, він навідріз відмовився дати йому можливість прослухати її у вузькому колі й без підготовки. На всі наполягання й запитання графа він відповідав:

— Я не стверджуватиму, що вона красуня. Дівчина, так бідно одягнена, природно, губиться перед таким вельможею й цінителем мистецтва, як ви; дитя народу, вона не зустрічала в житті ніякої уваги і, ясна річ, має потребу в тім, аби трохи зайнятися своїм туалетом і підготуватися. До того ж Консуело належить до числа людей, чиї обличчя дивно перетворюються під впливом натхнення. Треба одночасно й бачити й чути її. Доручіть це мені; якщо вам вона не підійде, я візьму її до себе й знайду спосіб зробити з неї гарну черницю, яка прославить школу, де буде викладати.

Така була в дійсності та майбутність, про яку дотепер мріяв Порпора для Консуело.

Побачивши потім свою ученицю, він оголосив, що їй доведеться співати в присутності графа Дзустіньяні. Коли дівчина наївно висловила побоювання, що граф визнає її некрасивою,

вчитель, переконавши її в тому, що граф сидітиме в церкві під час богослужіння й не побачить її за ґратами органа, та все-таки порадив одягтися пристойніше, тому що після служби він відрекомендує її графові. Хоч який був бідний сам шляхетний старий, він дав їй для цієї мети невелику суму, і Консуело, схвильована й розгублена, вперше зайнялася своєю особою й нашвидкуруч підготувала свій туалет. Вона вирішила також випробувати й свій голос і, заспівавши, відчула його таким сильним, свіжим і гнучким, що кілька разів повторила зачарованому й також схвильованому Андзолето:

— Ах! Навіщо потрібно співакці ще щось, окрім уміння співати?

Розділ 10

Напередодні врочистого дня Андзолето застав двері в кімнату своєї подруги зачиненими на засувку і, тільки прождавши на сходах близько чверті години, зміг нарешті ввійти й глянути на Консуело у святковому вбранні, яке їй хотілося йому показати. Вона надягла гарненьке ситцеве плаття у великих квітах, мереживну косинку й напудрила волосся. Це так змінило її вигляд, що Андзолето простояв у здивуванні кілька хвилин, не розуміючи, чи виграла вона, чи втратила від такого

перетворення. Нерішучість, яку Консуело прочитала в його очах, уразила її, немов удар кинджала.

— Ну от! — вигукнула вона. — Я бачу, що не подобаюся тобі в цьому вбранні. Хто зможе визнати мене хоча б терпимою, якщо навіть той, хто мене любить, не відчуває, дивлячись на мене, ні найменшого задоволення.

— Зажди, зажди, — заперечив Андзолето, — насамперед я уражений твоєю чарівною фігурою в цьому довгому ліфі; до того ж мереживна косинка надає тобі такого шляхетного вигляду. Спідниця падає широкими складками й сидить на тобі чудово... Однак мені жаль твого чорного волосся... Так, мені здається, що перед цим було краще. Але що поробиш! Воно гарне для плебейки, а завтра ти маєш бути синьорою.

— А навіщо мені потрібно бути синьорою? Я ненавиджу цю пудру, вона знебарвлює й старить найкрасивіших, а під усіма цими оборками я здаюся собі чужою. Словом, я сама собі не подобаюся й бачу, що й ти такої ж думки. Знаєш, сьогодні я була на репетиції, і при мені Клоринда теж приміряла нове плаття. Яка вона ошатна, смілива, красива! (От щасливиця, на неї не потрібно дивитися двічі, щоб переконатися в її красі.) Мені дуже страшно з'явитися перед графом поряд із нею.

— Будь спокійна, граф не тільки бачив її, але й чув.

— І вона співала погано?

— Так, як співає завжди.

— Ах, друже мій, суперництво псує душу. Ще недавно, якби Клоринда — при всьому своєму марнославстві вона ж зовсім не погана дівчина — зазнала фіаско перед знавцем музики, я від усієї душі пожаліла б її й розділила з нею її горе. А сьогодні я ловлю себе на тому, що могла б порадіти її провалу. Боротьба, заздрість, прагнення звести зі світу одна одну... І все через кого? Через людину, яку не тільки не любиш, але навіть не знаєш! Як це сумно, любий мій! І мені здається, що я однаково боюся й успіху, й провалу. Мені здається, що настав край нашому з тобою щастю й що завтра, хоч який би був результат випробування, я повернуся в цю вбогу кімнату зовсім іншою, не тією, що жила в ній дотепер.

Дві великі сльози скотилися по щоках Консуело.

— Плакати тепер? Як можна! — вигукнув Андзолето. — У тебе потьмяніють очі, розпухнуть повіки! А твої очі, Консуело... Гляди не псуй їх — вони найкрасивіше, що в тебе є.

— Або менш некрасиве, ніж усе інше, — мовила вона, втираючи сльози. — Виявляється,

коли віддаєш себе сцені, то не маєш права навіть плакати.

Андзолето намагався її втішити, але вона була сумна протягом усього дня. А ввечері, залишившись на самоті, вона струсила пудру зі свого прекрасного, чорного як смола волосся, пригладила його, приміряла ще не старе чорне шовкове платтячко, яке зазвичай надягала щонеділі, й, побачивши себе у дзеркалі такою, якою звикла себе бачити, заспокоїлася. Потім, палко помолившись, почала думати про свою матір, розчулилася й заснула у сльозах. Коли Андзолето наступного ранку зайшов за нею, щоб разом іти до церкви, він застав її біля спінета, одягнену й причесану, як зазвичай щонеділі, — вона репетирувала арію, яку мала виконувати.

— Як! Іще не причесана, не одягнена! Адже незабаром іти, про що ти думаєш, Консуело?

— Друже мій, я одягнена, причесана та спокійна. І я хочу залишитися в такому вигляді, — сказала вона рішучим тоном. — Усі ці ошатні плаття зовсім мені не личать. Моє чорне волосся тобі більше подобається, ніж напудрене. Цей ліф не заважає мені дихати. Будь ласка, не супереч: ця справа вирішена. Я просила Бога надихнути мене, а матінку наставити, як мені поводитися. І от Господь переконав мене бути скромною і простою. А матінка сказала мені уві сні те, що говорила завжди:

«Постарайся добре проспівати, а все інше в руках Божих». Я бачила, як вона взяла моє ошатне плаття, мої мережива, стрічки й сховала їх у шафу, а моє чорне платтячко й білу серпанкову косинку поклала на стілець біля мого ліжка. Прокинувшись, я сховала своє вбрання до шафи, як зробила це вона уві сні, надягла своє чорне платтячко, косинку, і от я готова. І почуваюся куди хоробрішою відтоді, як стала знову сама собою. Послухай краще мій голос, — усе залежить од нього.

І вона виконала руладу...

— О господи! Ми пропали! — вигукнув Андзолето. — Голос твій звучить глухо, і очі зовсім червоні. Ти, напевно, вчора ввечері плакала! Гарна, нема чого казати! Повторюю тобі: ми пропали! Ти просто з глузду з'їхала! Одягтися в жалобу святкового дня! Це й нещастя приносить, і робить тебе набагато гіршою, ніж ти є. Скоріше, скоріше переодягайся, а я поки що збігаю за рум'янами. Ти бліда як мрець.

Між ними розгорілася палка суперечка. Андзолето був навіть дещо грубий. Бідолашна дівчина знову засмутилася й розплакалася. Це ще більше вивело із себе Андзолето, і суперечка була в повному розпалі, коли на годиннику пробило за чверть другу: залишалось рівно стільки часу, щоб, засапавшись, добігти до церкви. Андзолето вибухнув прокльонами. Консуело, блідіша від

ранкової зірки, що дивиться у воду лагун, востаннє зазирнула у своє розбите дзеркальце й рвучко кинулася в обійми Андзолето.

— Друже мій! — вигукнула вона. — Не свари; не проклинай мене! Краще поцілуй мене міцніше, щоб розрум'янити мої побілілі щоки. Нехай твій поцілунок буде жертвним вогнем на вустах Ісайї⁷⁰; і нехай Господь не покарає нас за те, що ми засумнівалися в його допомозі!

Поспішно накинувши на голову косинку, вона схопила ноти й, тягнучи за собою коханого, що розгубився, побігла з ним до церкви Мендіканті. Церква була вже заповнена шанувальниками прекрасної музики Порпори. Андзолето ні живий ні мертвий пішов до графа, який заздалегідь умовився зустрітися з ним тут, а Консуело піднялася на хори. Хористки вже стояли в бойовій готовності, а професор чекав біля пюпітра. Консуело й не підозрювала, що з того місця, де сидів граф, прекрасно видно хор і що він, не спускаючи очей, стежить за кожним її рухом.

⁷⁰ *Нехай твій поцілунок буде жертвним вогнем на вустах Ісайї...* — До Ісайї, якому належало стати пророком, явився серафим з палаючим вугіллям у руці і, доторкнувшись до його вуст, очистив його від гріха (Ісайя, VI, 6–7).

Але обличчя її він іще не міг розгледіти: прийшовши, вона відразу опустила на коліна й, затуливши обличчя руками, почала гаряче молитися. «Господи, — шепотіла вона, — ти знаєш, що я прошу піднести мене, не прагнучи при цьому принизити моїх суперниць. Ти знаєш також, що, присвячуючи себе світу й світському мистецтву, я не хочу забути тебе, не хочу вести порочного життя. Тобі відомо, що в душі моїй немає марнославства, і я благаю підтримати мене, облагородити звук мого голосу й додати йому проникливість, коли я співатиму хвалу тобі, лише заради того, щоб з'єднатися з тим, кого мені дозволила любити моя мати, щоб ніколи не розлучатися з ним, дати йому радість і щастя».

Коли пролунали перші акорди оркестру, що закликали Консуело зайняти своє місце, вона повільно підвелася з колін, косинка її сповзла на плечі, — тут граф і Андзолето, сповнені нетерпіння й занепокоєння, нарешті змогли побачити її. Але що за чудесне перетворення сталося із цією юною дівчиною, ще за хвилину перед тим такою блідою, пригніченою, втомленою, переляканою! Навколо її високого чола, здавалося, маяло небесне сяйво; ніжна знемога була розлита по шляхетному, спокійному й ясному обличчю. У її безтурботному погляді не видно було дрібної жадоби успіху. В

усій її істоті відчувалося щось серйозне, глибоке, таємниче, що зворушувало та вселяло повагу.

— Кріпись, дочко моя, — прошепотів їй професор, — ти виконуватимеш твір великого композитора в його присутності; він тут і слухатиме тебе.

— Хто, Марчелло? — запитала здивована Консуело, бачачи, що професор кладе на пюпітр псалми Марчелло.

— Так, Марчелло. А ти співай, як завжди, не краще й не гірше, і все буде чудово.

Справді, Марчелло, що у цей час доживав останній рік свого життя, приїхав попрощатися з рідною Венецією, яку він тричі уславив — і як композитор, і як письменник, і як державний діяч⁷¹. Він виявив багато уваги Порпорі, який і попросив іменитого гостя прослухати його учениць. Професор, бажаючи зробити сюрприз маститому композиторові, поставив першим номером його чудовий псалом «I cieli immensi parano», який Консуело виконувала досконало. Жоден твір не міг більше гармоніювати з релігійним екстазом, яким була сповнена в цю хвилину шляхетна душа дівчини. Щойно Консуело пробігла очима перший

⁷¹ ...тричі уславив — і як композитор, і як письменник, і як державний діяч. — Див. прим, до стор. 56. (Марчелло).

рядок цього глибокого, захоплюючого псалма, вона перенеслася в інший світ. Забувши про графа, про суперниць, що злобують, про самого Андзолето, вона пам'ятала тільки про Бога та про Марчелло. У композиторі вона бачила посередника між собою й цими сяючими небесами, славу яких вона готувалась оспівати. Чи міг який-небудь сюжет бути прекраснішим, чи могла бути піднесенішою ідея!

*I cieli immensi
narrano* ⁷²
*Del grande Iddio la
gloria;*
*Il firmamento lucido,
All' universo annunzia,
Quanto sieno mirabili
Delia sua destra le
opere* .⁷³

⁷² «*I cieli immensi narrano*» — цей псалом Марчелло не раз виконувала подруга Жорж Санд — знаменита співачка Поліна Віардо.

73

Безмірне небо глаголить
Творця-Вседержителя славу;
І звід променистий віщає
По всьому безмежному світу

Чарівний рум'янець залив її щоки, священний вогонь запалав у великих чорних очах, і під зводами церкви пролунав її незрівнянний голос, чистий, могутній, величний, — голос, який міг іти лише від істоти, що має винятковий розум і велике серце. Після декількох тактів сльози розчулення заструменіли з очей Марчелло. Граф, не в змозі перебороти хвилювання, вигукнув:

— Присягаюся Богом, ця жінка прекрасна! Це свята Цецилія, свята Тереза⁷⁴, свята Консуело! Це уособлення поезії, музики, віри!

В Андзолето підкошувалися ноги, він ледве стояв, судорожно стискаючи руками ґрати підвищення, поки нарешті, задихаючись, близький до непритомності, не опустився на стілець, сп'янілий із радості й гордості.

Про те, що великі й чудові
Десниці Господньої справи (*итал.*).

⁷⁴ *Свята Тереза* (Тереза де Сепеда-і-Аумада, 1515–1582) — іспанська письменниця, черниця. Представниця католицької містики, що проповідувала ідею безпосереднього спілкування людини з Богом. Зазнала переслідувань інквізиції. 1622 р. була приєднана Папою Римським до святих.

Лише повага до святого місця стримувала численних аматорів і юрбу, що наповнювала церкву, від бурхливих оплесків, доречних у театрі. У графа не вистачило терпіння дочекатися кінця відправи, і він піднявся на хори, щоб висловити свій захват Порпори й Консуело. Ще під час богослужіння, поки духівництво читало молитви, Консуело попросили піднятися на підвищення, де сиділи граф і Марчелло. Композитор захотів подякувати їй і висловити їй свої почуття. Він був іще такий схвильований, що ледве міг говорити.

— Дочко моя, — почав він уривчастим голосом, — прийми подяку й благословення вмираючого. Ти в одну мить змусила мене забути цілі роки смертельних мук. Коли я слухав тебе, мені здавалося, що зі мною сталося чудо й жорстокий біль, який безперестанно роздирає мене, зник назавжди. Якщо ангели на небесах співають, як ти, я жадаю покинути землю, щоб утішитися вічною насолодою, яку я спізнав завдяки тобі. Благословляю тебе, дитя моє! Будь щаслива в цьому світі, як ти цього заслуговуєш. Я чув Фаустіну ⁷⁵, Романіну ⁷⁶, Куццоні ⁷⁷, всіх

⁷⁵ *Фаустіна* — імя Бордоні-Гассе (1710–1781), знаменитої співачки, дружини композитора Йоганна-Адольфа Гассе. Співала на сценах Венеції, Неаполя, Дрездена і Лондона.

найбільших співачок світу; вони не варті твого мізинця. Тобі судилося дати людям те, чого вони ще ніколи не чули, тобі судилося змусити їх відчувати те, чого дотепер не відчув іще жоден смертний!

Пригнічена, мовби знищена цією високою похвалою, Консуело низько схилилася, наче намагаючись стати навколішки, і, не спроможна вимовити ні слова, тільки піднесла до губ мертво-бліду руку великого старця. Але, підводячись, вона кинула на Андзолето погляд, що, здавалося, говорив йому: «Невдячний, і ти не розгадав мене!»

Розділ 11

Протягом решти богослужіння Консуело виявила стільки енергії й такі природні дані, що всі вимоги, які міг би ще поставити граф Дзустіньяні, виявилися задоволеними. Вона вела за собою,

⁷⁶ *Романіна* — «Римляночка» — прізвисько співачки Маріанни Бульгаріні (1688–1734).

⁷⁷ *Куццоні* Франческа (1700–1770) — видатна співачка, яка виступала з величезним успіхом у Лондоні — спершу в театрі, яким керував Гендель, а потім у театрі його супротивників, суперничаючи з Бордоні-Гассе. Співала також в Австрії, Італії та Голландії. Померла в злиднях.

підтримувала й надихала весь хор і в міру виконання своїх партій виявила величезний діапазон голосу й усю розмаїтість його достоїнств, а також невичерпну силу своїх легенів, або, вірніше, досконалість свого мистецтва: адже той, хто вміє співати, не знає втоми, а співати для Консуело було так само легко, як для інших дихати. Її чистий, звучний голос вирізнявся серед сотні голосів її подруг, і їй не треба було для цього кричати, як бездарним і безголосим співачкам. До того ж вона почувала й розуміла до найтонших відтінків думку композитора. Словом, вона одна була й артистом, і майстром серед усього цього гурту пересічних співачок із млявим темпераментом, хоча й зі свіжими голосами. Природно, не хвастаючись цим, вона панувала, і, поки тривав спів, усім, хто співав, здавалося, що інакше й бути не може. Але коли хор змовк, ті самі хористки, які під час виконання поглядом благали Консуело про допомогу, тепер у глибині душі були сердиті на неї за це й усі похвали на адресу школи Порпора приписували собі. Всі ці похвали Порпора вислуховував мовчки, всміхаючись, але при цьому він дивився на Консуело, й Андзолето чудово розумів, що говорить його погляд.

По закінченні богослужіння граф в одній із приймалень монастиря запропонував хористкам пишне частування. Грати розділяли два великі

столи, поставлені у формі півмісяця один проти одного: просвіт, розрахований на розмір величезного пирога, був залишений посередині ґрат для того, щоб передавати страви, які граф сам люб'язно пропонував старшим черницям і вихованкам. Одягнені послушницями, останні приходили по дванадцятаро зразу й по черзі всідалися на вільні місця в глибині зали. Ігуменя сиділа біля самих ґрат, праворуч од графа, що сидів у зовнішній частині зали, а ліворуч од нього було вільне місце. Далі сиділи Марчелло, Порпора, парафіяльний священник, старші священники, що брали участь у церковній відправі, трохи аристократів — аматорів музики, світські попечителі школи, і, нарешті, красень Андзолето у своєму парадному чорному костюмі, при шпазі. Зазвичай за таких обставин молоді співачки бували дуже жваві: їх приводили у приємний і збуджений стан смачні страви, товариство чоловіків, бажання подобатися або хоча б бути поміченими, і вони весело базікали навперебій. Але цього разу учта проходила невесело й якомсь натягнуто. Задум графа перестав бути таємницею (хіба є секрет, що якимось чином не просочиться крізь щілини монастирських стін?), і от кожна з молодих дівчат у глибині душі мріяла, що саме її Порпора запропонує графові замість Корилли. Сам професор хитро підтримував у деяких з них цю ілюзію: в

одних — аби змусити їх краще співати в присутності Марчелло, в інших — щоб неминучим розчаруванням помститись їм за все те, що він перетерпів од них на своїх уроках. Так чи інакше, прихожа учениця школи Клоринда вичепурилася цього дня геть-чисто, збираючись сидіти поруч із графом. Якою ж була її лють, коли вона побачила, що ця *старчиха* Консуело у своєму чорному платтячку, ця погануля, відтепер визнана кращою співачкою школи та єдиною її окрасою, сідає з незворушним виглядом за стіл між графом і Марчелло! Злість спотворила її лице, вона стала такою некрасивою, якою ніколи не була Консуело й якою стала б сама Венера під впливом настільки нищих і злісних почуттів. Андзолето, тріумфуючи перемогу, бачив, що відбувається в душі Клоринди; він підсів до неї й розсипався у вульгарних компліментах, які та мала дурість прийняти за чисту монету. Це незабаром її втішило: вона уявила, що, заповонивши увагу нареченого Консуело, може помститись їй, і пустила в хід усі свої чари. Та вона була занадто обмеженою, а Андзолето занадто хитрим, і ця нерівна боротьба неминуче мала б поставити її в смішне становище.

Тим часом граф, розмовляючи з Консуело, все більше й більше дивувався, бачачи, що такт, здоровий глузд і чарівність, які виявляє вона в розмові, не менш значні, ніж талант і вміння,

виявлені в церкві. За цілковитої відсутності кокетства в ній було стільки щирості, веселості, доброти, довірливості, що при першому ж знайомстві вона вселяла непереборну симпатію. Після вечері граф запросив Консуело проїхатися разом з ним і його друзями в гондолі, подихати вечірнім повітрям. Марчелло не міг через хворобу брати участь у цій прогулянці, але Порпора, граф Барберіго й кілька інших аристократів із задоволенням прийняли пропозицію графа. Андзолето був також допущений. Консуело із зніяковілістю подумала про те, що їй доведеться бути самій в такому великому чоловічому товаристві, і тихенько попросила графа запросити також і Клоринду.

Дзустріньяні, який не розумів причини залицяння Андзолето до бідолашної красуні, був навіть задоволений, що той під час прогулянки буде більше зайнятий нею, ніж своєю нареченою. Доблесний граф, завдяки своєму легкодумству, гарній зовнішності, багатству, власному театру, а також легким вдачам свого народу й свого століття, був наділений чималою зарозумілістю. Збуджений випитим грецьким вином і музикою, прагнучи помститися якнайскоріше *підступній* Кориллі, граф, вважаючи це цілком природним, одразу почав упадати коло Консуело. Всівшись поруч із нею й улаштувавши так, що інша юна пара опинилася на

протилежаючому кінці гондоли, він досить виразно впився поглядом у свою нову жертву. Але простодушна Консуело нічого не зрозуміла. Їй, такій чистій і чесній, навіть на думку спасти не могло, щоб покровитель її друга був здатний на таку ницість. До того ж через свою звичайну скромність, яку не зміг похитнути навіть блискучий нинішній успіх, Консуело не допускала й гадки про бажання графа поупадати коло неї. Вона так само продовжувала ставитися шанобливо до знатного вельможі, покровителя її й Андзолето, і простодушно, по-дитячому насолоджувалася приємною прогулянкою.

Її спокій і довірливість настільки вразили графа, що він не знав, віднести їх до веселої невимушеності жінки, що не помишляє про опір, чи до нашої дурості зовсім незайманої істоти. В Італії дівчина у вісімнадцять років досить освічена, — я хочу сказати, *була освічена*, особливо сто років тому, та ще маючи такого *друга*, як Андзолето. Здавалося б, усе сприяло сподіванням графа. А тим часом щоразу, коли він брав Консуело за руку або збирався обійняти її, його втримувала незбагненна зняжковість, він відчував непевність, ледве не шанобливість, якої не міг усвідомити.

Барберіго також вважав, що Консуело надзвичайно приваблива своєю простотою, і охоче розраховував би на неї так само, як і граф, але

вважав неделікатним іти всупереч намірам свого друга. «По заслугах і честь, — думав він, бачачи, як блукають у солодкому захваті погляди графа. — Ще надійде й моя черга». Поки ж, не маючи звичаю милуватися зірками під час прогулянок із жінками, молодий Барберіго задав собі запитання, на якій підставі цей нікчемний хлопчисько Андзолето захопив собі біляву Клоринду, і, підійшовши до неї, дав зрозуміти юному тенорові, що було б більш доречно, якби замість залицяння він узявся за весла. Андзолето, незважаючи на свою надзвичайну проникливість, був усе-таки недостатньо добре вихований, аби розуміти з півслова. До того ж він узагалі тримав себе з аристократами із зарозумілістю, яка переходила у нахабство. Він ненавидів їх усім серцем, а його поступливість стосовно них була тільки хитрістю, за якою ховалося найглибше презирство. Барберіго, зрозумівши, що тенорові хочеться його позлити, задумав жорстоко помститися йому.

— Подивіться, яким успіхом користується ваша подруга Консуело, — голосно звернувся він до Клоринди. — До чого вона дійде сьогодні? Їй недостатньо фурору, що вона вчинила своїм співом у всьому місті, — вона ще пускає бісики нашому бідолашному графу. Якщо він іще й не втратив остаточно голови, то, вже напевно, втратить, і тоді лихо синьйорі Кориллі.

— О, цього можна не боятися! — лукаво заперечила Клоринда. — Консуело закохана ось у цього самого Андзолето, вона його наречена. Вони палають одне до одного пристрастю бозна-скільки років.

— Багато років любові можуть бути забуті в одну мить, — заперечив Барберіго, — особливо коли очі Дзустіньяні метають свої смертоносні стріли. Хіба ви цього не бачите, прекрасна Клориндо?

Андзолето несла було довго терпіти такі глузи. Тисячі змій уже починали ворухитися в його серці. Дотепер така підозра не спадала йому на думку: ні про що не думаючи, він насолоджувався перемогою своєї подруги, і якщо протягом двох годин він і бавився жартами над нещасною жертвою сьогоднішнього захоплюючого дня, то робив це лише для того, щоб якось упоратися зі своїм захватом і вдовольнити марнославство. Перекинувшись із Барберіго кількома жартами, Андзолето зробив вигляд, що зацікавився диспутом про музику, який розгорівся в цей час на середині човна між Порпорою та іншими гістьми графа, і, поступово віддаляючись від того місця, за яке йому вже не хотілося більше змагатися, він прослизнув, користуючись темнотою, на ніс гондоли. Тут Андзолето відразу помітив, що його поява не припала до смаку графові: той відповів холодно й

навіть сухо на кілька беззмістовних запитань юнака й порадив йому піти послухати глибокодумні міркування великого Порпора про контрапункт.

— Великий Порпора не мій учитель, — зауважив Андзолето жартівливим тоном, намагаючись приховати закипілу в ньому лють, — він учитель Консуело, і якщо вашій ясновельможності завгодно, щоб моя бідна Консуело не брала ніяких інших уроків, як тільки у свого старого професора... — ласкаво й вкрадливо продовжував юнак, нагинаючись до графа.

— Наймиліший Дзото, — перебив його граф теж ласкаво, але з превеликим лукавством, — мені треба щось вам сказати на вухо. — І, нагнувшись до нього, промовив: — Ваша наречена, одержавши, мабуть, од вас уроки чесноти, невразлива, але, якби я здумав дати їй уроки іншого роду, думаю, що я мав би право зайнятися цим протягом хоча б одного вечора...

Андзолето похолов із голови до ніг.

— Ваша наймилостивіша ясновельможність, можливо, не відмовить висловитися ясніше, — задихаючись, промовив він.

— Це можна зробити двома словами, ласкавий друже: *«гондола за гондолу»*, — відрізав граф.

Андзолето так і завмер від жаху, зрозумівши, що графові відома його прогулянка наодинці з Кориллою. Шалена й зухвала жінка похвасталася

цим під час своєї останньої жорстокої сварки із Дзустіньяні. Марно винуватий намагався прибрати здивованого вигляду.

— Ідіть же й послушайте, що говорить Порпора про основи неаполітанської школи⁷⁸! — незворушно промовив граф. — Потім розповісте мені, це дуже мене цікавить...

— Я це бачу, ваша ясновельможносте, — відповів розлютований Андзолето, який у цю мить здатний був погубити все своє майбутнє.

— Так що ж ти баришся? — наївно запитала здивована його нерішучістю Консуело. — У такому разі піду я, пане графе. Ви побачите, що я завжди готова служити вам.

78 ...що говорить Порпора про основи неаполітанської школи! — Мається на увазі найбільша композиторська та вокально-виконавська школа кінця XVII–XVIII ст. Найвидатніші її представники — Скарлатті, Дуранте, Порпора, Лео, Вінчі, Йомеллі, Перголезе, Чімароза. Одним із провідних оперних жанрів неаполітанської школи, поширених також за межами Італії, була опера-серія. Сюжети опер запозичувалися з античної історії та міфології, особлива увага зверталася на красу мелодії. Неаполітанська школа сприяла значному піднесенню мистецтва сольного співу, поклавши початок епосі бельканто. Одначе захоплення віртуозністю на шкоду музично-драматичному змісту поступово призвело до кризи опери-серія. Реакцією на далеку від дійсності героїку опери-серія стало виникнення в тому ж Неаполі опери-буфу.

І перш ніж граф устиг її зупинити, вона легко перестрибнула через лавку, що відокремлювала її від старого вчителя, і присіла біля нього навпочіпки.

Граф, бачачи, що його залицання до Консуело мало зрушилося, визнав за потрібне прикинутися.

— Андзолето, — посміхаючись, сказав він, смикаючи досить сильно свого вихованця за вухо, — ось уся моя помста, далі цього вона не піде. Зізнайтеся, вона далеко не відповідає вашій провіні. Чи можна порівняти задоволення, отримане мною від короткої безневинної розмови з вашою коханою на очах у десяти присутніх, із тим, чим ви насолодилися наодинці з моєю коханкою в її наглухо закритій гондолі?

— Ваша ясновельможносте, — у сильному хвилюванні скрикнув Андзолето, — запевняю вас честю...

— Де вона, ваша честь? Чи не в лівому вусі? — запитав граф, роблячи вигляд, що збирається проробити над цим бідолашним вухом те, що вже проробив над правим.

— Невже ви, ваша ясновельможносте, припускаєте так мало розсудливості у своєму вихованці, що вважаєте його здатним зробити таку дурість? — розв'язно запитав Андзолето, до якого встигла повернутися його звичайна винахідливість.

— Зробив він її чи не зробив, у цю хвилину мені глибоко байдуже, — сухо відповів граф, підвівся й, підійшовши до Консуело, сів біля неї.

Розділ 12

Диспути про музику тривали й у палаці Дзустіньяні, куди вся компанія повернулася близько півночі й де гостям був запропонований шоколад і шербетти. Від техніки мистецтва перейшли до стилю, до ідей, до стародавніх і сучасних музичних форм, нарешті торкнулися способів вираження й тут, природно, заговорили про артистів і про різну манеру відчувати й виражати музику. Порпора із захватом згадував свого вчителя Скарлатті, який уперше надав духовній музиці патетичного характеру. Але далі цього професор не йшов: він був проти того, щоб духовна музика вторгалася в галузь музики світської й дозволяла собі її прикраси, пасажі та рулади.

— Чи означає це, що ви відкидаєте важкі пасажі й фіоритури⁷⁹, які, одначе, створили успіх і

⁷⁹ *Фіоритура* (від італ. *fioritura* — цвітіння) — різноманітні мелодичні прикраси (трелі, групето та ін.), що широко використовувалися в сольному співі, особливо в оперних аріях.

популярність вашому знаменитому учневі Фарінееллі? — запитав його Андзолето.

— Я відкидаю їх у церкві, — відповів маестро, — а в театрі вітаю їх. Але й тут я хочу, щоб вони були на місці й, головне, — щоб ними не зловживали; я вимагаю дотримання строгого смаку, оригінальності, добірності, вимагаю, щоб модуляції відповідали не тільки даному сюжету, але й герою п'єси, почуттям, які він передає, і самому становищу, в якому він перебуває. Нехай німфи й пастушки щебечуть, як пташки, і своїми голосами наслідують дзюрчання фонтанів і струмочків, але Медея або Дідона⁸⁰ може тільки ридати або ричати, як поранена левиця. Кокетка, наприклад, може перевантажувати примхливими й вишуканими фіоритурами свої легковажні каватини. Корилла чудова в цьому жанрі, але якби вона спробувала передати глибокі почуття й бурхливі пристрасті, їй це зовсім не вдасться. І даремно буде вона хвилюватися, напружувати свій голос і легені: недоречний пасаж, безглузда рулада

⁸⁰ ...*Медея або Дідона*... — Міф про Медею було покладено в основу опери «Медея і Язон» (1726) Джованні Франческо Бруси та опери «Медея впізнана» (1735) Леонардо да Вінчі. Оповідь про Дідону використано в опері Йомеллі «Покинута Дідона» на текст ліричної драми Метастазів.

в одну мить перетворять у смішну пародію те велике, до чого вона прагнула. Ви всі чули Фаустіну Бордоні, нині синьйору Гассе. Так от, вона в деяких ролях, що відповідають її блискучим даним, не мала собі рівних. Але з'явилася Куццоні, що передавала із властивою їй чистою, глибокою проникливістю скорботу, благання, ніжність, — і сльози, які вона викликала у вас, миттєво виганяли з вашого серця спогад про всі чудеса, які марнувала перед вашим слухом Фаустіна. І це тому, що існує талант, так би мовити, матеріальний, та існує геній душі. Є те, що забавляє, і те, що зворушує... Є те, що зворушує... Є те, що дивує, і те, що захоплює... Я чудово знаю, що вокальні фокуси тепер у моді; але якщо я їй показував їх своїм учням як корисні аксесуари, то майже готовий у цьому розкаятися, чуючи, як більшість моїх учнів ними зловживає, жертвуючи необхідним заради зайвого й тривалим розчуленням публіки заради скороминутих вигуків подиву й гарячкового захвату.

Ніхто не заперечував цієї думки, безумовно правильної стосовно всіх видів мистецтва взагалі; піднесені артистичні натури завжди будуть дотримуватись її. Тим часом граф, згоряючи від бажання дізнатись, як виконує Консуело світську музику, почав для годиться суперечити занадто суворим поглядам Порпори. Але бачачи, що скромна учениця не тільки не спростовує ересі

свого старого вчителя, а навпаки, не зводить очей з нього, мовби спонукаючи його вийти переможцем із цього диспуту, граф вирішив звернутися просто до неї самої із запитанням, чи зможе вона, на її думку, співати на сцені з тим же вмінням і чистотою, як співала в церкві.

— Сумніваюся, — відповіла вона відверто, із щирою смиренністю, — щоб я могла так само відчувати натхнення на сцені; боюся, що там я багато втрачу.

— Ця скромна й розумна відповідь заспокоює мене, — сказав граф, — я впевнений у тому, що публіка, пристрасна, захоплива, щоправда, трохи примхлива, надихне вас і ви зволите вивчити ті важкі, але повні блиску арії, яких публіка з кожним днем жадає все більше й більше.

— Вивчити! — з наголосом промовив Порпора, саркастично посміхаючись.

— Вивчити! — вигукнув Андзолето з гордим презирством.

— Так, так, звичайно вивчити, — погодилася зі звичайною своєю лагідністю Консуело. — Хоч я трохи і вправлялася в цьому жанрі, але не думаю, щоб уже могла суперничати зі знаменитими співачками, що виступали на нашій сцені...

— Ти брешеш! — з гарячністю скрикнув Андзолето. — Ваша ясновельможносте, вона бреше. Змусьте її проспівати найважчі колоратурні

арії вашого репертуару, і ви побачите, на що вона здатна!

— Якби тільки я не боявся, що вона втомилася... — нерішуче промовив граф, а очі його вже запалали нетерпінням і очікуванням.

Консуело по-дитячому питально глянула на Порпору, мовби очікуючи його наказів.

— Ну що ж, — сказав професор, — вона не так легко втомлюється, і оскільки тут зібрався настільки тісний і приємний гурток, давайте проекзаменуємо її за всіма статтями. Чи не хотілося б вам, високошановний графе, вибрати арію й самому проакомпанувати їй на клавесині?

— Її спів і близькість так схвилюють мене, що я, мабуть, буду помилятися й фальшивити, — відповів Дзустіньяні. — Чому б, маестро, вам самому не акомпанувати їй?

— Мені б хотілося бачити, як вона співає. Сказати по правді, слухаючи її, я жодного разу не подумав глянути на неї під час співу. А мені треба знати, як вона тримається, що проробляє зі своїм ротом і очима. Іди ж, дочко моя, в числі твоїх екзаменаторів буду і я.

— У такому разі я сам буду їй акомпанувати, — заявив Андзолето, всідаючись за клавесин.

— Ви мене будете занадто бентежити, маестро, — звернулася Консуело до Порпори.

— Збентеження — ознака дурості, — відповів учитель, — той, хто істинно любить мистецтво, нічого не боїться. Якщо ти боїшся, виходить, ти марнолюбна. Якщо будеш не на висоті, виходить, здібності твої дуті, і я перший заявлю: «Консуело ні на що не здатна!»

І, анітрошки не турбуючись про те, як згубно може подіяти таке ніжне підбадьорення, професор надяг окуляри, всівся проти своєї учениці й почав відбивати такт, аби дати правильний темп ритурнелі⁸¹. Вибір припав на блискучу, химерну та важку арію з комічної опери Галуппі «Diavolessa»⁸²: граф хотів одразу перейти на жанр, діаметрально протилежний тому, в якому Консуело викликала такий фурор цього ранку. Завдяки своєму величезному обдарованню дівчина, майже не вправляючись, самотійно домоглася вміння проробляти своїм гнучким і сильним голосом усі відомі на той час вокальні фігури. Щоправда,

⁸¹ *Ритурнель* (від італ. *ritorno* — повернення) — у вокальній музиці — інструментальні епізоди, виконувані на початку й наприкінці кожної строфи пісні або арії.

⁸² «Дияволиця» (італ.). «*Diavolessa*» — опера Галуппі, написана на сюжет однойменної комедії Гольдоні; її було поставлено у Венеції в театрі Сан-Самуеле 1755 року.

Порпора сам радив їй робити ці вправи й зрідка змушував повторювати їх, бажаючи переконатися, що вона не зовсім їх закинула, але, загалом, приділяв цьому жанру так мало уваги, що навіть не підозрював, на що здатна в ньому його дивовижна учениця. Щоб помститися вчителю за виявлену ним жорстокість, Консуело наважилася задля жарту оздобити вигадливу арію з «Diavolessa» фіоритурами й пасажами, які вважалися доти нездійсненними. Вона імпровізувала їх так просто, начебто вони були вписані в ноти й старанно розучені. У її імпровізаціях було стільки майстерних модуляцій, стільки виразності та чогось воістину диявольського, а крізь найбуйніші веселощі в них проривалися такі похмурі співзвуччя, що слухачі переходили від захвату до жаху, а Порпора, підхопившись із місця, закричав:

— Та ти сама втілений диявол!

Консуело завершила арію сильним крещендо, що викликало шалений захват, і зі сміхом опустилася на стілець.

— Ах ти ж капосне дівчисько! — вигукнув Порпора. — Тебе мало повісити! Ну й пожартувала ж ти з мене! Приховала від мене половину своїх знань, половину можливостей! Давно мені не було чого тебе вчити, а ти лицемірно продовжувала брати в мене уроки, — можливо, для того, щоб викрасти всі мої таємниці композиції й викладання,

перевершити мене в усьому, а потім виставити мене старим педантом.

— Маестро, я тільки повторила те, що ви самі проробили з імператором Карлом. Пам'ятаєте, ви мені розповідали про цей епізод? Імператор не терпів трелей і заборонив вам вводити їх у вашу ораторію, і от ви, утримавшись од них до кінця, в останній фюзі приготували йому гарненький дивертисмент: ви почали фугу чотирма висхідними трелями, а потім повторювали їх нескінченно в прискороному темпі всіма голосами. Ви щойно засуджували зловживання вокальними фокусами, а потім самі звеліли мені виконувати їх. От чому я й піднесла їх вам у такій кількості — хотіла довести, що я теж здатна зловживати таким пороком, і тепер прошу простити мене.

— Я вже сказав тобі, що ти суцций диявол, — відповів Порпора. — А тепер проспівай-но нам що-небудь людське. І співай, як сама знаєш, — я бачу, що більше не в змозі бути твоїм учителем.

— Ви завжди будете моїм шановним і улюбленим учителем! — вигукнула дівчина, рвучко кидаючись йому на шию й із силою стискаючи у своїх обіймах. — Цілих десять років ви годували й навчали мене. О, шановний учителю! Кажуть, вам знайома людська невдячність, нехай же Бог відніме в мене любов, нехай відніме голос, якщо в серці

моєму знайдеться хоч одна отруйна крапля гордовитості й невдячності.

Порпора зблід, пробурмотів кілька слів і по-батьківськи поцілував свою ученицю в чоло, зронивши на нього сльозу. Консуело не зважилася стерти її й довго відчувала, як на її чолі висихала ця холодна, болісна сльоза занедбанної старості, невизнаного генія. Сльоза ця справила на неї глибоке враження, наповнила душу якимось містичним жахом, убивши в ній на весь залишок вечора жвавність й веселість. Після цілої години захоплених похвал, вигуків здивування й марних зусиль розсіяти її смуток усі почали просити її показати себе і в трагічній ролі. Вона виконала велику арію з опери «Покинута Дідона» Йомеллі. Ніколи дотепер не відчувала вона такої потреби вилити свою тугу. Вона була чудова, проста, велична й іще більш прекрасна, ніж у церкві: гарячковий рум'янець залив їй щоки, очі метали іскри. Зникла свята, на її місці була жінка, що пожирається любов'ю. Граф, його друг Барберіго, Аццолето, всі присутні, здається, навіть старий Порпора зовсім збожеволіли. Клоринда задихалася від розпачу. Граф оголосив Консуело, що завтра ж буде складено й підписано її ангажемент, і вона попросила його обіцяти їй іще одну милість, причому обіцяти це так, як колись робили лицарі, — не запитуючи, у чому ця милість буде полягати.

Граф дав їй слово, і всі розійшлися, переживаючи те чудове хвилювання, яке викликає в нас усе велике й геніальне.

Розділ 13

У той час як Консуело здобувала перемогу за перемогою, Андзолето жив тільки нею, зовсім забувши про себе; але коли граф, прощаючись із гістьми, оголосив про ангажемент його нареченої, не сказавши ні слова про його власний, він згадав, яким холодним був із ним Дзустіньяні всі останні години, і страх втратити назавжди його прихильність отруїв усю радість юнака. У нього майнула думка залишити Консуело на сходах у товаристві Порпори, а самому повернутися до свого покровителя й кинутися до його ніг, але позаяк він у цю хвилину ненавидів графа, то, до честі його хай буде сказано, все-таки утримався від такого приниження. Коли ж, попрощавшись із Порпорою, він зібрався було піти з Консуело вздовж каналу, його зупинив гондольєр графа і сказав, що за наказом його ясновельможності гондола очікує синьйору Консуело, щоб відвезти її додому. Холодний піт виступив на чолі Андзолето.

— Синьйора звикла ходити власними ногами, — грубо відрізав він. — Вона дуже вдячна графу за його люб'язність.

— А з якого права ви відмовляєтеся за неї? — запитав граф, який ішов за ними слідом.

Оглянувшись, Андзолето побачив Дзустіньяні; граф був не в тому вигляді, в якому звичайно господарі проводжають своїх гостей, а в плащі, при шпазі, з капелюхом у руці, як людина, що приготувалася до нічних пригод. Андзолето так розлютився, що готовий був устроити у груди Дзустіньяні той добре нагострений ніж, що його всякий венеціанець із народу завжди ховає в якій-небудь потайній кишені свого одягу.

— Сподіваюся, синьоро, — звернувся граф до Консуело рішучим тоном, — ви не захочете скривдити мене, відмовившись од моєї гондоли, а також не побажаєте засмутити мене, не дозволивши мені посадити вас у неї.

Довірлива Консуело, зовсім не підозрюючи того, що відбувалося навколо неї, погодилася на пропозицію, подякувала й, обпершись своїм гарним округлим ліктем на руку графа, без церемоній стрибнула в гондолу. Тут між графом і Андзолето виник безмовний, але виразний діалог. Граф, стоячи однією ногою на березі, а іншою в човні, зміряв поглядом Андзолето, а той, застигши на останній приступці сходів, теж упився поглядом у Дзустіньяні. Розлютований, він тримав руку на грудях під курткою, стискаючи руків'я ножа. Ще один крок до гондоли — і граф зустрів би смерть.

Чисто венеціанською рисою в цій миттєвій мовчазній сцені було те, що обоє суперників, не поспішаючи, спостерігали один за одним і ні той, ні інший не прагнув прискорити неминучу катастрофу. Граф, по суті, лише мав намір своєю гаданою нерішучістю помучити суперника, і помучив його всмак, хоча бачив і відмінно зрозумів жест Андзолето, який приготувався заколотити його. В Андзолето теж вистачило витримки чекати, не видаючи себе, поки граф зболить скінчити свій жорстокий жарт або попросається з життям. Тривало це хвилини дві, що здалися йому вічністю. Граф, витримавши їх зі стоїчним презирством, шанобливо поклонився Консуело і, повернувшись до свого вихованця, сказав:

— Я дозволяю вам також увійти до моєї гондоли, надалі будете знати, як має поводитися вихована людина.

Він відступився, щоб пропустити Андзолето, і, наказавши гондольерам гребти до Кортє-Мінеллі, залишився на березі, непорушний, як статуя. Здавалося, він спокійно чекав нового замаху на своє життя з боку приниженого суперника.

— Звідки графові відомо, де ти живеш? — було перше, про що запитав Андзолето свою подругу, тільки-но палац Дзустіньяні зник із-перед очей.

— Я сама сказала йому, — відповіла Консуело.

— А навіщо ти сказала?

— Бо він мене запитав.

— Невже ти не здогадуєшся, для чого йому знадобилося це знати?

— Очевидно, для того, щоб наказати відвезти мене додому.

— Ти гадаєш, тільки для цього? А чи не для того, щоб самому з'явитися до тебе?

— З'явитися до мене? Яка дурниця! У таку жалюгідну халупу? Це було б з його боку надмірною люб'язністю, чого я зовсім не хочу.

— Добре, що ти цього не хочеш, Консуело, тому що результатом цієї надмірної честі могла б бути надмірна для тебе ганьба.

— Ганьба? Чому? Далєбі, я зовсім тебе не розумію, мій милий Андзолето. І мене дуже дивує, чому, замість того щоб радіти зі мною нашому сьогоднішньому несподіваному й неймовірному успіху, ти говориш мені якісь дивні речі.

— Дійсно, несподіваному! — з гіркотою зауважив Андзолето.

— А мені здавалося, що й у церкві, й увечері в палаці, коли мені аплодували, ти був іще в більшому захваті, ніж я. Ти кидав на мене такі полум'яні погляди, що я з особливою силою відчувала своє щастя, адже я бачила, як воно

відбивається на твоєму лиці. Але от уже кілька хвилин, як ти похмурий і сам не свій, — таким ти буваєш іноді, коли в нас немає хліба або коли майбутнє вимальовується нам із тобою невірним і сумним.

— А тобі хотілося б, аби я радів нашому майбутньому? Можливо, воно дійсно не таке вже й невірне, але мені ж бо радіти нема чому.

— Чого ж іще тобі потрібно? Тиждень тому ти дебютував у графа й викликав фурор...

— Твій успіх у графа затьмарив його, моя люба, ти й сама це чудово знаєш.

— Сподіваюся, що ні, але якби навіть і так, ми не можемо заздрити одне одному.

Консуело сказала це з такою ніжністю, з такою чарівною щирістю, що Андзолето відразу заспокоївся.

— Так, твоя правда! — вигукнув він, пригортаючи наречену до грудей. — Ми не можемо заздрити одне одному, так само як не можемо обдурити одне одного.

Вимовляючи останні слова, він із каяттям совісті згадав про почату інтрижку з Кориллою, й раптом у нього майнула думка, що граф, бажаючи остаточно провчити його, неодмінно розповість про все Консуело, тільки-но йому здасться, що вона хоч трохи заохочує його сподівання. При цій думці він знову спохмурнів, Консуело також замислилася.

— Чому ти сказав, — мовила вона після деякого мовчання, — що ми не можемо ніколи обдурити одне одного? Звичайно, це найбільша правда, але з якого приводу це тобі спало на думку?

— Знаєш, облишмо цю розмову в гондолі, — прошепотів Андзолето. — Боюся, що гондольєри, підслухавши нас, передадуть усе графові. Ці фіранки з оксамиту й шовку дуже тонкі, а вуха у двірських гондольєрів разів у чотири ширші та глибші, ніж у найманих. Дозволь мені піднятися до тебе в кімнату, — попросив він Консуело, коли вони пристали до берега біля Кортє-Мінеллі.

— Ти знаєш, що це суперечить нашим звичкам і нашій угоді, — відповіла вона.

— О, не відмовляй мені, — закричав Андзолето, — не доводь мене до розпачу і люті!

Налякана його словами й тоном, Консуело не зважилася відмовити йому. Вона засвітила лампу, опустила фіранки та, побачивши свого нареченого похмурим і замисленим, обійняла його.

— Скажи, що з тобою? — сумно запитала вона. — У тебе такий нещасний, стривожений вигляд сьогодні ввечері.

— А ти сама не знаєш, Консуело? Не здогадуєшся?

— Ні, даю тобі слово!

— Так заприсягнися мені, що ти нічого не підозрюєш, заприсягнися мені душею твоєї матері,

заприсягнися розп'яттям, перед яким ти молишся вранці й увечері...

— О! Присягаюся тобі розп'яттям і душею моєї матері!

— А нашою любов'ю заприсягаєшся?

— Так, і нашою любов'ю, і нашим вічним порятунком...

— Я вірю тобі, Консуело: адже якби ти збрехала, це була б перша неправда у твоєму житті.

— Ну, а тепер ти поясниш мені, у чому річ?

— Я нічого тобі не поясню, але, можливо, дуже скоро ти зрозумієш мене... О! Коли настане ця хвилинка, тобі й так усе буде занадто ясно... Лихо, лихо буде нам обом того дня, коли ти довідаєшся про мої теперішні муки!

— О боже! Яке ж жахливе нещастя загрожує нам? Боюся, що в цю вбогу кімнату, де в нас із тобою не було дотепер секретів одне від одного, ми повернулися переслідувані якоюсь злою долею. Недарма, йдучи звідси сьогодні вранці, я передчувала, що вернуся в розпачі. Що ж я такого вчинила, що мені не можна насолодитися днем, який здавався таким чудовим! Чи я не благала Бога так щиро, так гаряче! Чи не я відкинула всякі думки про гордість! Чи не я старалася співати якомога краще! Чи не я засмучувалася приниженням Клоринди! Чи не я заручилася обіцянкою графа запросити її разом з нами на другі ролі, причому він

сам не підозрює, що дав мені цю обіцянку й уже не може взяти назад своє слово. Повторюю: що ж зробила я поганого, щоб переносити ті муки, які ти мені пророкуєш і які я вже відчуваю, раз їх відчуваєш ти?

— Ти справді хочеш улаштувати ангажемент для Клоринди, Консуело?

— Я доможуся цього, якщо тільки граф — людина слова. Бідолаха завжди мріяла про театр, і це єдина можлива для неї майбутність...

— І ти сподіваєшся, що граф відмовить Розальбі, яка хоч щось знає, заради неосвіченої Клоринди?

— Розальба не розлучиться з Кориллою, адже вони сестри. Вона піде з нею. Клориндою ж ми з тобою займемося й навчимо її використовувати щонайкраще свій милий голосок. А публіка завжди буде поблажлива до такої красуні. Нарешті, якщо мені вдасться влаштувати її хоча б на треті ролі, вже й те добре — це буде першим кроком у її кар'єрі, початком її самостійного існування.

— Ти просто свята, Консуело! І ти не розумієш, що ця облагодіяна тобою дурка, яка мала б вважати себе щасливою, коли її візьмуть на треті або навіть на четверті ролі, ніколи не простить тобі того, що сама ти на перших ролях?

— Що мені до її невдячності! На жаль! Я занадто добре знаю, що таке невдячність і невдячні!

— Ти? — І Андзолето розреготався, цілуючи її з колишньою братньою ніжністю.

— Звичайно, — відповіла вона, радіючи, що їй удалося відволікти свого друга від смутних дум. — У моїй душі постійно жив і завжди буде жити шляхетний образ Порпори. У моїй присутності він часто висловлював глибокі, повні гіркоти думки. Мабуть, він уважав, що я не здатна зрозуміти їх, але вони запали мені в душу й залишаться в ній назавжди. Ця людина багато страждала, горе гризе його, і от з його сумного життя, з його глибокого обурення, з промов, які я чула від нього, я зробила висновок, що артисти набагато небезпечніші та зліші, ніж ти, любий мій, припускаєш. Я знаю також, що публіка легковажна, забудькувата, жорстока, несправедлива. Знаю, що блискуча кар'єра — тяжкий хрест, а слава — терновий вінець! Так, усе це для мене не таємниця. Я так багато думала, так багато міркувала про ці речі, що, мені здається, ніщо вже не зможе здивувати мене, і якщо коли-небудь мені самій доведеться зіткнутись із усім цим, я знайду в собі сили не сумувати. Ось чому, як ти міг помітити, я не сп'яніла від свого сьогоднішнього успіху, ось чому також я не падаю духом од твоїх похмурих думок. Я ще не розумію їх гарненько, але впевнена, що з тобою, якщо ти любитимеш мене, я не стану людиноненависницею,

як мій бідолашний учитель, ця шляхетна стара й нещасна дитина.

Слухаючи свою подругу, Андзолето знову підбадьорився й повеселішав. Консуело мала на нього величезний вплив. З кожним днем він виявляв у ній усе більше твердості й прямої — якості, що їх так бракувало йому самому. Поговоривши з нею зі чверть години, він зовсім забув про муки ревнощів, і коли вона знову почала розпитувати про причину його пригніченого стану, йому стало соромно, що він міг запідозрити таку чисту, добродішну істоту. Він одразу придумав пояснення:

— Я одного боюся: щоб граф не знайшов мене невідповідним для тебе партнером, — він так високо цінує тебе. Сьогодні він не пропонував мені співати, а я, по правді сказати, очікував, що він запропонує нам з тобою виконати дует. Але, очевидно, він зовсім забув про моє існування; навіть не помітив того, що, акомпануючи тобі на клавесині, я зовсім непогано із цим упорався. Нарешті, говорячи про твій ангажемент, він не заїкнувся про мій. Як не звернула ти уваги на таку дивну річ?

— Мені й на думку не спало, що граф, запрошуючи мене, може не запросити тебе. Та хіба він не знає, що я погоджуся тільки за цієї умови? Хіба він не знає, що ми наречений і наречена, що

ми любимо одне одного? Хіба ти не говорив йому про це з цілковитою певністю?

— Говорив, але, можливо, Консуело, він вважає це хвастощами з мого боку?

— У такому разі я сама похваляюся моєю любов'ю до тебе, Андзолето! Вже я так її розпишу, що він мені повірить! Але тільки ти помиляєшся, друже мій! Якщо граф не вважав за потрібне заговорити з тобою про ангажемент, то тільки тому, що цю справу вирішено з того самого дня, коли ти виступав у нього з таким успіхом.

— Вирішено, але не підписано! А твій ангажемент буде підписано завтра. Він сам сказав тобі про це.

— Невже ти думаєш, що я підпишу першою? Звичайно ж, ні! Добре, що ти мене застеріг. Моє ім'я буде написано не інакше, як під твоїм.

— Ти присягаєшся?

— Як тобі не соромно! Змушувати мене присягатися в тім, у чому ти впевнений! Справді, ти мене сьогодні не любиш або хочеш помучити; у тебе такий вигляд, ніби ти не віриш, що я тебе люблю.

Тут на очі дівчини навернулися сльози, і вона опустила на стілець, злегка надувшись, що додало їй іще більшої чарівності.

«Справді, який я дурень, — подумав Андзолето, — зовсім з глузду з'їхав. Як я міг

припустити, що граф спокусить таку чисту істоту, яка самовіддано любить мене! Він досить досвідчений і, звичайно, зрозумів з першого погляду, що Консуело не для нього. І хіба він виявив би таку великодушність сьогодні ввечері, дозволивши мені ввійти в гондолу замість себе, якби не був упевнений, що опиниться перед нею в жалюгідній і смішній ролі ферта? Ні! Звичайно, ні! Моя доля забезпечена, моє становище непохитне. Нехай Консуело йому подобається, нехай він упадає коло неї, нехай навіть закохається в неї, — усе це буде тільки сприяти моїй кар'єрі: вона зуміє домогтися від нього всього, не наражаючись ні на яку небезпеку. В усьому цьому вона незабаром розбиратиметься краще за мене. Вона сильна та обережна. Домагання найласкавішого графа лише слугуватимуть мені на користь, принесуть мені славу».

І, звільнившись од усіх своїх сумнівів, він кинувся до ніг подруги й віддався пориву пристрасного захоплення, що охопило його вперше й не виявлялося протягом останніх кількох годин лише через ревності.

— Красуне моя! — вигукнув він. — Свята! Дияволице! Королево! Прости, що я думав про себе, замість того щоб, опинившись із тобою наодинці в цій кімнаті, упасти до твоїх ніг. Сьогодні вранці я вийшов звідси, сварячись із

тобою, й мав би повернутися не інакше, як на колінах. Як можеш ти мене любити, як можеш іще всміхатися такій тварюці, як я? Зламай своє віяло об мою фізіономію, Консуело! Наступи мені на голову своєю гарненькою ніжкою! Ти незмірно вища за мене, і від сьогодні я навіки твій раб!

— Я не заслуговую всіх цих гучних слів, — прошепотіла вона, обіймаючи його. — А розгубленість твою я розумію й прощаю. Я бачу, що тільки страх розлуки зі мною, страх, що нашому єдиному, спільному життю буде покладено край, навів тебе цей сум і сумніви. У тебе не вистачило віри в Бога, — і це набагато гірше, ніж якби ти звинуватив мене в якій-небудь нищості. Але я буду молитися за тебе, я скажу: «Господи, прости йому, як я йому прощаю!»

Консуело була дуже гарна в цю хвилину, — вона говорила про свою любов так просто й так природно, домішуючи до неї, за своїм звичаєм, іспанську побожність, сповнену людської ніжності й наївної поступливості. Утома й хвилювання пережитого дня розлили в ній таку звабну млість, що Андзолето, і без того вже збуджений її надзвичайним успіхом, побачив дівчину в зовсім новому світлі й замість звичайної спокійної та братньої любові відчув до неї приплив жагучої пристрасті. Він був із тих, хто захоплюється тільки тим, що подобається іншим, чому заздрять і про що

сперечаються інші. Радість усвідомлення, що він має предмет стількох жадань, які розгорілися й вирували навколо Консуело, розбудила в ньому божевільні бажання, і вперше вона була в небезпеці, перебуваючи в його обіймах.

— Будь моєю коханою! Будь моєю дружиною! — задихаючись, вигукував він. — Будь моєю, моєю назавжди!

— Коли хочеш, хоч завтра, — з ангельським усміхом відповіла Консуело.

— Завтра? Чому завтра?

— Твоя правда, тепер уже за північ, — виходить, ми можемо обвінчатися ще сьогодні. Тільки-но розвидниться, ми вирушимо до священика. Батьків у нас немає, ні в мене, ні в тебе, а вінчальний обряд не потребуватиме тривалих приготувань. У мене є ситцеве ненадіване плаття. Знаєш, друже мій, коли я його шила, я говорила собі: «У мене немає грошей на вінчальне плаття, і якщо моєму милому не сьогодні-завтра захочеться зі мною обвінчатися, мені доведеться бути в надіваному платті, а це, кажуть, приносить нещастя». Недарма матінка, яку я бачила вві сні, взяла його й сховала до шафи: вона, бідолашна, знала, що робить. Отже, все готово: зі сходом сонця ми з тобою заприсягнемося одне одному у вірності. Ага, негіднику, тобі потрібно було спершу переконатися в тому, що я не виродок?

— Ах, Консуело, яка ти ще дитина! Справжня дитина! — тоскно вигукнув Андзолето. — Хіба можна так раптом обвінчатися, таємно від усіх! Граф і Порпора, протегування яких нам таке ще необхідне, дуже розсердилися б на нас, якби ми зважилися на такий крок, не порадившись із ними й навіть не сповістивши їх. Твій старий учитель недолюблює мене, а граф, я це знаю з вірних джерел, не любить заміжніх співачок. Отже, нам потрібен час, аби домогтися їхньої згоди на наш шлюб. А якщо ми навіть і зважимося обвінчатися таємно, то нам знадобиться принаймні кілька днів, аби нишком улаштувати все це. Не можемо ж ми побігти в церкву Сан-Самуеле, де всі нас знають і де досить буде присутності однієї бабці, щоб звістка про це за яку-небудь годину рознеслася по всій парафії.

— Якось я не подумала про це, — сказала Консуело. — Так про що ж ти мені тільки-но говорив? Навіщо ти, недобрий, сказав мені: «Будь моєю дружиною», знаючи, що поки це неможливо? Адже не я перша заговорила про це, Андзолето. Правда, я часто думала, що ми вже в тому віці, коли можна одружитись, але, хоча мені ніколи не спадали на думку ті перешкоди, про які ти говориш, я залишала вирішення цього питання тобі, твоїй розсудливості, і ще — знаєш чому? — твоїй добрій волі. Адже я прекрасно бачила, що ти з весіллям не

квапишся, але не гнівалася на тебе за це. Ти часто мені повторював, що, перш ніж одружуватися, треба забезпечити майбутність своїй родині, треба мати кошти. Моя мати була тої ж думки, і я вважаю це розсудливим. Отже, прийнявши все це до уваги, треба ще зачекати з весіллям. Треба, щоб обидва наші ангажементи було підписано, чи не так? І ще — треба заручитись успіхом у публіки. Виходить, про весілля ми поговоримо знову після наших дебютів. Але чого ти так сплотнів, Андзолето? Боже мій, чого ти так стискаєш кулаки? Хіба ми не щасливі? Хіба ми неодмінно мусимо бути зв'язані клятвою, щоб любити й надіятись одне на одного?

— О Консуело! Яка ти спокійна! Яка ти чиста і яка холодна! — з якимось шалом заволав Андзолето.

— *Я? Я* холодна? — у свою чергу скрикнула, дивуючись, юна іспанка, червона від обурення.

— Я люблю тебе як жінку, а ти слухаєш і відповідаєш мені, мовби мале дитя. Ти знаєш тільки дружбу, ти не маєш навіть уявлення про любов. Я страждаю, палаю, я вмираю у твоїх ніг, а ти мені говориш про якогось священика, про якесь плаття, про театр...

Консуело, стрімко підхопившись було з місця, тепер знову сіла, збентежена, тремтячи всім тілом. Вона довго мовчала, а коли Андзолето знову захотів обійняти її, тихенько відштовхнула його.

— Послухай, — сказала вона, — нам необхідно порозумітися, спізнати одне одного. Ти, певно, і справді вважаєш мене дитиною. Було б манірністю з мого боку запевняти тебе, начебто я не розумію того, що давно вже прекрасно зрозуміла. Недарма я з різними людьми об'їздила три чверті Європи, недарма надивилася на розпусні, дикі звичаї бродячих артистів, недарма — на жаль! — здогадувалася про погано приховувані таємниці моєї матері, аби не знати того, що, втім, усяка дівчина з народу моїх літ прекрасно знає. Але я не могла допустити, Андзолето, щоб ти хотів примусити мене порушити обітницю, дану мною Богові в присутності моєї вмираючої матері. Я не дуже дорожу тим, що аристократки, — до мене часом долітають їхні розмови, — називають репутацією. Я занадто непомітна у світі істота, аби звертати увагу на те, що думають про мою честь, — для мене честь полягає в тому, аби виконувати свої обіцянки, і, по-моєму, до того ж самого зобов'язує тебе й твоя честь. Можливо, я не настільки гарна католичка, як мені хотілося б, — адже мене так мало вчили релігії. Звичайно, у мене не може бути таких прекрасних правил поведінки, таких високих понять про моральність, як в учениць, що ростуть у монастирі й слухають богословські повчання з ранку до ночі. Але в мене є свої погляди, і я дотримуюсь їх, як умію. Я не вважаю, що наша

любов, стаючи з роками все більш палкою, має стати від цього менш чистою. Я не скуплюся на поцілунки, які дарую тобі, та я знаю, що ми не ослуhalися моєї матері, й не хочу ослухатись її тільки для того, щоб задовольнити нетерплячі пориви, які легко можна приборкати.

— Легко! — скрикнув Андзолето, гаряче пригортаючи її до грудей. — Легко! Я так і знав, що ти холодна!

— Нехай я буду холодна! — вириваючись із його обіймів, вигукнула Консуело. — Але Господь, що читає в моєму серці, знає, як я тебе люблю.

— Так іди ж до нього! — крикнув Андзолето з досадою. — Зі мною тобі небезпечно. І я тікаю, щоб не стати нечестивцем.

Він кинувся до дверей, розраховуючи на те, що Консуело, яка ніколи не відпускала його без примирення, якщо між ними виникала навіть найнезначніша сварка, утримає його й цього разу. Вона дійсно стрімко кинулася було за ним, але потім зупинилася; коли він вийшов, вона підбігла до дверей, схопилася вже за ручку, щоб відчинити їх і покликати його назад, але раптом, зробивши над собою неймовірне зусилля, замкнула двері й, знесилена жорстокою внутрішньою боротьбою, непритомна впала на підлогу. Так, нерухомо, і пролежала вона до ранку.

Розділ 14

— Зізнаюся тобі, я закоханий у неї без тями, — говорив цієї самої теплої й тихої ночі граф Дзустіньяні своєму другові Барберіго, сидячи з ним на балконі свого палацу; щойно пробило другу годину.

— Цим ти даєш зрозуміти, що я не мушу в неї закохуватися, — відгукнувся юний і блискучий Барберіго. — Я підкоряюся, адже за тобою право першості. Але якщо Кориллі вдасться знову захопити тебе у свої тенета, ти вже, будь ласка, попередь мене — тоді й я пошукаю щастя...

— І не мрій про це, якщо ти мене любиш! Корилла завжди була для мене тільки забавою. Однак я бачу по твоєму обличчю, що ти смієшся з мене.

— Ні, але здається мені, що забава ця мала досить серйозний характер, позаяк вона змушувала тебе кидати стільки грошей і вчиняти стільки безумств.

— Припустимо, що я взагалі ставлюся до своїх забав з таким жаром, що готовий на все, аби тільки їх подовжити. Але цього разу це більше, ніж захоплення, — це справжня пристрасть. Я ніколи в житті не зустрічав істоти більш своєрідно гарної, ніж Консуело. Її можна зрівняти зі світильником: часом його полум'я починає згасати, але в ту мить,

коли він, здається, зовсім уже готовий потухнути, раптом спалахує так яскраво, що самі зірки, висловлюючись мовою поетів, бліднуть перед ним.

— Ах! — зітхнув Барберіго. — Це чорне плаття, біленька косиночка, це напівзлидарське, напівчернече вбрання, це бліде спокійне обличчя, таке непомітне на перший погляд, природна манера триматися, без усякого кокетства, — як ця дівчина змінюється, якою божественною стає вона, коли, натхнена своїм генієм, починає співати! Який ти щасливець, Дзустіньяні, адже у твоїх руках доля цієї слави, що народжується!

— Як мало вірю я в те щастя, якому ти заздриш! Навпаки, боюся, що в ній немає ні однієї з тих добре знайомих мені жіночих пристрастей, на яких так легко грати. Чи повіриш, друже, ця дівчинка так і залишилася для мене загадкою, незважаючи на те, що я цілий день стежив за нею й вивчав її. Мені здається, судячи з її спокою й моєї ніяковості, що я зовсім втратив розум.

— Так, очевидно, ти закоханий у неї більш, ніж треба, позаяк ти зовсім осліп. Мене ж надія ще не засліпила, і зараз я в трьох словах поясню тобі те, що тобі незрозуміло. Консуело — квітка цнотливості; вона любить цього юнака Андзолето й любитиме його ще протягом декількох днів. Якщо ти грубо торкнешся цієї прихильності дитинства, ти тільки підсилиш її, але якщо ти зробиш вигляд,

начебто не звертаєш на неї уваги, Консуело, порівнюючи вас обох, незабаром охолоне до свого обранця.

— Але він гарний, як Аполлон, цей негідний хлопчисько! У нього чудовий голос; він буде мати успіх. Уже й Корилла сохне за ним. Із таким суперником не можна не рахуватися, коли перед тобою дівчина, в якої є очі!..

— Так, але він бідний, а ти багатий, він невідомий, а ти всемогутній, — заперечив Барберіго. — Головне — довідатися, хто він їй: коханець чи друг. У першому випадку розчарування настане для Консуело скоріше; у другому ж між ними буде боротьба, вагання, і все це подовжить твої страждання.

— Виходить, на твою думку, мені слід бажати того, чого я боюся, одна думка про що приводить мене в шаленство. А що ти на цей рахунок думаєш?

— На мою думку, вони не коханці.

— Але це неймовірно: хлопчисько розбещений, сміливий, палкий, зрештою звичай таких людей...

— Консуело — чудо з усякого погляду. А ти, шановний Дзустіньяні, незважаючи на всі свої перемоги у прекрасної статі, все ще, я бачу, не досить досвідчений, якщо не зрозумів із розмов з

цією дівчиною, з її поглядів, навіть з її рухів, що вона чиста, як гірський кришталь.

— Ти приводиш мене в захват!

— Бережися! Це божевілля, хибна думка! Якщо ти любиш Консуело, треба завтра ж видати її заміж. Через тиждень її повелитель дасть їй відчути всю вагу надягнутих на неї ланцюгів, усі муки ревнощів, усю нудьгу постійно мати за своєю спиною неприємного, несправедливого й невірного стража. А красень Андзолето, без сумніву, таким і буде. Я вчора достатньо спостерігав за ним у товаристві Консуело та Клоринди, щоб мати можливість безпомилково передбачити всі його майбутні промахи й біди. Послухайся мене, друже, і ти будеш мені вдячний. Знаєш, шлюбні узи легко розриваються між людьми цього класу, і ти сам знаєш, що любов цих жінок — полум'яна примха, а перешкоди тільки роздмухують вогонь.

— Твої слова приводять мене в розпач, а тим часом я розумію, що ти маєш рацію.

На лихо для планів графа Дзустіньяні, розмова ця мала слухача, на якого вони зовсім не розраховували і який не пропустив із неї жодного слова. Покинувши Консуело, Андзолето, знову охоплений ревнощами, вирушив блукати навколо палацу свого покровителя. Він прагнув переконатися, що граф не замишляє викрадення, які були у великій моді на той час і майже завжди

минали безкарно для аристократів. Андзолето не чув продовження розмови двох друзів: місяць піднявся над палацом, тінь юнака починала все ясніше й ясніше окреслюватися на бруківці, і молоді вельможі, помітивши, що хтось стоїть під балконом, пішли в кімнати, зачинивши за собою двері.

Андзолето зник і вирушив обмірковувати те, що йому вдалося почути. Цього було цілком достатньо, щоб він зрозумів, як поводитись, як використовувати добродісні поради, що їх дав Барберіго своєму другові. Тільки над ранок він заснув на якісь дві години, потім підхопився й побіг на Корті-Мінеллі. Двері в Консуело були ще замкнені, але крізь щілину йому вдалося розгледіти свою подругу, що спала одягненою на ліжку, — вона була нерухома й бліда, як труп: досвітній холод привів її до тями, і вона кинулася на своє ліжко, не маючи сил роздягнутися. Стривожений Андзолето мовчки стояв біля дверей, його мучили докори сумління. Нарешті, бачачи, що дівчина продовжує перебувати в якійсь летаргії, такій несхожій на її звичайний чутний сон, він, страшенно переляканий, вийняв ніж і, пропхавши його в щілину дверей, відсунув засув. При цьому не обійшлося без деякого шуму, але Консуело була до того змучена, стомлена, що не прокинулась. Андзолето ввійшов, замкнув за собою двері,

опустився на коліна біля ложа дівчини й став чекати на її пробудження. Коли Консуело, розплющивши очі, побачила свого друга, вона скрикнула було від радості та обняла його за шию, але вслід за тим відсмикнула руки і з жахом сахнулася від нього.

— Ти, я бачу, боїшся мене тепер і, замість того щоб поцілувати мене, хочеш утекти, — з розпачем у голосі мовив Андзолето. — Як жорстоко я покараний! Прости мене, Консуело! Я більше години вартував тут твій сон. Хіба після цього ти можеш не довіряти мені? Прости, сестро, вперше і востаннє був у тебе привід розсердитися на мене, відштовхнути мене, свого брата. Ніколи більше я не скривджу нашої святої любові злочинними поривами. І якщо я не дотримаю своєї клятви, кинь мене, прожени! Отут, біля твоєї дівоцької постелі, де померла твоя бідна мати, я присягаюся ставитись до тебе з такою ж повагою, з якою ставився дотепер, присягаюся навіть не цілувати тебе, якщо ти цього не захочеш, поки ми не будемо повінчані. Скажи, чи задоволена ти мною, моя люба, моя свята Консуело?

Консуело мовчки пригорнула біляву голову венеціанця до своїх грудей і залилася слізьми. Сльози полегшили її душу, і, знов опустивши свою голову на маленьку тверду подушку, вона тихо мовила:

— Зізнаюся, я ледве жива; всю ніч я не зімкнула очей — ми так погано з тобою розійшлися.

— Спи, Консуело! Засни, мій янголе! — відповів лагідно Андзолето. — Пам'ятаєш ту ніч, коли ти вклала мене на своє ліжко, а сама тим часом молилась і працювала біля цього столика? Тепер моя черга вартувати й охороняти твій сон. Поспи ще, дитинко моя, а поки ти будеш дрімати годинку-другу, я перегляну твої ноти, подумки прочитаю їх. Ніхто не почне шукати нас раніше вечора, якщо взагалі хто-небудь іще думає про нас сьогодні. Спи ж, цим ти покажеш, що простила й віриш мені.

Консуело відповіла йому блаженною усмішкою. Він поцілував її в чоло, сів за столик, а вона заснула благодійним сном, сповненим найсолодших мрій.

Андзолето так довго прожив спокійно й безневинно поблизу цієї дівчини, що йому не важко було після одного дня збудження повернутися до своєї звичайної ролі брата. Ця братня любов була, так би мовити, нормальним станом його душі. До того ж почуте минулої ночі під балконом Дзустіньяні могло тільки зміцнити його рішення.

«Спасибі вам, шановні добродії, — думав Андзолето, — ви дали мені урок вашої власної моралі, і «нікчемний хлопчисько», повірте, зуміє

скористатися ним не гірше за будь-якого розпусника-джигуна вашого стану. Якщо володіння прохолоджує, якщо права чоловіка ведуть до пересиченості й відрази, ми зуміємо зберегти в недоторканності те полум'я, що його, за вашими словами, так легко загасити. Ми зуміємо втриматися й від ревнощів, і від зради, і навіть від насолод любові. Ваші пророцтва, знатний і мудрий Барберіго, ідуть на добро, корисно повчитись у вашій школі!»

Серед цих роздумів Андзолето, теж зовсім змучений безсонною ніччю, задрімав, обпершись на стіл. Але сон його був неміцний, — тільки-но сонце почало спускатися до обрію, він підхопився й підійшов подивитися, чи не прокинулася Консуело. Промені призахідного сонця, проникаючи крізь вікно, заливали чудовим пурпурним світлом і старе ліжко, і сплячу гарну дівчину. Зі своєї білої серпанкової косинки Консуело зробила щось на зразок запони, прив'язавши її до філігранного розп'яття, прибитого в головах. Це легке покривало граціозно падало на її гнучке, надзвичайно пропорційне тіло. У цій рожевій напівімлі вона лежала, мовби квітка, що схилила надвечір свою голівку. Її чудове чорне волосся розметалося по матово-білих плечах, руки були схрещені на грудях, як у святої, — дівчина здавалася такою непорочною

й була така божественно гарна, що Андзолето подумки вигукнув:

«О граф Дзустіньяні, як жаль, що ти не бачиш її в цю мить і коло неї мене, ревнивого, невсипущого стража скарбу, який ніколи не дістанеться тобі!»

У цю саму хвилину зовні почувся легкий шум; тонкий слух Андзолето вловив плескіт води об хатину, в якій жила Консуело. До Кортє-Мінеллі рідко приставали гондоли, до того ж цього дня Андзолето був особливо здогадливий. Він плигнув на стілець і дістався слухового віконечка, що було пророблене майже в стелі й виходило на маленький канал. Тут він побачив графа Дзустіньяні: вийшовши з гондоли, той підійшов до напівголих дітлахів, що гралися на березі, і почав їх про щось розпитувати. У першу хвилину Андзолето не знав, на що зважитися: чи розбудити свою подругу, чи замкнути двері. Але за ті десять хвилин, які граф ужив на розпитування й розшуки мансарди Консуело, юнак устиг озброїтися диявольською холоднокрівністю. Він відхилив двері, для того щоб у кімнату можна було безперешкодно й без шуму увійти, а сам повернувся до столика й зробив вигляд, що пише ноти. Серце його калатало в грудях, але обличчя було зовсім спокійне, нітрохи не видаючи внутрішнього хвилювання. Дійсно, граф увійшов навшпінках, бажаючи застукати

Консуело зненацька. Злидарське вмеблювання обрадувало його, видавшись найбільш сприятливою умовою спокушання. Він привіз із собою вже підписаний ним контракт і сподівався, що з таким документом буде прийнятий не занадто суворо. Але при першому ж погляді на це дивне святилище, де чарівна дівчина спала ангельським сном на очах свого шанобливого чи вдоволеного коханого, бідолашний Дзустіньяні зовсім знітився, заплутався у своєму плащі, переможно перекинутому через плече, і затупцював на місці між столом і ліжком, не знаючи, до кого звернутися. Андзолето помстився за вчорашню принизливу сцену біля гондоли.

— Ваша ясновельможносте, пане графе! — вигукнув він, підводячись і роблячи вигляд, що страшенно здивований несподіваною появою графа. — Я зараз же розбуджу мою... наречену.

— Ні! — відповів граф, який уже встиг отямитися й повернувся до Андзолето спиною, щоб удосталь надивитися на Консуело. — Я щасливий, що бачу її такою, і забороняю тобі будити її.

«Так, так! Милуйся нею! — думав Андзолето. — Мені тільки цього й треба».

Консуело не прокидалась, і граф, притишивши голос, із найлагіднішим і найвеселішим обличчям почав висловлювати свій захват.

— Ти мав рацію, Дзото, — мовив він невимушено, — Консуело — найкраща співачка в усій Італії, а я помилявся, сумніваючись у тому, що вона ще й найкрасивіша жінка у світі.

— Але ж ви, ваша ясновельможність, вважали її потворною, — зазначив лукаво Андзолето.

— І ти, звичайно, передав їй усі мої грубі висловлювання? Але нічого, я сподіваюся надолужити їх таким великим штрафом, що тобі не вдасться більше шкодити мені, нагадуючи їй про мою провину.

— Шкодити вам, ваша ясновельможність? Як би я міг це зробити, хоча б навіть це й спало мені на думку?

Тут Консуело злегка поворухнулася.

— Дамо їй спокійно прокинутися, щоб не налякати її, а ти звільни мені стіл. Мені треба розкласти на ньому й перечитати контракт Консуело. Знаєш, поки вона спить, ти можеш і сам проглянути його, — мовив граф, коли Андзолето, виконавши наказ, очистив стіл.

— Контракт до пробного дебюту? Та це ж просто чудово, о мій шляхетний покровителю. І дебют негайно, до закінчення строку ангажементу Корилли?

— Це мене не бентежить. Неустойка в тисячу цехінів. Ми заплатимо їй, тільки й усього!

— А якщо Корилла пустить у хід інтриги?

— Ми за ці інтриги запроторимо її до в'язниці.

— Боже мій! Для синьйора графа немає перешкод!

— Так, Дзото, — відповів сухо граф, — ми саме такі: якщо вже чого хочемо, то досягаємо цього всупереч усьому й усім.

— Як! Умови ангажементу ті ж, що й у Корилли? Для дебютантки без імені, без популярності ті ж умови, що для знаменитої співачки, кумира публіки?

— Нову співачку обожнюватимуть іще більше. Якщо ж умови колишньої співачки її не задовольнять, то варто їй сказати одне слово, і вона отримає вдвічі більше. Все залежить од неї самої, — додав граф, трохи голосніше, помітивши, що Консуело прокидається. — Її доля в її руках.

Консуело, почувши крізь сон ці слова, протерла очі та, переконавшись, що все це відбувається наяву, зісковзнула з ліжка: не замислюючись над незвичайністю таких відвідин, вона дала лад волоссю, накинула мантилю й із наївною довірливістю втрутилася в розмову:

— Ви занадто добрі, синьйоре графе, але я не настільки самовпевнена, щоб скористатися вашою добротою. До дебюту я не підпишу ангажементу. Це було б несумлінно з мого боку. Я можу не сподобатися публіці, провалитися, бути обсвістаною. А раптом буду не в голосі,

розгублюся, зрештою просто буду некрасивою... Зв'язаний словом, ви не візьмете його назад із гордості, я ж занадто горда, щоб зловжити ним...

— Некрасивою в такий-то день, Консуело! — вигукнув граф, пожираючи її очима. — Ви — некрасивою? Гляньте на себе, яка ви є, зараз! — вів далі він, узявши її за руку й підводячи до столу, на якому стояло дзеркальце. — Якщо ви чудові в такому костюмі, що ж буде, коли з'явитесь всипана коштовним камінням, сяюча, тріумфуюча?!

Андзолето, бачачи зухвалість графа, ледве не скреготав од люті зубами.

Але глузлива байдужість, із якою Консуело поставилася до вульгарних залищань вельможі, відразу ж заспокоїла його.

— Синьйоре графе, — сказала вона, відштовхуючи від себе осколок дзеркала, що граф підніс до її обличчя, — глядіть не розбийте залишок мого дзеркала: у мене ніколи не було іншого, й я ним дорожу, тому що воно ніколи не обманювало мене. Хоч хто б я була — потвора чи красуня, — але я відмовляюся од ваших щедрот. До того ж мушу сказати вам одверто, що ні дебютувати, ні укладати контракт я не буду, якщо мого нареченого, який стоїть зараз перед вами, не буде також запрошено до вашого театру. В нас із ним має бути один театр і одна публіка. І розлучитися ми не можемо, тому що збираємось обвінчатися.

Це несподіване визнання трохи приголомшило графа, але він одразу оговтався від своєї зніченості.

— Ваша правда, Консуело, і я зовсім не хочу вас розлучати. Дзото буде дебютувати разом з вами. Тільки ми не мусимо заплющувати очі на те, що, хоч у нього й великий талант, але все-таки йому далеко до вас.

— Я думаю інакше, — гаряче заперечила Консуело, почервонівши при цьому, наче образу було нанесено їй самій.

— Знаю, знаю, що він більшою мірою ваш учень, аніж учень того професора, якого я йому дав, — посміхаючись, зауважив Дзустіньяні. — Не відмовляйтеся, моя красуне! Пам'ятаєте, Порпора, довідавшись про вашу дружбу з ним, вигукнув: «Тепер мені зрозумілі деякі його достошства, а то я ніяк не міг їх сполучити зі стількома вадами».

— Я дуже вдячний панові професорові! — вимушено посміхаючись, сказав Андзолето.

— Нічого, він змінить свою думку, — весело мовила Консуело. — Публіка змусить мого шановного, славного вчителя пересвідчитись у протилежному.

— Ваш шановний, славний учитель — кращий суддя, кращий знавець співу в усьому світі, — заперечив граф. — Нехай же Андзолето продовжує користуватися вашими вказівками. Це тільки буде

йому на користь. Але, повторюю, ми не можемо укласти з ним угоди, поки не довідаємось, як до нього поставиться публіка. Нехай він дебютує, а там, за нашої прихильності, ми зуміємо по справедливості задовольнити його вимоги.

— Тоді ми будемо дебютувати разом. Ми — ваші покірні слуги, пане графе. Але ніякого контракту, ніяких підписів до дебюту! На цьому я стою твердо...

— Ви, Консуело, можливо, не зовсім задоволені тими умовами, які я вам пропоную? Так продиктуйте свої. Ось вам перо — самі викреслюйте, самі додавайте; мій підпис унизу.

Консуело взялася за перо. Андзолето зблід, а граф, помітивши це, від задоволення закусив краєчок свого мереживного жабо, яке весь час смикав. Рішуче перекресливши контракт, Консуело написала там, де ще залишалось місце над підписом графа: «Андзолето й Консуело зобов'язуються разом прийняти умови, які захоче граф Дзустіньяні їм запропонувати після їхнього дебюту, що мусить відбутися в майбутньому місяці в театрі Сан-Самуеле». Вона швидко підписала своє ім'я, а потім передала перо коханому.

— Підписуй не читаючи, — сказала вона, — цим ти хоч якоюсь мірою доведеш твоєму благодійникові свою вдячність і довіру.